

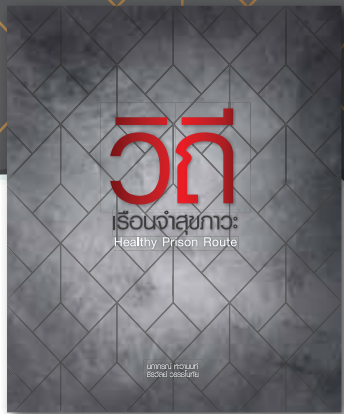
วิถี

เรือนจำสุขภาพ:
Healthy Prison Route

บทากรณ์ ทะวานนท์
ธีรวิทย์ วรรณโทัย

วิถีเรือนจำสุขภาพ:
Healthy Prison Route

บทากรณ์ ทะวานนท์
ธีรวิทย์ วรรณโทัย

วิถีเรือนจำสุขภาพ:
Healthy Prison Route

บทากรณ์ ทะวานนท์
ธีรวิทย์ วรรณโทัย
ISBN

วิถี

เรือนจำสุขภาพ:
Healthy Prison Route

สารบัญ

วิถีเรือนจำสุภาพะ

ผู้เขียน	นภาพรณ์ หะวานนท์ และ ชีรวัลย์ วรรณโนทัย
พิมพ์ครั้งแรก	2561
จำนวนพิมพ์	500 เล่ม
จัดพิมพ์โดย	
โครงการเรือนจำสุภาพะ โดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) 47 ถนนเทศบาลรังสรรค์ใต้ แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900 e-mail : artdeco_rit@yahoo.com โทรศัพท์ 081-8117700	
ออกแบบปก	กฤติน วิจิตรไตรธรรม
จัดรูปเล่ม	มาลัย วงศ์ภักดี
พิมพ์ที่	บริษัท ทริปเปิ้ล กรุ๊ป จำกัด

ข้อมูลทางบรรณานุกรม

นภาพรณ์ หะวานนท์ และ ชีรวัลย์ วรรณโนทัย. 2561. **วิถีเรือนจำสุภาพะ** กรุงเทพฯ : โครงการเรือนจำสุภาพะ โดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

ISBN :

ภาพที่เปิดเผยหน้าของผู้ต้องขัง
ได้รับการอนุญาตจากเจ้าของภาพแล้ว

คำนำของผู้เขียน.....	5
เกี่ยวกับผู้เขียน.....	7
บทที่ 1 : การเกิดขึ้นของเรือนจำสุภาพะ.....	8
การขยายตัวของคุกและทุกขภาวะในคุก.....	10
คลื่นลูกแรกของการจัดการกับทุกขภาวะในคุก.....	17
คลื่นลูกที่สองของการจัดการกับทุกขภาวะในคุก.....	18
คลื่นลูกที่สาม : การพัฒนามาตรฐานสากลของเรือนจำ.....	25
การเกิดขึ้นของเรือนจำสุภาพะในไทย.....	30
บทที่ 2 : วิถีชีวิตในเรือนจำที่บั่นทอนสุภาพะ.....	42
โรคที่ถูกสร้างโดยระบบเรือนจำ.....	46
วิถีการดำรงชีวิตของผู้ต้องขังหญิงในไทย.....	48
สุภาพะของสถานที่อยู่อาศัย.....	50
การใช้ชีวิตตอนกลางวันแบบเนือยนิ่ง.....	55
สุภาพะของอาหาร.....	57
การดูแลสุขภาพและการเข้าถึงบริการทางการแพทย์.....	61
ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขัง.....	65
บทที่ 3 : พัฒนาวិถีการดำรงชีวิตที่ส่งเสริมสุภาพะในเรือนจำ.....	70
โยคะในเรือนจำ.....	75
การจัดพื้นที่โดยใช้แนวคิดเรือนจำสีเขียว.....	82
การทำงานที่สร้างเสริมสุภาพะ.....	88
การบริการรักษาพยาบาลเชิงรุก.....	93

คำนำของผู้เขียน

ในช่วงเวลาเกือบสิบปีที่ผ่านมาผู้เขียนได้มีโอกาสเข้าออกเรือนจำนับครั้งไม่ถ้วน ครั้งแรกเป็นการเข้าไป ในฐานะนักวิจัยเพื่อศึกษาประสบการณ์ชีวิตของผู้ต้องขังหญิง ในหลากหลายแง่มุม ตั้งแต่เส้นทางที่ทำให้ต้องเข้ามาอยู่ในเรือนจำ การใช้ชีวิตในเรือนจำ การออกจากเรือนจำ และการคืนกลับสู่สังคม ผู้ต้องขังหญิงได้เล่าเรื่องราวที่สะท้อนภาพ ของกระบวนการยุติธรรมทางอาญาตั้งแต่การถูกจับกุม ถูกตั้งข้อกล่าวหา ถูกดำเนินคดี บางคนต่อสู้คดีจนสิ้นเนื้อประดาตัวไปกับทนายความที่ขาดจรรยาบรรณในวิชาชีพ การถูกตัดสินลงโทษจำคุก และสิ่งที่เกิดขึ้นกับครอบครัวหลังจากนั้น ภาพของความยุติธรรม จากประสบการณ์ของผู้ต้องขังดูห่างไกลจากภาพของความยุติธรรมทางอาญาที่ปรากฏ อยู่ในเจตนาารมณ์ของรัฐธรรมนุญและตัวบทกฎหมายอย่างชัดเจน ทั้งนี้ได้หมายความว่า คนในสังคมไม่ได้รับความยุติธรรมทางอาญา หากแต่หมายความว่ายังมีคนอีกมากมาย ในสังคมไทยที่ไม่สามารถเข้าถึงความยุติธรรมทางอาญาอย่างสมเหตุสมผล และคนกลุ่มนี้ มีแนวโน้มจะเป็นคนด้อยโอกาสทั้งทางเศรษฐกิจ การศึกษา ไม่มีเครือข่ายทางสังคม ที่จะให้คำปรึกษาและช่วยเหลือ ผู้เขียนและคณะวิจัยได้ร่วมกันเขียนหนังสือโดยใช้ชื่อว่า “ชีวิตที่ถูกลืม : เรื่องเล่าของผู้หญิงในเรือนจำ” ซึ่งสะท้อนสิ่งที่เกิดขึ้นกับประชาชนส่วนหนึ่ง ของประเทศ เมื่อคนเหล่านี้ถูกประทัประตราว่าเป็น “ผู้กระทำผิด” ถูกศาลพิพากษาลงโทษ จำคุก ก็เหมือนกับว่าระบบสังคมได้ทำงานสอดประสานอย่างลงตัว ไม่มีใครตั้งข้อสงสัย เกี่ยวกับที่มาที่ไปของสิ่งที่เกิดขึ้นทั้งก่อนที่บุคคลเหล่านี้จะถูกดำเนินคดีและหลังจาก ต้องเข้าไปอยู่ในเรือนจำแล้ว

หลังจากงานวิจัยเรื่องแรกเสร็จสิ้นลงผู้เขียนยังคงมีโอกาสเข้าไปในเรือนจำต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง จนถึงปัจจุบัน ทุกครั้งที่ได้เข้าไปในเรือนจำผู้เขียนรู้สึกเหมือนว่ากำลังอ่านหนังสือเล่มใหม่ที่มี เรื่องราวต่าง ๆ ให้ศึกษาให้เรียนรู้อย่างไม่มีวันจบสิ้น การใช้วิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ในการดำเนินงานทำให้ผู้เขียนได้มีโอกาสทำกิจกรรมต่าง ๆ หลายอย่างในเรือนจำซึ่งมีเป้าหมาย เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางบวกกับเรือนจำและผู้ต้องขัง ความรู้และนวัตกรรมที่ได้รับเป็น ผลจากการปฏิบัติจริงจึงมีความเหมาะสมกับบริบทของเรือนจำในสังคมไทย การดำเนินงานนี้เป็น ความร่วมมือของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะผู้บัญชาการเรือนจำ ผู้บังคับแดนหญิง เจ้าหน้าที่เรือนจำ และผู้ต้องขัง นอกจากนี้การทำงานยังได้รับความร่วมมือจากมหาวิทยาลัย องค์กรภาครัฐและภาคเอกชน วิทยากร ผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งได้ร่วมกันทำงานจนประสบความสำเร็จ

บทที่ 4 : ร่างรักษาความสัมพันธ์กับครอบครัวและสังคม.....	98
การดำรงรักษาความสัมพันธ์กับครอบครัว.....	102
การดำรงรักษาความสัมพันธ์กับครอบครัวผ่านการเยี่ยมแบบปกติ.....	105
การดำรงรักษาความสัมพันธ์กับครอบครัวผ่านการเยี่ยมแบบใกล้ชิด.....	108
การดำรงรักษาความสัมพันธ์ระหว่างผู้ต้องขังหญิงกับลูกที่ยังเล็ก.....	109
การรักษาความสัมพันธ์กับสังคม.....	112
การประทับตราผู้ต้องขัง.....	113
การสร้างภาพในทางลบและการประทับตราผู้ต้องขัง.....	114
การลด/ลบตราประทับผ่านการสร้างที่ยืนในสังคมของผู้ต้องขัง.....	118

บทที่ 5 : นำสภาวะปกติสู่ชีวิตในเรือนจำ.....132

พานอบติคอน : ที่มาของปัญหาในการฟื้นฟูผู้ต้องขัง.....	135
ไต่ร่องการนำพานอบติคอนมาใช้กับเรือนจำของไทย.....	137
เมื่อการจำคุกถูกทำให้เป็นการตายทางสังคม.....	141
หลักการของเรือนจำสุภาพ.....	144
นำสภาวะปกติมาสู่ชีวิตเรือนจำ.....	146

เอกสารอ้างอิง..... 152

ขอขอบคุณ..... 156

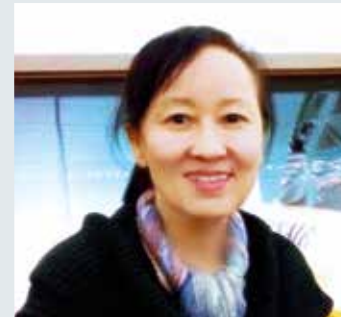
อย่างไรก็ตาม การทำงานในเรือนจำตลอดช่วงเวลากว่า 8 ปี มิได้ปราศจากอุปสรรคและปัญหา เรือนจำบางแห่งมีการเปลี่ยนแปลงผู้บัญชาการเรือนจำซึ่งมีแนวคิดในการบริหารจัดการเรือนจำที่ไม่สนับสนุนและในหลาย ๆ กรณีเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินงานของโครงการ ทำให้การดำเนินงานของโครงการสะดุดลงหรือชะงักลงเป็นระยะ ๆ ซึ่งบ่งชี้ว่า การเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืนจะต้องทำในระดับนโยบายที่มีหลักคิดและการบริหารจัดการเรือนจำอย่างชัดเจนว่าจะเลือกใช้อำนาจเชิงระเบียบวินัยอย่างเข้มข้นเพื่อปรับพฤติกรรมของผู้ต้องขัง หรือจะเลือกใช้แนวทางการฟื้นฟูในรูปแบบใหม่ซึ่งผู้เขียนได้นำเสนอไว้ในหนังสือนี้

เรือนจำสุขภาวะซึ่งเป็นหัวใจของหนังสือเล่มนี้ได้มาจากการหลอมรวมความรู้ซึ่งผ่านการดำเนินงานในเรือนจำต่าง ๆ มาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน เป็นความพยายามที่จะพัฒนาเรือนจำให้เป็นพื้นที่สุขภาวะเพื่อฟื้นฟูดูแลผู้ต้องขังตั้งแต่วันแรกที่เข้ามาอยู่ในเรือนจำ ซึ่งสามารถทำได้โดยการบริหารจัดการสภาวะแวดล้อมทั้งทางกายภาพ วิธีการดำรงชีวิต ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขัง ความสัมพันธ์กับโลกภายนอก ให้มีความกดดันกับผู้ต้องขังให้น้อยที่สุด กระบวนการฟื้นฟูผู้ต้องขังควรได้รับการบูรณาการเข้าไปในวิถีการดำรงชีวิตตลอดทั้ง 24 ชั่วโมงในเรือนจำ โดยยึดหลักการของการทำให้ชีวิตในเรือนจำมีความแตกต่างจากชีวิตในสังคมทั่วไปให้น้อยที่สุด เพื่อว่าเมื่อเวลาของการลงโทษสิ้นสุดลง ผู้พ้นโทษจะสามารถกลับคืนสู่สังคมได้อย่างมีความมั่นใจและมีความพร้อมที่จะใช้ชีวิตในโลกภายนอก ไม่กลับเข้าสู่เส้นทางของการกระทำผิดอีก

ตลอดเวลาของการทำงานในเรือนจำผู้เขียนได้รับประสบการณ์ ข้อคิด และมุมมองที่มีคุณค่าจากผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายเกินกว่าจะนำมาเขียนเป็นคำขอบคุณได้ทั้งหมด แต่ความประทับใจที่ได้ทำงานร่วมกับทุกท่านที่ล้วนมีพลังอยากเห็นการเปลี่ยนแปลงที่ดีในเรือนจำจะเป็นความทรงจำที่ดีและมีคุณค่าสำหรับผู้เขียนตลอดไป ผู้เขียนขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ที่เห็นว่าการพัฒนาเรือนจำสุขภาวะเป็นรากฐานสำคัญอย่างหนึ่งของการพัฒนาสังคม สุขภาวะ และได้ให้การสนับสนุนตลอดมา สิ่งที่คุณเขียนนำมาเสนอในหนังสือนี้มาจากมุมมอง ความเข้าใจ และการตีความของผู้เขียนและเป็นเจตนาของคุณผู้เขียนที่ต้องการเปิดประเด็นและเวทีการสนทนา แลกเปลี่ยนความคิดเกี่ยวกับระบบการลงโทษของไทยซึ่งได้ทำกันมานานหลายทศวรรษให้สามารถตอบสนองต่อพลวัตของสังคม หากมีสิ่งใดที่อาจขัดแย้งหรือกระทบต่อความรู้สึกของท่านผู้ใด ผู้เขียนเท่านั้นที่เป็นผู้รับผิดชอบและต้องขออภัยมา ณ ที่นี้

นภาพร หะวานนท์ & ธีรวัลย์ วรรณในทัย

เกี่ยวกับผู้เขียน

รองศาสตราจารย์นภาพร หะวานนท์

ได้รับปริญญาเอก สาขาสังคมวิทยา จากมหาวิทยาลัยบราวน์ ประเทศสหรัฐอเมริกา ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา ได้ใช้เวลาส่วนใหญ่ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับระบบยุติธรรมทางอาญาและกระบวนการยุติธรรมทางอาญา โดยเฉพาะสิ่งที่เกิดขึ้นกับประชาชนซึ่งต้องเดินเข้ามาสู่สายพานของกระบวนการยุติธรรมทางอาญาตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุดลงที่การถูกตัดสินลงโทษให้จำคุก ประเด็นที่อาจารย์นภาพรสนใจเป็นพิเศษคือ สิ่งที่เกิดขึ้นกับผู้ที่ถูกเคลื่อนย้ายจากโลกแห่งอิสระภาพไปสู่พื้นที่ของการจองจำและต้องใช้ชีวิตที่มีความแตกต่างโดยสิ้นเชิงกับสังคมที่จากมา รวมทั้งผลที่เกิดขึ้นกับครอบครัวของผู้ที่ต้องเข้าไปอยู่ในเรือนจำ หนังสือวิถีเรือนจำสุขภาวะสะท้อนแนวคิดและมุมมองของอาจารย์นภาพรที่เห็นว่าการแก้ปัญหาการกระทำผิดซ้ำ และผลเสียหายร่วม (collateral damage) ที่เกิดจากการลงโทษจำคุกที่เป็นปัญหาของสังคมไทยในขณะนี้ จะต้องให้ความสำคัญกับการปรับเปลี่ยนฐานคิดที่เกี่ยวกับการลงโทษ และการบริหารจัดการเรือนจำที่ทำกันมานานหลายทศวรรษ ไปสู่แนวคิดของการทำให้ชีวิตเรือนจำให้มีความแตกต่างจากสภาวะปกติของสังคมให้น้อยที่สุด

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ธีรวัลย์ วรธนินทัย

ได้รับปริญญาศิลปบัณฑิต สาขาออกแบบภายใน เกียรตินิยมอันดับ 2 จากมหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับใบอนุญาตวิชาสถาปัตยกรรม ควบคุมระดับวุฒิสถาปนิกสาขาสถาปัตยกรรมภายในและมัณฑนศิลป์ และได้รับปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาการบริหารการศึกษา จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ดำรงตำแหน่งคณบดีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี ในปี 2546-พฤษภาคม 2560 อาจารย์ธีรวัลย์ได้เริ่มศึกษาวิจัยและทำกิจกรรมต่าง ๆ ในเรือนจำมาตั้งแต่ปี 2551 โดยได้นำความรู้และประสบการณ์การออกแบบเข้าไปใช้ในการทำงานร่วมกับผู้บริหาร เจ้าหน้าที่และผู้ต้องขังในเรือนจำ นอกจากนี้อาจารย์ธีรวัลย์ยังมีความสนใจพิเศษกับการฝึกโยคะ และเป็นผู้ริเริ่มนำโยคะเข้าไปสอนในเรือนจำ จนถึงปัจจุบันอาจารย์ธีรวัลย์ได้นำผลงานการแสดงโยคะของผู้ต้องขังหญิงในเรือนจำเผยแพร่ในสื่อต่าง ๆ เช่น การผลิตสารคดีเกี่ยวกับผู้ต้องขังนำเสนอทางโทรทัศน์ การนำเสนอความสามารถในการแสดงโยคะของผู้ต้องขังทางสื่อออนไลน์ และยังได้ร่วมกับเรือนจำนำผู้ต้องขังออกไปแสดงความสามารถทางด้านโยคะในเวทีระดับชาติและนานาชาติ ทั้งนี้โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้สาธารณชนตระหนักในความสามารถและความมานะพยายามของผู้ต้องขัง และเพื่อให้คนทั่วไปมีภาพในทางบวกกับผู้ต้องขังและพร้อมจะรับผู้พ้นโทษคืนกลับสู่สังคม

1

การเกิดขึ้นของเรือนจำสุขภาพ: The Emergence of Healthy Prison

การมองคุณในฐานะของพื้นที่ซึ่งแยกออกไปจากสังคม เป็นพื้นที่ที่ลึกลับ น่ากลัว เต็มไปด้วยเชื้อโรคที่อาจแพร่ไปยังคนอื่นๆ เป็นพื้นที่อันตราย คนที่ถูกนำเข้าไปอยู่คือคนผิดคนชั่ว เป็นจินตภาพที่เกิดขึ้นและสั่งสมมาเป็นเวลานาน การศึกษาประวัติศาสตร์คุณให้ภาพที่น่าสนใจว่า คุณถูกใช้เป็นเครื่องมือในการลงโทษหรือจัดการกับผู้กระทำผิดจารีตประเพณีหรือผิดกบิลบ้านกบิลเมือง (law of the land) มานานกว่า 2,000 ปี คุณแต่ละแห่ง มีรูปแบบและจัดการกับนักโทษที่แตกต่างหลากหลาย ดังนั้นคุณในฐานะเป็นเครื่องมือเพื่อการลงโทษจึงไม่ใช่นวัตกรรมของยุคสมัยใหม่ ดังจะเห็นว่าในพระคัมภีร์ไบเบิลมีการกล่าวถึงคุณในกรุงบาบิโลนและจักรวรรดิอัสซีเรียไว้ด้วย อาณาจักรกรีซแยกการลงโทษเสรีชนกับทาสออกจากกัน หากเสรีชนกระทำผิด ซึ่งอาจเป็นความผิดเกี่ยวกับทรัพย์สิน/ที่ดิน ความผิดเกี่ยวกับศาสนา ความผิดในการวิพากษ์วิจารณ์ผู้ปกครองประเทศ หรือนักเขียนที่เขียนต่อต้านการปกครอง จะถูกจับไปขังคุณจนกว่าจะมีเงินมาจ่ายเป็นค่าชดเชยหรือปรับ หากไม่สามารถหาเงินมาจ่ายได้ก็อาจถูกเนรเทศ หรือบางคนก็หาทางออกด้วยการฆ่าตัวตาย ในกรณีของทาส การลงโทษเป็นอำนาจของผู้เป็นเจ้าของทาสที่สามารถลงโทษทาสอย่างไรก็ได้ อาจเป็นลงโทษทางร่างกายอย่างรุนแรงและโหดร้าย ไปจนถึงการฆ่า ส่วนในโรมมีทั้งคุกของเสรีชนและคุกของรัฐสำหรับกักขังทาสที่กระทำผิด ซึ่งในเวลาต่อมามีการนำเสรีชนซึ่งเป็นคนระดับล่างที่กระทำผิดมาขังไว้ในคุกของรัฐด้วย ระยะเวลาในการจำคุกมีทั้งสั้นและยาว บางคนถูกจำคุกตลอดชีวิต ถูกล่ามโซ่และถูกบังคับให้ทำงานหนัก ส่วนรูปแบบทางกายภาพของคุณในยุคนี้จะเป็นอย่างไรนั้นไม่มีหลักฐานที่ชัดเจน (Johnston, 2009)

ภาพประกอบลายเส้นในบทที่นี้เขียนโดย นายดำรงเกียรติ บรรจงแจ่ม เพื่อใช้ประกอบเนื้อหาในหนังสือนี้โดยเฉพาะ

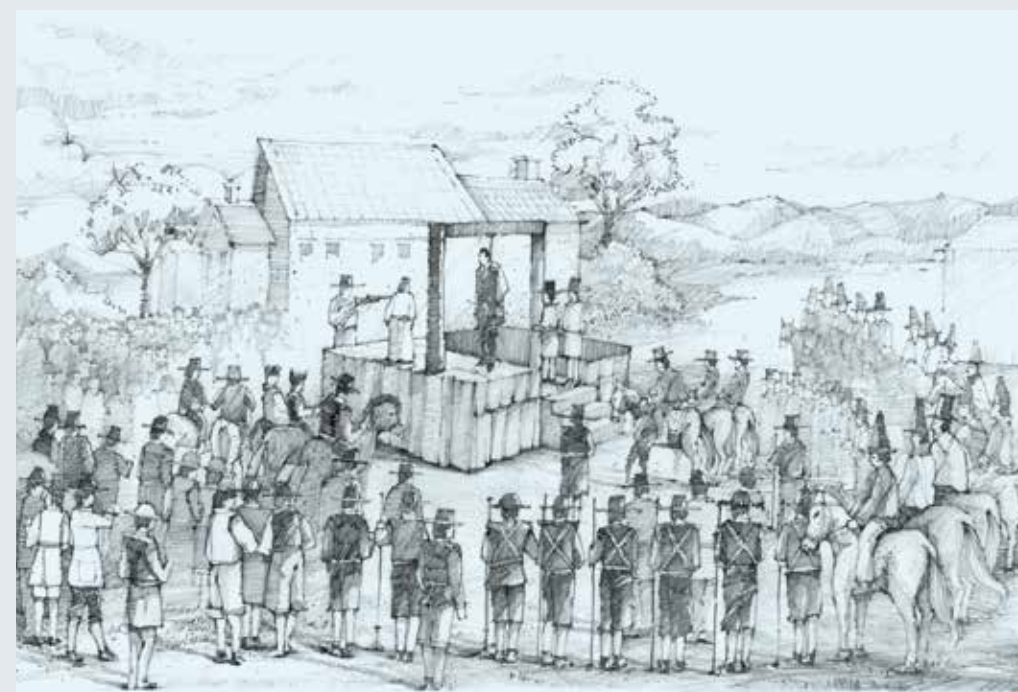
ภาพของคุณที่พอจะปรากฏชัดในประวัติศาสตร์คือการใช้คุกเพื่อการลงโทษผู้กระทำผิดอย่างสาสมกับความผิดที่กำลังไป เพื่อไม่ให้คนอื่นเอาเป็นเยี่ยงอย่าง และเพื่อนำผู้กระทำผิดออกไปจากสังคม ผู้ปกครองอาณาจักรและผู้ดูแลนักโทษไม่มีหน้าที่ดูแลผู้ที่อยู่ในคุกให้ได้รับสวัสดิการที่จำเป็นสำหรับความเป็นมนุษย์แต่อย่างใด นักโทษที่ไม่สามารถอดทนต่อความยากลำบากในคุกอาจเจ็บป่วยและตายไปในที่สุดโดยไม่จำเป็นต้องมีใครรับผิดชอบในเรื่องนี้ การปฏิบัติต่อผู้ที่กระทำผิดมาจากฐานคิดว่า ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงผู้กระทำผิดได้ และสมควรถูกลงโทษเพื่อชดใช้ความผิด การลงโทษจึงต้องรุนแรงและไม่อาจลดหย่อนโทษให้ได้ (Pollock, 2005)

การขยายตัวของคุกและทฤษฎาเวในคุก

การใช้คุกเพื่อการลงโทษขยายออกไปมากขึ้นในยุโรป โดยเฉพาะในประเทศอังกฤษมีคุกกระจายอยู่ทั่วไป ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 10 (พ.ศ. 1444 – 1543) ในอังกฤษคนที่ขโมยของจะถูกลงโทษจำคุก 40 วัน หลังจากนั้นจะได้รับการปล่อยตัวหากมีเงินมาเสียค่าปรับตามจำนวนที่ถูกเรียกเก็บ ยิ่งเวลาผ่านไปการลงโทษจำคุกยิ่งถูกนำมาใช้กับการกระทำที่ถูกนิยามว่าเป็นความผิดมากขึ้น เช่น การเข้าไปในเขตป่าซึ่งเป็นเขตล่าสัตว์ของราชสำนัก การทำการค้าแบบเอาเปรียบ หรือความผิดเล็ก ๆ น้อย ๆ จนกล่าวกันว่า รัฐใช้คุกเป็นเครื่องมือในการรีดเงินจากผู้กระทำผิด แม้ในความผิดอุกฉกรรจ์ ผู้กระทำผิดก็สามารถใช้เงินมาแลกกับการทำให้ระยะเวลาถูกจำคุกสั้นลงได้ (Pugh, 1968)

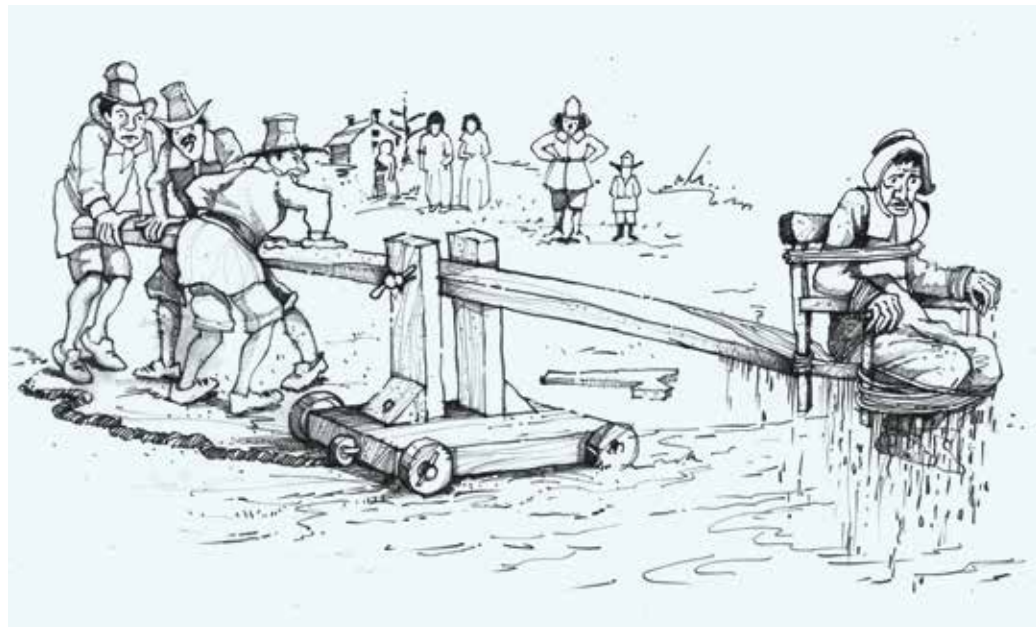
ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16 (พ.ศ. 2044 ถึง 2143) มีการใช้คุกเป็นเครื่องมือเพื่อลงโทษผู้กระทำผิดอย่างกว้างขวาง แต่ก็มิได้มีการวางระบบของคุกเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการลงโทษอย่างชัดเจน คุกยังคงถูกมองว่าเป็นที่กักขังนักโทษไปจนกว่านักโทษจะมีเงินมาเสียค่าชดเชยหรือค่าปรับ หรือจนกว่ารับปากว่าจะไม่กลับไปประพฤติแบบเดิม (เช่น เหยียนหรือพุดวิพากษ์วิจารณ์ศาสนา/ผู้ปกครองประเทศในที่สาธารณะ) นอกจากนี้คุกในยุคนี้ยังถูกใช้เป็นสถานที่สำหรับกักขังนักโทษเพื่อรอการตัดสินว่าจะถูกลงโทษอย่างไรอีกด้วย การลงโทษในที่สาธารณะเป็นสิ่งที่ปฏิบัติกันอย่างกว้างขวางในความผิดซึ่งผู้ปกครองอาณาจักรไม่ต้องการให้คนอื่น ๆ เอาเป็นเยี่ยงอย่าง

“ การลงโทษมักใช้การทรมานร่างกายนักโทษด้วยวิธีต่างๆ (corporal punishment) หรือเป็นการลงโทษด้วยการฆ่าให้ตาย จุดประสงค์ก็เพื่อทำให้ผู้กระทำผิดอับอาย/เจ็บปวด/เสียชีวิต และเพื่อให้สาธารณชนเกรงกลัวต่อการกระทำผิด เช่น การนำผู้ถูกตัดสินว่ากระทำผิด (มักใช้ในกรณีของผู้หญิง) ผูกมัดติดกับเก้าอี้และนำไปไว้ในที่สาธารณะในลักษณะของการดูหมิ่นเหยียดหยามเพื่อให้อับอาย (ducking stools) การให้คนทั่วไปดำทอขว้างปาก่อนหันไปตีผู้กระทำผิด มีการใช้คันโยกเพื่อให้เก้าอี้และผู้ถูกลงโทษจมลงไปในน้ำ และดึงขึ้นมา ผู้ถูกลงโทษอาจสำลักน้ำหรือช็อคจนเสียชีวิตได้ ในกรณีของผู้ชายมักใช้การเขียนตีหรือทำร้ายร่างกายอย่างรุนแรง ไปจนถึงการข่าอย่างโหดร้ายทารุณในรูปแบบต่างๆ การนำคนไปไว้ในคุกในลักษณะนี้จึงเป็นไปเพื่อรอการลงโทษ ไม่ใช่ใช้การจำคุกเป็นเครื่องมือในการลงโทษโดยตรง สถานที่คุมขังมักเป็นห้องใต้ดินของสถานที่ตัดสินโทษนั่นเองหรืออาจเป็นห้องใต้ดินของที่ทำการของผู้ว่าการ ซึ่งมักเป็นที่อับชื้น ไม่มีอากาศถ่ายเท เต็มไปด้วยเชื้อโรค ส่วนการดูแลนักโทษในคุกก็เป็นการให้สิ่งจำเป็น เช่น อาหาร น้ำ เพื่อให้ให้นักโทษมีชีวิตอยู่จนถึงวันตัดสินเท่านั้น หากการรอวันตัดสินหรือรอวันลงโทษกินเวลายาวนาน นักโทษอาจเจ็บป่วยและตายจากโรคที่เกิดจากสภาวะอันเลวร้ายของคุกก่อนถึงวันตัดสินหรือลงโทษได้ (Johnson, 2009)

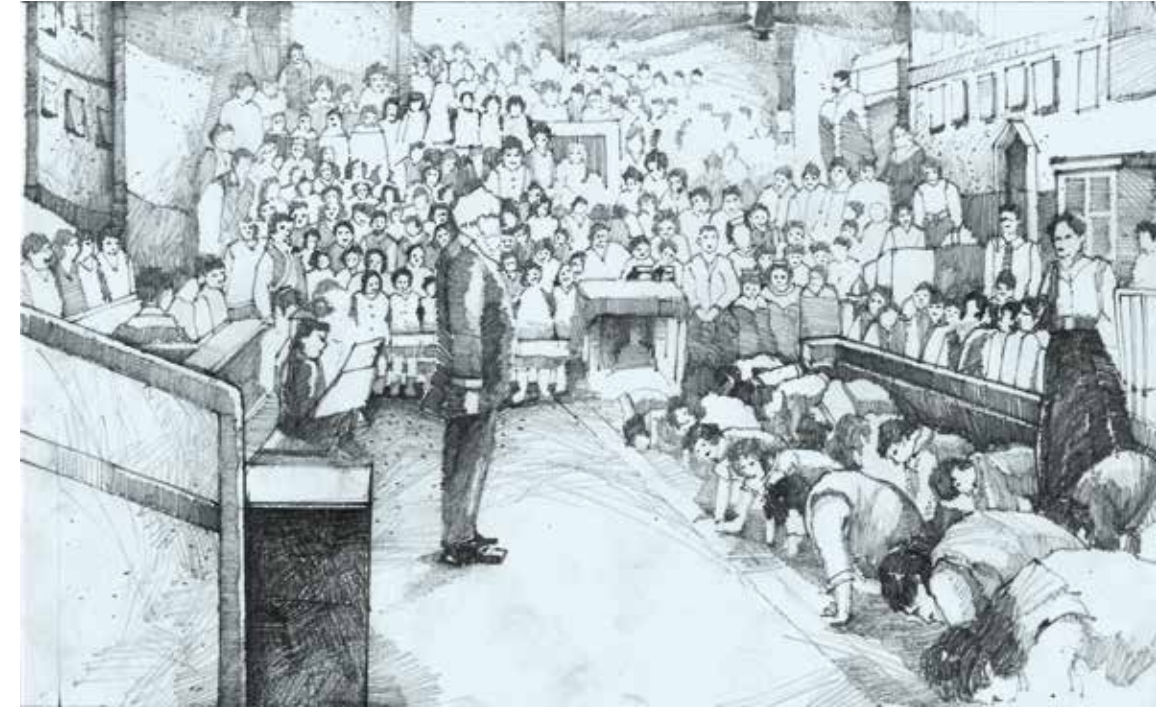
การประหารชีวิตในที่สาธารณะ

จุดประสงค์เพื่อให้เกิดความอับอาย/เจ็บปวด/เสียชีวิต และเพื่อให้คนเกรงกลัว ทำให้คนยอมรับอำนาจเบ็ดเสร็จของผู้ปกครอง

การลงโทษในที่สาธารณะ

การนำผู้ถูกตัดสินว่ากระทำผิด มัดกับเก้าอี้ในที่สาธารณะ (ducking stool) เพื่อให้คนดูหมิ่นเหยียดหยาม ทำให้อับอาย อาจให้คนขว้างปาก้อนหินใส่ หรือใช้คันโยกดึงให้เก้าอี้ และผู้ถูกลงโทษจมลงไปในน้ำเพื่อให้สำลักน้ำ

สถานตักนีสัย (House of Correction)

การลงโทษในรูปแบบใหม่ ที่มีเป้าหมายเพื่อปรับนิสัยของผู้กระทำผิด แทนการลงโทษด้วยการทรมานร่างกายหรือการประหารชีวิต

ในพ.ศ. 2132 ผู้พิพากษาในกรุงอัมสเตอร์ดัมปฏิเสธที่จะตัดสินประหารชีวิตขโมยซึ่งมีอายุเพียง 16 ปี และได้เรียกร้องให้หาวิธีลงโทษเยาวชนด้วยวิธีอื่น เขาเสนอว่าควรใช้การลงโทษด้วยการให้ทำงานหนักเพื่อให้ผู้กระทำผิดเปลี่ยนนิสัยอันเลวร้าย โดยเสนอให้มีการสร้างสถานที่สำหรับคุมขังคนเร่ร่อน ขอดาน และผู้กระทำผิดทางอาญาอื่น ๆ ผู้กระทำผิดจะถูกคุมขังตามระยะเวลาที่ผู้พิพากษาหรือผู้ปกครองสั่ง ในปี 2139 มีการเปิดใช้ “สถานตักนีสัยกรุงอัมสเตอร์ดัม” โดยมีผู้ต้องขัง 12 คน มีการบัญญัติข้อบังคับสำหรับสถานที่นี้ซึ่งใช้อยู่ระหว่าง พ.ศ. 2142-2145 โดยกำหนดให้มีผู้หญิง 2 คน ประจำอยู่เพื่อดูแลเรื่องอาหารและงบประมาณ มีแพทย์ 1 คน ภรรยาของแพทย์มีคนรับใช้สองคนเพื่อควบคุมดูแลทำความสะอาดสถานที่ มีคนคุมเครื่องปั้น 1 คน เครื่องขัด 1 คน และยังมีครูสอนหนังสือ 1 คน ผู้ดูแลสุขภาพ 1 คน นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการคิดเรื่องการปฏิรูปการลงโทษ โดยตักนีสัยผู้กระทำผิดด้วยการให้ทำงานหนัก แต่ก็มีแนวคิดในการให้การศึกษา ดูแลรักษาพยาบาล และการทำกิจกรรมทางศาสนาไปด้วย หากผู้ต้องขังทำงานได้มากกว่าที่กำหนดก็จะได้เงินตอบแทน แต่หากฝ่าฝืนกฎจะถูกลงโทษโดยการให้ทำงานหนักขึ้น ถูกล่ามโซ่ หรืออาจถูกขยายเวลาของจำออกไป (Johnston, 2009)

สถานตักนีสัย (House of Correction)

สถานที่สำหรับคุมขังคนเร่ร่อน ขอดทาน และผู้กระทำผิดสถานเบาอื่นๆ จุดประสงค์เพื่อเปลี่ยนนิสัยอันเลวร้าย เช่น ขี้เกียจ ไม่อยากทำงานหนัก

แนวคิดเรื่องสถานตักนีสัยได้รับการนำไปใช้ในที่อื่น ๆ ในยุโรป เช่น ในเมืองใหญ่ ๆ ของเยอรมัน กรุงเวียนนา รัสเซีย ซึ่งในทางปฏิบัติยังมิได้นำแนวคิดในเรื่องการดูแลผู้ถูกคุมขังเพื่อปรับนิสัยให้เป็นคนดีมาใช้กัน โดยยังเน้นการลงโทษและควบคุมผู้กระทำผิดมากกว่าการดูแลเอาใจใส่ มีการศึกษาที่ระบุว่า อังกฤษได้สร้างสถานตักนีสัยมาก่อนหน้าที่จะเกิดสถานตักนีสัยในกรุงอัมสเตอร์ดัมประมาณ 40 ปี แต่เนื่องจากไม่มีข้อมูลที่บ่งบอกว่าสถานตักนีสัยในอัมสเตอร์ดัมได้รับอิทธิพลมาจากอังกฤษ และไม่มีหลักฐานข้อมูลของสถานตักนีสัยในอังกฤษก่อนที่จะมีสถานตักนีสัยในอัมสเตอร์ดัม ทำให้มีการกล่าวถึงสถานตักนีสัยในกรุงอัมสเตอร์ดัมในฐานะเป็นจุดเริ่มต้นของการลงโทษในรูปแบบใหม่ที่พยายามปรับนิสัยของผู้กระทำผิดแทนการลงโทษด้วยการทรมานร่างกายหรือการประหารชีวิตเพียงอย่างเดียว (Pugh, 1968; Johnson, 2009)

สถานตักนีสัย (House of Correction)

สถานตักนีสัยขยายตัวไปในที่ต่างๆ ผู้กระทำผิดที่ถูกนำมาขังมีตั้งแต่ผู้ใหญ่ เด็กและเยาวชน ผู้ป่วยทางจิต ผู้สูงอายุ อยู่ปะปนกัน แต่แยกการคุมขังผู้หญิงกับผู้ชาย

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16-17 มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจในหลายประเทศในยุโรป เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน เนเธอร์แลนด์ เบลเยียม สวีเดน และมรัฐหลายแห่ง ในอเมริกาเหนือ ในช่วงนี้มีปัญหาอาชญากรรมหลายแบบมากขึ้น เช่น การลักขโมย สิ่งของ ขอดทาน โสเภณี คนจรจัด การฉ้อโกง ซึ่งผู้ปกครองมองว่าเป็นภัยต่อสังคม จึงมีการสร้างคุกในรูปแบบของสถานตักนีสัยกันมากขึ้น ผู้กระทำผิดที่ถูกนำมาขังมีตั้งแต่ผู้ใหญ่ เด็กและเยาวชน ผู้ป่วยทางจิต ผู้สูงอายุ อยู่ปะปนกัน แต่จะแยกสถานที่คุมขังผู้หญิงกับผู้ชายออกจากกัน คนที่ถูกนำมาอยู่ในคุกถูกคาดหวังให้ทำงานเพื่อเป็นการฝึกไม่ให้ขี้เกียจ ในเวลาต่อมาจึงได้มีแนวคิดในการสร้างสถานที่สำหรับผู้กระทำผิดที่เป็นเด็กและเยาวชนแยกออกจากผู้ใหญ่

การเพิ่มขึ้นของอาชญากรรมทำให้ยังต้องมีการสร้างคุกหรือสถานกักขังมากขึ้น การขาดแคลนงบประมาณทำให้คุกบางแห่งบังคับให้ผู้ต้องขังเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่าย ซึ่งรวมถึงเสื้อผ้า อาหาร ของใช้ หรือสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ รวมทั้งจะต้องจ่ายค่าสถานที่อยู่ในคุกอีกด้วย มีการจัดแบ่งคุกและสถานกักขังออกเป็นหลายระดับชั้น คนยากจนต้องทำงานหนัก ใช้ชีวิตอย่างยากลำบาก อาหาร เสื้อผ้า ไม่เพียงพอ ในฤดูหนาวต้องทนอยู่กับความหนาวเย็นโดยไม่มีเครื่องทำความร้อน สุขอนามัยย่ำแย่ ไม่ได้รับการดูแลสุขภาพเมื่อเจ็บป่วย ถูกลงโทษเมื่อฝ่าฝืนกฎ และเป็นไปได้ว่าเมื่อสิ้นสุดกำหนดเวลาที่ถูกลงโทษ ก็ยังไม่อาจออกจากคุกได้เพราะไม่มีเงินมาจ่ายค่าปรับ แต่ก็มีผู้ต้องขังที่ร่ำรวยซึ่งกระทำผิดกฎหมายอาจถูกคุมขังโดยไม่ต้องทำงานหนัก มีชีวิตที่ไม่ยากลำบาก เช่น เมื่อ Marquis de Sade นักปรัชญาชาวฝรั่งเศส (มีชีวิตอยู่ระหว่าง พ.ศ. 2283-2357) ได้เขียนหนังสือเกี่ยวกับเรื่องเพศ ในลักษณะที่เป็นปฏิปักษ์กับคำสอนของศาสนา เขาถูกจับไปขังในคุกบาสต์ิล ขณะอยู่ในคุกเขาสามารถนำเฟอร์นิเจอร์ส่วนตัวของตัวเองเข้าไปใช้ในคุก นำภาพวาดที่สวยงามไปตกแต่งห้อง และยังสามารถนำสุนัขเข้าไปเลี้ยงได้ด้วย ภรรยาของเขานำอาหารอย่างดีมาส่งให้ทุกวัน

นอกจากนี้ในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 (ประมาณ พ.ศ. 2294) เมื่อมีการขาดแคลนแรงงานในดินแดนที่เป็นอาณานิคม ได้เกิดการลงโทษที่ไม่ใช่การจำคุก (nonprison imprisonment) มีการขนย้ายนักโทษไปทำงานในอาณานิคมที่อยู่ไกลออกไป เช่น อังกฤษมีการออกกฎหมายให้สามารถเคลื่อนย้ายนักโทษซึ่งมีโทษจำคุกเกินกว่า 3 ปี ไปยังอาณานิคมในทวีปอเมริกา ออสเตรเลีย และกิลมาเนีย บางครั้งนักโทษถูกบังคับให้เลือกระหว่างการถูกแขวนคอกับการถูกขนย้ายไปยังอาณานิคม แนวทางนี้ได้ดำเนินไปจนถึง พ.ศ. 2319 ซึ่งเป็นปีที่สงครามประกาศอิสรภาพของอเมริกา (American War of Independence) สิ้นสุดลง

เมื่อไม่สามารถขนย้ายนักโทษไปยังดินแดนอื่นได้ ประเทศในยุโรปจำเป็นต้องหาสถานที่สำหรับคุมขังนักโทษ เช่น ในช่วงพ.ศ. 2319-2393 อังกฤษใช้พื้นที่ของอาร์ซึ่งเคยเป็นฐานทัพเรือมาทำเป็นที่คุมขังนักโทษ โดยใช้เรือเก่า ๆ ของทหารเรือเป็นที่กักขัง เรียกว่า “คุกลอยน้ำ” (floating prison) ในตอนกลางวันนักโทษที่ยังแข็งแรงจะถูกพาไปยังสถานที่ที่เตรียมไว้ให้นักโทษทำงานหนัก ในตอนเย็นจะถูกพากลับมาและล่ามโซ่กักขังไว้บนเรือ ชีวิตบนเรือเต็มไปด้วยความทุกข์ทรมาน อาหารไม่เพียงพอ นักโทษมีสุขภาพเสื่อมโทรม คนจำนวนมากเจ็บป่วยล้มตาย ทำให้มีผู้วิจารณ์ว่าวิธีการลงโทษแบบนี้ไม่มีประสิทธิภาพ ขาดกลไกควบคุมที่ดี สิ้นเปลืองทรัพยากร ไม่สอดคล้องกับยุคสมัยใหม่ที่มุ่งเน้นประสิทธิภาพและการจัดระบบที่ดี แนวคิดใหม่คือการสร้างคุกที่สามารถคุมขังคนได้เป็นจำนวนมาก ยากที่จะหลบหนี และใช้ผู้คุมจำนวนน้อยลง

“ทุกภาวะของคุณในยุคนี้ปรากฏในงานเขียนของโฮวาร์ด ((Howard, 1792/1973) ซึ่งเขาใช้เวลายาวนานถึง 17 ปี เดินทางไปสำรวจคุกต่างๆ ในยุโรปถึง 40 ครั้ง เขาได้เขียนถึงสภาพอันเลวร้ายของคุกที่มีคนรวมกันอยู่อย่างแออัด ความอดอยากหิวโหย การควบคุมผู้ต้องขังที่เข้มงวดและโหดร้าย สุขอนามัยที่ย่ำแย่ไปจนถึงการฉ้อฉลในคุก มีการซื้อขายเหล้า บุหรี่ การติดสินบน แม้แต่เมื่อเจ็บป่วยก็ต้องจ่ายเงินเพื่อให้ได้ยาและการรักษาพยาบาล หรือมีการจ่ายเงินเพื่อจะไม่ต้องใส่โซ่ตรวน นักโทษตกอยู่ในความทุกข์ทรมาน สูญเสียอวัยวะ งานเขียนของโฮวาร์ดผลักดันให้เกิดกระแสการปฏิรูปคุกอย่างจริงจัง โดยเฉพาะสุขภาพและสุขอนามัยในคุก การจัดระเบียบการอยู่อาศัยของนักโทษ เพื่อป้องกันการเกิดจลาจลและการถ่ายทอดทักษะของอาชญากรรมให้กันและกัน มีการเรียกร้องให้ควบคุมการซื้อขายเหล้าในคุกอย่างจริงจัง รวมทั้งจัดหางานที่เหมาะสมให้นักโทษ (Pollock, 2005) แนวคิดนี้เกิดจากการตระหนักว่า การลงโทษด้วยการนำคนมาขังไว้ในคุก เพื่อให้มีความทุกข์ทรมานไม่สามารถแก้ไขให้บุคคลยุติการกระทำผิดได้ เพราะผู้กระทำผิดจำนวนมากถูกปล่อยตัวและกระทำผิดซ้ำแล้วซ้ำเล่า จึงเกิดแนวคิดใหม่ในการจัดการคุกให้สามารถปรับพฤติกรรมผู้กระทำผิดไม่ให้เกิดกลับมาอยู่ในคุกอีก”

คลื่นลูกแรกของการจัดการกับทุกภาวะในคุก

ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 (ประมาณ พ.ศ. 2234-2343) มีการเคลื่อนไหวไม่เห็นด้วยกับการลงโทษด้วยการมุ่งไปที่การทำร้ายร่างกายและการประหารชีวิต นักคิดที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงการลงโทษคือ ซีซาร์ เบ็คคาเรีย (Cesare Beccaria) ชาวอิตาลี เขาเป็นนักปรัชญา นักกฎหมาย และนักการเมือง ซึ่งเป็นผู้นำความคิดในการต่อต้านการทรมานร่างกายและการลงโทษประหารชีวิตที่กระทำกันอยู่ เขาได้ชื่อว่าเป็นนักคิดที่สำคัญของยุคแสงสว่างทางปัญญา (The Age of Enlightenment) ความคิดของเขาผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือ การลดการทรมานนักโทษ และการประหารชีวิตลง และเปลี่ยนไปใช้การจำคุกเป็นการลงโทษมากขึ้น จะเห็นว่านอกจากจะมีการสร้างคุกหรือสถานกักขังในอังกฤษและเนเธอร์แลนด์อย่างกว้างขวางแล้ว ยังมีการสร้างคุกในอาณานิคมของอังกฤษในอเมริกาอีกด้วย เช่น ในเมแทซจูลเซท เพนซิลวาเนีย นิวเจอร์ซีย์ นิวยอร์ก เป็นต้น

เป็นที่น่าสังเกตว่าถึงแม้ในช่วงนี้จะมีการเคลื่อนไหวให้มีการปรับปรุงสภาวะความเป็นอยู่ในคุกให้ดีขึ้น แต่ก็มักเกิดผลในช่วงระยะเวลาหนึ่งและกลับไปเหมือนเดิม เช่น ในเพนซิลวาเนียซึ่งอยู่ตอนกลาง

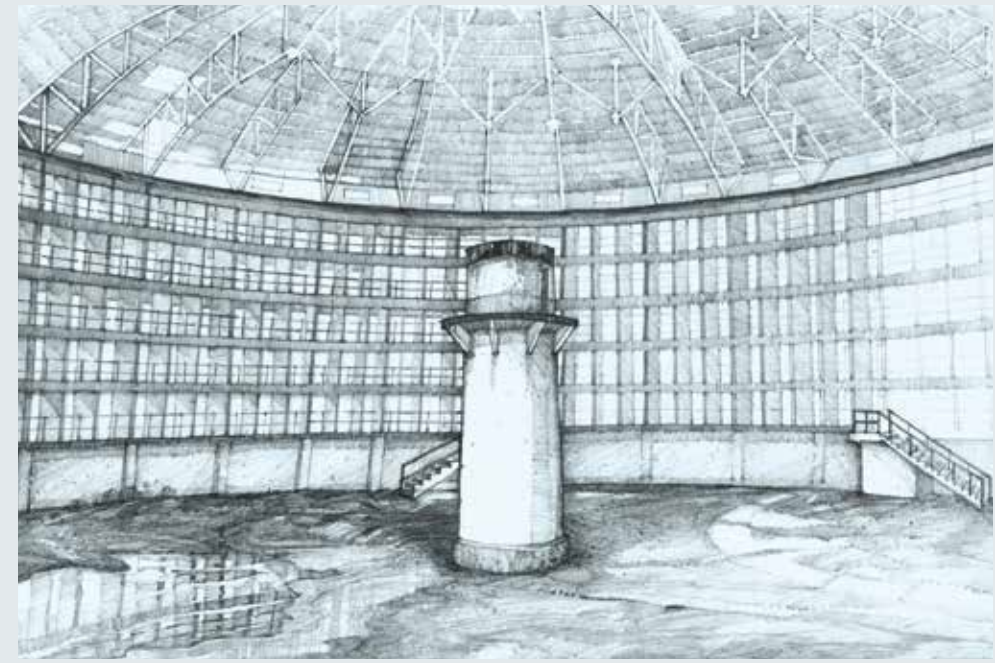
ของอเมริกาเหนือมีผู้นำการปฏิรูปคุกคือวิลเลียม เพน (William Penn) ซึ่งเคยถูกลงโทษจำคุกเป็นเวลา 6 เดือนในอังกฤษเพราะหันไปเชื่อลัทธิควอเกอร์ (Quaker) เมื่อมาตั้งหลักแหล่งในเพนซิลวาเนีย เขาได้มาเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงคุก ในช่วงชีวิตของเขาปรากฏว่าคุกในเพนซิลวาเนียเป็นตัวอย่างของการควบคุมดูแลที่คำนึงถึงความเป็นมนุษย์ของนักโทษมากกว่าเขตอาณานิคมอื่นๆ แต่เมื่อเขาเสียชีวิต การควบคุมอย่างเข้มงวดรุนแรงก็กลับคืนมาอีกครั้ง

ในปี 2333 มีการสร้างคุกของรัฐเป็นครั้งแรกในฟิลาเดลเฟีย โดยมีการสร้างอาคารเรียกว่า “สถานที่คุมขัง” (penitentiary houses) โดยออกแบบให้ผู้ถูกคุมขังอยู่รวมกันเป็นกลุ่มๆ ซึ่งคาดหวังว่าการจัดแบ่งพื้นที่เช่นนี้จะสามารถควบคุมและจัดกิจกรรมต่างๆ ให้กับผู้ถูกคุมขังได้อย่างมีประสิทธิภาพ และเป็นผลดีกับผู้ถูกคุมขัง ในช่วงแรกโมเดลการสร้างคุกในลักษณะนี้ได้รับการกล่าวขวัญในยุโรปว่าเป็นต้นแบบที่ดี อย่างไรก็ตาม มีข้อวิพากษ์วิจารณ์ในเวลาต่อมาว่า แนวคิดการสร้างคุกที่กล่าวขวัญกันว่าเป็นต้นแบบของคุก เป็นการกล่าวที่เกินความจริง เพราะปรากฏว่ามีการใช้ สถานที่คุมขังตามแบบที่อ้างกันน้อยมาก นักโทษส่วนใหญ่ยังคงอยู่กันอย่างแออัด เพราะจำนวนนักโทษเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เช่น พบว่ามีนักโทษ 30-40 คน รวมกันอยู่ในห้องที่มีขนาดเพียง 18 ตารางฟุต คุกยังคงมีสภาพอันเลวร้ายเหมือนเดิม ไม่ว่าจะเป็นสภาวะแวดล้อมอันย่ำแย่ สุขอนามัยที่เลวร้าย อาหารที่ไม่เพียงพอ และการคอร์รัปชันที่ยังคงดำรงอยู่ (Johnson, 2009)

คลื่นลูกที่สองของการจัดการกับทุกภาวะในคุก

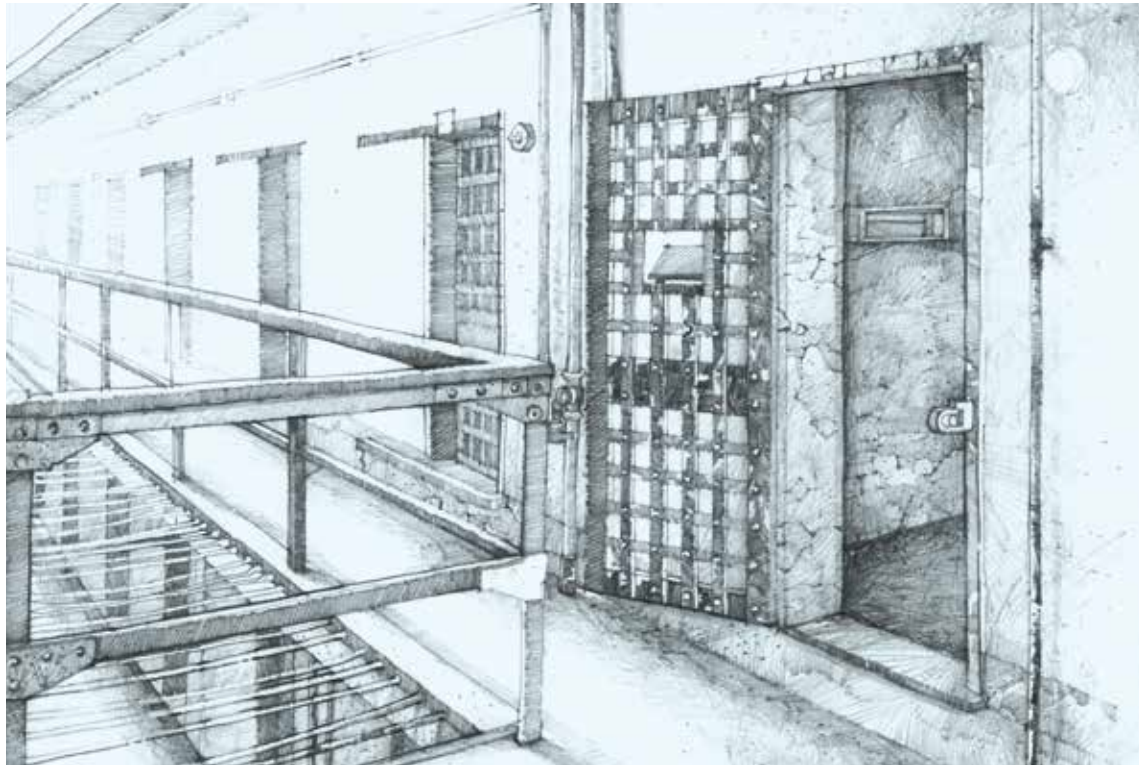
ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 (พ.ศ. 2344-2443) มีการคิดนวัตกรรมการจัดระเบียบคุกในรูปแบบใหม่ โดยใน พ.ศ. 2373 เจรามี เบนธัม (Jeremy Bentham) นักคิดชาวอังกฤษได้นำเสนอแนวคิดในการปฏิรูปคุกไว้ในหนังสือชื่อ “หลักเหตุผลของการลงโทษ” (The Rationale of Punishment) โดยเสนอว่า มนุษย์ย่อมมุ่งแสวงหาความพึงพอใจและหลีกเลี่ยงความเจ็บปวด เขาเชื่อว่าหลักเหตุผลทั้งสองประการนี้เป็นสิ่งกำหนดการตัดสินใจของมนุษย์ ดังนั้นจึงควรนำหลักการนี้มาใช้ในการควบคุมการกระทำผิด (Pollock, 2005) หลักการสำคัญคือ นักโทษต้องมีชีวิตอยู่อย่างยากลำบาก ถูกควบคุมให้อยู่ในระเบียบวินัยที่เข้มงวดแต่ต้องไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพ

“ เรายัง เบนธัม ได้ออกแบบคุกที่เรียกว่าพานอปติคอน (panopticon) ซึ่งเป็นลักษณะของการสร้างห้องขังเป็นแนวยาวล้อมรอบหอคอยซึ่งอยู่ตรงกลาง ในหอคอยนี้จะมีผู้คุมเพียงไม่กี่คน แต่ผู้คุมจะมองเห็นการเคลื่อนไหวของนักโทษที่อยู่ในห้องขังที่มีลักษณะเป็นห้องขังเดี่ยว (cell) ทุกห้องได้ตลอดเวลา โดยที่นักโทษจะมองเห็นหอคอยแต่ไม่เห็นผู้คุม จึงไม่สามารถรู้ได้ว่าตัวเองกำลังถูกผู้คุมมองมาจากหอคอยหรือไม่ ทำให้ต้องระมัดระวังตัวเองไม่ให้ทำอะไรที่ฝ่าฝืนข้อห้ามของคุก นักโทษไม่สามารถสื่อสารกับผู้คุมหรือนักโทษด้วยกันได้ เรายัง เบนธัมอธิบายว่า การออกแบบคุกในลักษณะนี้สามารถลดจำนวนผู้คุมนักโทษขณะที่อยู่ในห้องขังแต่ละห้องได้อย่างมีประสิทธิภาพ และยังเป็นการลงโทษที่ไม่โหดร้ายทารุณต่อร่างกายอย่างที่เคยทำกันมาในอดีต นอกจากนี้เขายังเสนอด้วยว่าควรจัดให้นักโทษแยกกันอยู่ในห้องเดี่ยวในตอนกลางคืน เพื่อเป็นการจัดระเบียบนักโทษไม่ให้รวมตัวกันก่อวาระจลส่วนตอนกลางวันอาจมาทำงานรวมกันได้ พานอปติคอนซึ่งเป็นรูปแบบของคุกที่ใช้เทคนิคการควบคุมเชิงกลไกที่สามารถทำให้ผู้คุมสามารถเห็นพฤติกรรมทุกอย่างของนักโทษได้ตลอดเวลา เป็นการใช้อำนาจการควบคุมทุกอริยาบทของนักโทษได้อย่างสมบูรณ์ พานอปติคอนถูกนำมาใช้เป็นโมเดลสำหรับการสร้างคุกในหลายพื้นที่มานานถึงครึ่งศตวรรษและมีบางแห่งที่ใช้มาจนถึงปัจจุบัน ”

พานอปติคอน (panopticon)

รูปแบบของคุกในยุคสมัยใหม่ ที่เน้นประสิทธิภาพในการควบคุม ผู้คุมจะอยู่ที่หอคอยตรงกลางมองเห็นห้องขังทุกห้อง ผู้ต้องขังเห็นหอคอย แต่ไม่เห็นผู้คุม จึงต้องระวังที่จะไม่กระทำผิดอยู่ตลอดเวลา

ลักษณะของห้องขังของคุกแบบพานอบติคอน

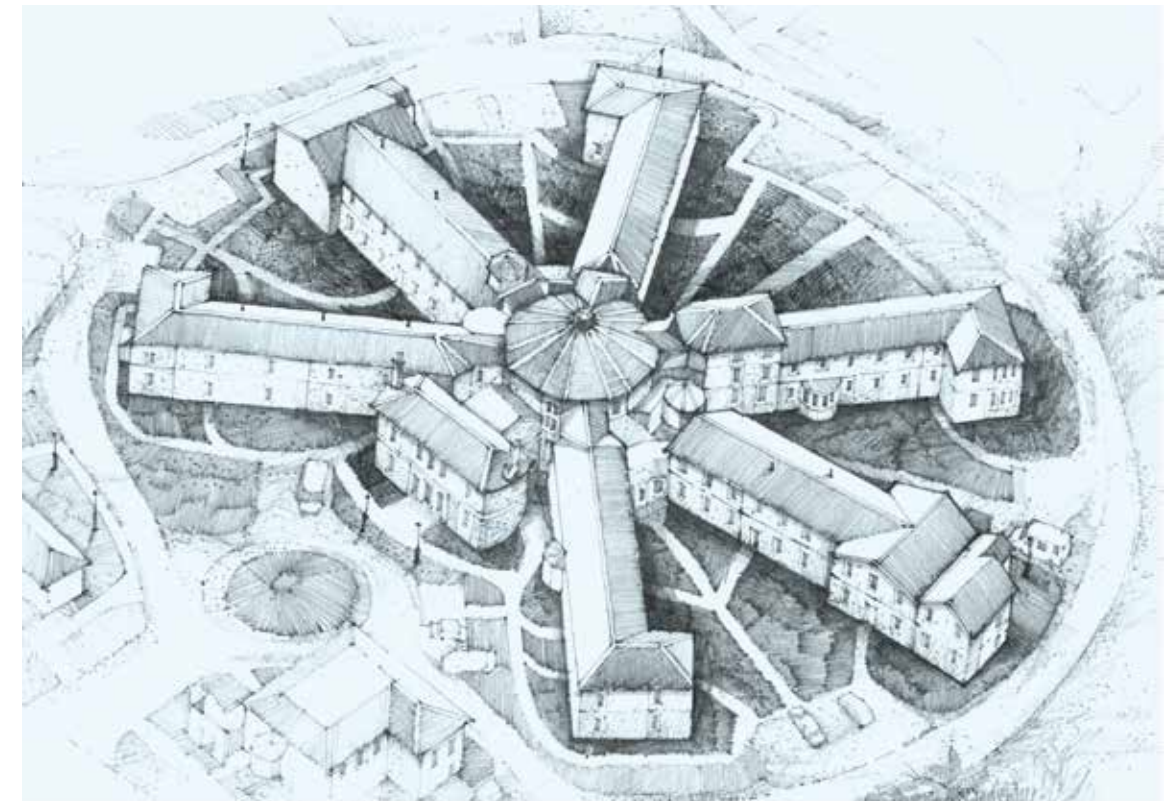
พื้นที่ถูกแบ่งซอยให้เป็นห้องขนาดเล็กมาก อับทึบ อากาศไม่ระบาย แสงสว่างไม่เพียงพอ นักโทษไม่มีโอกาสพูดคุยกับนักโทษด้วยกันเอง และไม่สามารถสื่อสารกับผู้คุม

แนวคิดการออกแบบคุกแบบพานอบติคอนได้รับการนำไปปรับเป็นคุกที่มีลักษณะเป็นรัศมี แยกออกไปจากจุดตรงกลาง (radial prison) ส่วนของอาคารถูกออกแบบให้เป็นแนวยาวออกไปในลักษณะของการแผ่รัศมีเรียกว่า “ปีก” (wing) จากจุดตรงกลาง หัวหน้าพัศดีจะอยู่ ณ จุดนี้เพื่อควบคุมการทำงานของพัศดีในลำดับรองลงไปซึ่งจะเป็นผู้รับผิดชอบควบคุมห้องขังในแต่ละปีก การออกแบบคุกในลักษณะนี้ขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวางในอังกฤษและที่อื่น ๆ และหลายแห่งยังคงใช้มาจนถึงปัจจุบัน

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 (พ.ศ. 2344-2443) เป็นช่วงที่มีการขยายการสร้างคุกอย่างกว้างขวางทั้งในยุโรปและอเมริกา มีการแลกเปลี่ยนแนวคิดและความรู้ระหว่างประเทศในยุโรปและอเมริกาเกี่ยวกับคุกที่มีประสิทธิภาพ โดยมีจุดประสงค์หลักที่ชัดเจนร่วมกันคือการใช้คุกเป็นสถานที่ในการลงโทษผู้กระทำผิดทางอาญา แนวคิดการออกแบบคุกที่เริ่มต้นโดยเจรามี่ เบนธัมนำไปสู่การสร้างคุกที่มีการแบ่งซอยพื้นที่เป็นห้องเล็ก ๆ เพื่อคุมขังนักโทษโดยไม่ต้องใช้ผู้คุมจำนวนมาก นักโทษไม่ได้อনุญาตให้ติดต่อสื่อสารกันเพื่อให้ง่ายต่อการควบคุม เจรามี่ เบนธัมยังอ้างด้วยว่า การออกแบบคุก

ในลักษณะนี้จะช่วยให้นักโทษไม่ต้องอยู่กันอย่างแออัดยัดเยียด การสร้างคุกในสหรัฐอเมริกาได้นำหลักคิดของการแยกนักโทษออกจากกันและพยายามให้นักโทษอยู่อย่างโดดเดี่ยวให้มากที่สุดมาใช้แนวคิดนี้เป็นที่สนใจทั้งในระดับชาติและนานาชาติ คุกกลายเป็นสถานที่ซึ่งคนจากที่ต่าง ๆ ทั้งจากยุโรป ลาตินอเมริกา และเอเชีย มาดูงาน และนำไปเป็นแบบอย่างในการสร้างสถานที่สำหรับการคุมขังนักโทษ ชาร์ลส์ ดิกเกน นักเขียนชาวอังกฤษได้เขียนถึงการเดินทางเยือนสหรัฐอเมริกาของเขาไว้ว่า สิ่งที่เขาไม่อาจพลาดในการเดินทางครั้งนี้คือการได้ชมน้ำตกในแอนการาและการได้ไปเยี่ยมชมคุก (Vaux, 1872)

อย่างไรก็ตาม เป็นที่ปรากฏชัดในเวลาต่อมาว่า แนวคิดในการจัดแบ่งพื้นที่โดยซอยออกเป็นห้องเล็ก ๆ ไม่ก่อให้เกิดผลดีอย่างที่คาดกันไว้ เพราะไม่เพียงแต่มีค่าใช้จ่ายในการสร้างที่สูงมากเท่านั้น แต่ค่าดูแลรักษาก็แพงมากด้วยเช่นกัน เพื่อเป็นการประหยัดงบประมาณจึงมีการซอยห้องขังให้มี

รูปแบบคุกรัศมี (Radial Prison)

ส่วนของอาคารถูกออกแบบให้เป็นแนวยาวออกไปในลักษณะของการแผ่รัศมี เรียกว่า “ปีก” (wing) จากจุดตรงกลาง หัวหน้าพัศดีจะอยู่ ณ จุดนี้เพื่อควบคุมการทำงานของพัศดีในลำดับรองลงไป ซึ่งจะเป็นผู้รับผิดชอบควบคุมห้องขังในแต่ละปีก

ระบบเงียบ (Silent System)

เป็นระบบที่มีการควบคุมการเคลื่อนไหวของนักโทษทุกอิริยาบถอย่างเข้มงวด เช่น ต้องเดินให้พร้อมกัน คนข้างหน้าและก้าวขาตามแบบการเดินแถวของทหาร ตาต้องหลุบลงอยู่ตลอดเวลาหากฝ่าฝืนจะถูกลงโทษอย่างรุนแรง

ขนาดเล็กมากเพื่อให้ได้จำนวนห้องที่มากพอในห้องมักอับทึบ ไม่มีการระบายอากาศและแสงสว่างไม่เพียงพอ (Barnes, 1927) นักโทษถูกกำหนดให้ใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่ในห้องของตนเอง และจะถูกพาไปนอกห้องซึ่งเป็นครั้งคราวเพื่ออาบน้ำหรือออกกำลังกายในลานที่อยู่ใกล้ห้องขังนั่นเอง อาหารถูกนำมาให้ที่ห้องขัง นักโทษจะถูกเรียกโดยตัวเลข ไม่มีการใช้ชื่อ ไม่อนุญาตให้คนภายนอกเข้าเยี่ยม นอกจากเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องเท่านั้น นักโทษยังต้องสวมหน้ากากเมื่อต้องอยู่ในสถานที่เดียวกันกับนักโทษคนอื่นๆ อีกด้วย

เมื่อเกิดปัญหาการขาดแคลนแรงงานในบางพื้นที่โดยเฉพาะในสหรัฐอเมริกา จึงมีการนำนักโทษออกมาทำงานในอาคารที่มีลักษณะเป็นคลังสินค้า งานที่ทำเป็นงานจำพวกทำรองเท้า ทำหมวก เย็บผ้า และเพื่อให้สามารถควบคุมนักโทษได้อย่างมีประสิทธิภาพจึงมีการสร้างระบบที่เรียกว่า “ระบบเงียบ”

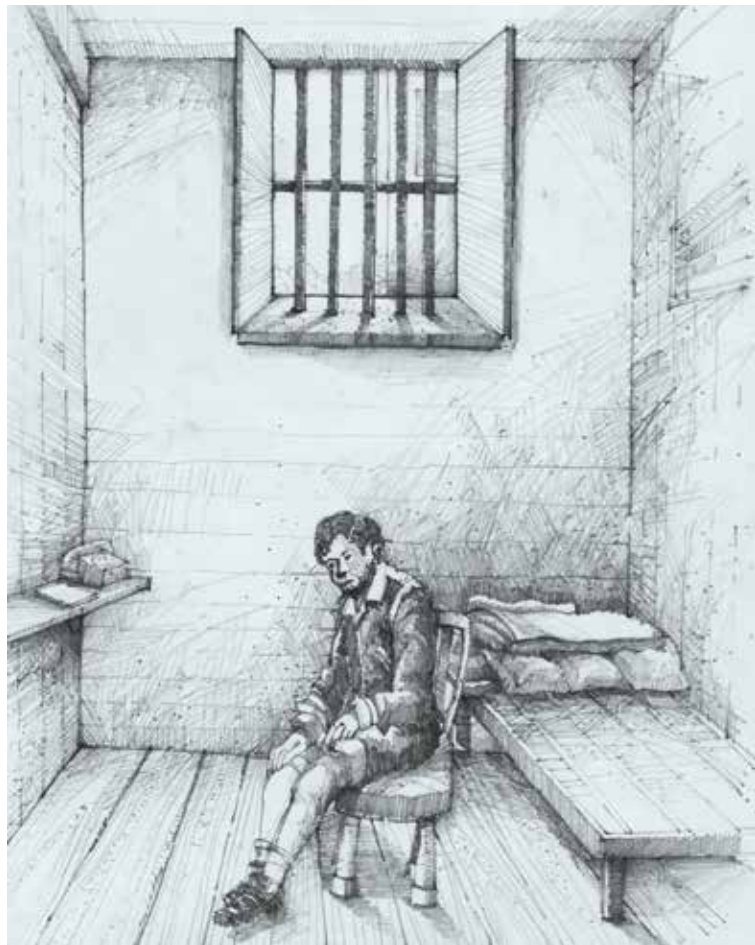
การใช้ชีวิตในคุกแบบพานอบติดคอน

ผู้ต้องขังถูกกำหนดให้ใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่ในห้องของตนเอง และจะถูกพาไปนอกห้องซึ่งเป็นครั้งคราว เพื่ออาบน้ำหรือออกกำลังกายเล็กๆ น้อยๆ ในลานที่อยู่ใกล้ห้องขัง อาหารถูกนำมาให้ที่ห้องขัง ผู้ต้องขังจะถูกเรียกโดยตัวเลข ไม่มีการใช้ชื่อ

(silent system) มีการควบคุมการเคลื่อนไหวของนักโทษทุกอิริยาบถอย่างเข้มงวด เช่น ต้องเดินให้พร้อมกันคนข้างหน้าและก้าวขาตามแบบการเดินแถวของทหาร ตาต้องหลุบลงอยู่ตลอดเวลา หากฝ่าฝืนจะถูกลงโทษอย่างรุนแรง เช่น เข็มย่นตี การทรมานร่างกาย ถูกนำไปขังในห้องมืด การลดปริมาณอาหารลง การให้ใส่เสื้อทรมาน การให้อาบน้ำเย็นในขณะที่อากาศหนาวจัด (Johnston, 2000) บันทึกรายงานของนายแซนฟอร์ด เบทส์ อดีตผู้อำนวยการสำนักเรือนจำกลาง (Federal Bureau of Prison) สหรัฐอเมริกา ซึ่งไปเยือนเรือนจำต่างๆ ในฝรั่งเศส ฮอลแลนด์ อิตาลี และประเทศอื่นๆ ในยุโรประบุว่า ไม่มีนักโทษที่บอกว่าเคยเห็นหน้าของนักโทษด้วยตัวเองแม้แต่คนเดียว (Bates, 1936)

เป็นที่ปรากฏชัดเจนว่า ระบบของเรือนจำในยุคนี้มิได้ถูกออกแบบมาเพื่อเป็นสถานที่สำหรับนำผู้กระทำผิดไปจองจำ (imprisonment) เท่านั้น แต่ยังเพื่อเป็นการลงโทษ (punishment) ด้วย

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นไม่เป็นไปตามแนวคิดของเจรามี เบนธัม ที่เสนอการออกแบบคุกแบบพานอบติคอน เพื่อจัดระเบียบนักโทษซึ่งเคยอยู่รวมกันอย่างไร้ระเบียบ ไปเป็นการให้ทุกคนถูกขังอยู่ในห้องเล็ก ๆ ของตัวเองอยู่ ซึ่งเขาอธิบายว่าจะเป็นการควบคุมที่มีประสิทธิภาพเพราะสามารถลดสัดส่วนของผู้คุมต่อนักโทษลงได้มาก และยังเป็นการลดความแออัดและการแพร่ระบาดของโรคอีกด้วย เจรามี เบนธัม เชื่อว่าแนวคิดของเขาจะเป็นผลดีกับนักโทษ สามารถทำให้นักโทษสำนึกผิด สามารถเปลี่ยนแปลงนิสัยตัวเองได้ อย่างไรก็ตามเมื่อนำมาปฏิบัติจริงกลับไม่ประสบความสำเร็จหรือในหลายแห่งยอมรับว่าเป็นความล้มเหลวโดยสิ้นเชิง

พานอบติคอนสามสตรควบคุมนักโทษได้ในระดับจิตวิญญาณ

มิเชล ฟูโกต์ ชี้ให้เห็นว่า การลงโทษได้เปลี่ยนเป้าหมายจากร่างกาย (body) ซึ่งมุ่งไปที่การทรมานให้เจ็บปวด หรือการประหารชีวิต ไปสู่การควบคุมจิตวิญญาณ (soul) โดยอาศัยอำนาจเชิงระเบียบวินัย (disciplinary power) ซึ่งเป็นการใช้อำนาจรูปแบบใหม่ที่สามารถควบคุมอย่างมีประสิทธิภาพมากกว่าการทรมานหรือการฆ่า

นอกจากระบบของเรือนจำในยุคนี้จะมีผลในทางลบต่อสภาวะทางร่างกายและจิตใจของนักโทษในหลายๆ ด้านดังกล่าวแล้ว เรือนจำยังมีผลทางลบต่อสภาวะทางจิตวิญญาณของนักโทษอย่างลึกซึ้ง มิเชล ฟูโกต์ (Foucault, 1977) นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศส ชี้ให้เห็นว่า การลงโทษผู้กระทำผิดได้เปลี่ยนเป้าหมายจากร่างกาย (body) ซึ่งมุ่งไปที่การทรมานให้เจ็บปวดหรือการประหารชีวิตด้วยวิธีการอันโหดร้าย ไปสู่การควบคุมจิตวิญญาณ (soul) โดยอาศัยอำนาจเชิงระเบียบวินัย (disciplinary power) ซึ่งเป็นการใช้อำนาจรูปแบบใหม่ที่สามารถควบคุมอย่างมีประสิทธิภาพมากกว่าการทรมานหรือการฆ่า การออกแบบเรือนจำที่เรียกว่าพานอบติคอนทำให้นักโทษไม่มีโอกาสรู้ว่ากำลังถูกผู้คุมมองหรือจับจ้องอยู่หรือไม่ จึงรู้สึกว่าคุณถูกควบคุม จับจ้อง ตรวจสอบอยู่ตลอดเวลา นักโทษต้องพยายามควบคุมตัวเองให้ทำตามระเบียบวินัยเสมือนว่าตนเองตกเป็นเป้าหมายตาของผู้คุมตลอดเวลา เมื่อเวลาผ่านไปนานเข้า นักโทษจะเคยชินกับการกระทำหรือแม้แต่การคิดที่ไม่ใส่ใจในความต้องการจำเป็นหรือความปรารถนาของตนเองหรือไม่แม้แต่ใส่ใจกับสภาวะของตนเอง กลายเป็นคนที่ไม่เป็นตัวของตัวเอง อำนาจเชิงระเบียบวินัยเป็นเทคนิคของการใช้อำนาจที่สามารถควบคุมบุคคลไปถึงจิตวิญญาณทำให้นักโทษตกอยู่ในสภาวะที่มองตนเองว่าเป็นเพียงวัตถุชิ้นหนึ่ง เป็นสภาวะที่ปราศจากอิสรภาพอย่างแท้จริง ต้องแสดงออกตามที่ผู้อื่นกำหนด ไม่กล้าคิด ไร้อำนาจ เป็นเพียงร่างกายที่ไร้จิตวิญญาณหรือร่างกายที่สยบยอม (docile body) เท่านั้น

คลื่นลูกที่สาม : การพัฒนามาตรฐานสากลของเรือนจำ

จนเมื่อสิ้นสุดคริสต์ศตวรรษที่ 19 (ประมาณ พ.ศ. 2443) ความพยายามของประเทศต่างๆ ในอันที่จะพัฒนาวิธีการควบคุมการกระทำผิดทางอาญาที่มีประสิทธิภาพจะบรรลุผลน้อยมาก ตัวเลขที่สะท้อนความล้มเหลวของการพัฒนาระบบการลงโทษที่มีคุณภาพคืออัตราการกระทำผิดซ้ำในประเทศต่างๆ นอกจากนี้ยังปรากฏว่าจำนวนผู้ต้องขังในหลายประเทศทั่วโลก โดยเฉพาะในสหรัฐอเมริกา เพิ่มขึ้นในอัตราที่สูงมาก ผลที่ตามมาคือการใช้ผู้ต้องขังสิ้นเกินความสามารถของเรือนจำ จนในหลายๆ ประเทศเกิดทุกขภาวะในเรือนจำถึงขั้นที่เป็นการละเมิดความเป็นมนุษย์หรือมีการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังอย่างไร้มนุษยธรรม เช่น การไม่สามารถจัดหาสิ่งจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตให้กับผู้ต้องขัง การควบคุมและลงโทษผู้ต้องขังอย่างรุนแรง เพื่อรักษาความสงบในเรือนจำ หรือการไม่ให้การดูแลรักษาพยาบาลที่เหมาะสมเมื่อเจ็บป่วย

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 20 (พ.ศ. 2444-2543) มาจนถึงปัจจุบัน เป็นช่วงที่เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในระบบยุติธรรมทางอาญาซึ่งหมายถึงการลงโทษผู้กระทำผิดทางอาญา อันได้แก่ความพยายามในการสร้างมาตรฐานที่นานาชาติยอมรับร่วมกันว่าเป็นสิ่งที่พึงปฏิบัติหรือดำเนินการในส่วนที่เกี่ยวกับการลงโทษผู้กระทำผิดทางอาญา การประชุมระดับนานาชาติในเรื่องการป้องกันอาชญากรรมและการลดอาชญากรรมเกิดขึ้นตั้งแต่ปี 2415 โดยมีผู้แทนประเทศต่างๆ มาประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันเกี่ยวกับสิ่งที่ปฏิบัติได้ผล

เมื่อสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดลงในปี 2448 ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงสำคัญในสังคมโลกที่เกี่ยวข้องกับระบบยุติธรรมทางอาญาของประเทศต่างๆ ได้แก่ (1) การเกิดขึ้นขององค์กรอาชญากรรมและอาชญากรรมข้ามชาติ ทำให้แต่ละประเทศเห็นความจำเป็นที่จะต้องร่วมมือและมีข้อตกลงร่วมกันเพื่อป้องกันและปราบปรามอาชญากรรม โดยเฉพาะการกำหนดว่า เรื่องใดจัดเป็นอาชญากรรม เช่น การฟอกเงิน ขบวนการก่อการร้าย การค้ามนุษย์ เป็นต้น (2) ผู้วางนโยบายและผู้ปฏิบัติในหลาย ๆ ประเทศเริ่มเห็นความสำคัญและคุณค่าของการศึกษาวิจัยในประเด็นของระบบยุติธรรมทางอาญาในประเทศอื่นๆ และนำไปสู่การพบสิ่งที่เรียกว่าเป็นตัวอย่าง “การปฏิบัติที่ดี” (good practices) ในการป้องกันอาชญากรรมและความยุติธรรมทางอาญา เช่น การใช้ยุติธรรมสมานฉันท์ (restorative justice) การดูแลการกระทำผิดในเด็กวัยรุ่นและเยาวชน เทคโนโลยีใหม่ในการสืบสวนและตรวจสอบพยานหลักฐาน การใช้ระบบอิเล็กทรอนิกส์ในการควบคุมผู้กระทำผิดแทนการจำคุก เป็นต้น และ (3) เป็นประเด็นที่เชื่อมโยงกับเรื่องของสิทธิมนุษยชน ซึ่งนำไปสู่การมีข้อตกลงร่วมกันในมาตรฐานบางเรื่องที่จะถูกละเลยในระบบยุติธรรมทางอาญา

ในปี 2491 ได้มีการออกปฏิญญาสากลว่าด้วยเรื่องสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights) เพื่อวางรากฐานสำหรับการสร้างกฎที่มีความเป็นสากล ผูกพันให้ชาติต่างๆ ปฏิบัติตาม และรับประกันความเป็นมนุษย์ (humanity) และศักดิ์ศรี (dignity) สำหรับทุกคน การร่วมลงนามในครั้งนี้ได้เปิดพื้นที่ให้มีการพูดถึงเรื่องของ “สิทธิมนุษยชน” ที่ก้าวข้ามขอบเขตของแต่ละประเทศ เป็นการเชื่อมโยงบุคคล ชุมชน ประเทศ และโลก เข้ามาสู่การตระหนักร่วมกันถึง “มนุษยธรรม” โดยปราศจากเงื่อนไข ทำให้เรื่องของสิทธิมนุษยชนเป็นหลักสากลและไม่สามารถแบ่งแยกออกเป็นส่วนๆ ได้

หลักการสำคัญของปฏิญญาสากลได้แก่การยอมรับว่า มนุษย์ทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกัน โดยเฉพาะสิทธิในชีวิตและร่างกาย ทุก ๆ คน ต่างเสมอกันในกฎหมายและจะต้องได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายเท่าเทียมกัน โดยปราศจากการเลือกปฏิบัติใด ๆ แม้บุคคลจะถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้กระทำผิด ก็จะต้องได้รับการปฏิบัติที่คำนึงถึงศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ นอกจากนี้ยังมีหลักการปกป้องสิทธิของผู้ถูกกล่าวหาว่ากระทำผิดทางอาญาว่า ทุกคนจะต้องได้รับการพิจารณาที่เป็นธรรมและเปิดเผยจากศาลซึ่งมีความเป็นอิสระและเที่ยงธรรม รวมทั้งจะต้องได้รับสิทธิในการสันนิษฐานไว้ก่อนว่าบริสุทธิ์จนกว่าจะพิสูจน์ว่ามีความผิด และบุคคลจะถูกทรมานหรือได้รับการปฏิบัติ หรือลงโทษ ซึ่งทารุณโหดร้าย ไร้มนุษยธรรมหรือเหยียดหยามเกียรติมิได้

ในปี 2496 มีความพยายามในการกำหนดมาตรฐานในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังเพื่อให้ประเทศต่างๆ ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการโดยคำนึงถึงหลักสิทธิมนุษยชน มีการนำข้อเสนอร่างมาตรฐานการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังเข้าสู่การพิจารณาของคณะกรรมาธิการอาชญากรรมระหว่างประเทศและเรือนจำ (The International Penal and Penitentiary Commission_IPPC) ซึ่งเป็นองค์กรที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการดูแลผู้กระทำผิดในขณะนั้น ต่อมาในปี 2498 ได้มีการนำร่างข้อเสนอนี้เข้าสู่การพิจารณาในที่ประชุมสมัชชาสหประชาชาติว่าด้วยอาชญากรรมครั้งที่ 1 (The First United Nations Crime Congress) และในปี 2500 ได้รับการรับรองจากคณะกรรมาธิการเศรษฐกิจและสังคม (The Economic and Social Council) เรียกว่า “ข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำว่าด้วยการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง” (UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners SMRs) ถึงแม้ข้อกำหนดนี้จะมิใช่เป็นข้อผูกมัดให้ประเทศต่างๆ ปฏิบัติตามในทุกข้อ แต่ก็ถือว่าเป็นหลักการและแนวปฏิบัติที่ดีในการดูแลผู้ต้องขังและการดำเนินการในสถาบันการลงโทษ เช่น คุก เรือนจำ สถานกักขัง ทัณฑสถาน สถานบำบัด อาจกล่าวได้ว่า เป็นครั้งแรกที่มีกลไกระดับนานาชาติที่มีเป้าหมายเพื่อปกป้องสิทธิของผู้ที่ถูกกล่าวหาหรือถูกตัดสินว่ากระทำความผิดทางอาญา และถึงแม้ว่า SMRs จะไม่มีข้อผูกมัดในทางกฎหมายกับประเทศต่างๆ แต่ย่อมต้องถือว่า SMRs เป็นกรอบสำหรับศาลในการตีความบรรทัดฐานในการปฏิบัติต่อประชากรที่อยู่ในเรือนจำ มีเฉพาะส่วนที่ถือว่าเป็นข้อผูกมัดตามกฎหมาย ได้แก่ การทรมานและการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังในบางประการ

หลักการสำคัญของ SMRs ที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นการปรับเปลี่ยนฐานคิดของการจำคุกในช่วงก่อนหน้าที่ว่า ผู้กระทำผิดถูกส่งเข้ามาในเรือนจำเพื่อถูกลงโทษโดย SMRs วางหลักคิดที่สำคัญว่า ต้องปฏิบัติโดยเคารพในศักดิ์ศรี และคุณค่าของความเป็นมนุษย์ของผู้ต้องขังตลอดช่วงของการถูกจำคุก ความทุกข์ทรมานอันเกิดจากการสูญเสียอิสรภาพเพราะถูกจำคุกเป็นการลงโทษที่เพียงพอ บทบาทที่สำคัญของเรือนจำคือการฟื้นฟู (rehabilitation) ไม่ใช้การลงโทษ SMRs ได้กำหนดมาตรฐานขั้นต่ำที่พึงปฏิบัติต่อผู้ต้องขังในหลากหลายมิติ เช่น การแยกประเภทผู้ต้องขัง ที่อยู่อาศัย สุขภาพอนามัย อาหาร การบริหารร่างกายและเล่นกีฬา การแพทย์วินัยและการสังเกตการณ์ การติดต่อกับภายนอกเรือนจำ เป็นต้น

SMRs ถูกนำมาใช้เป็นการอ้างอิงในฐานะเป็นมาตรฐานขั้นต่ำสำหรับการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังมาเป็นเวลานานถึงกว่า 50 ปี อย่างไรก็ตาม ยังปรากฏว่า ประเทศต่างๆ นำมาตรฐานสากลนี้ไปสู่การปฏิบัติจริงในระดับที่แตกต่างกัน ทั้งนี้เพราะระบบยุติธรรมทางอาญาดูเป็นอำนาจอธิปไตยแห่งรัฐนั้นๆ ระบบยุติธรรมทางอาญาในแต่ละประเทศจึงแตกต่างกันไปตามอุดมการณ์ วัฒนธรรม ความเชื่อ ขนบประเพณี เศรษฐกิจ การเมือง และประวัติศาสตร์ของตนเอง รัฐแต่ละแห่งเป็นผู้ตัดสินใจว่าจะกำหนดให้การกระทำใดเป็นอาชญากรรม และจะจัดการอย่างไรกับผู้ประกอบอาชญากรรมเพื่อดำรงไว้ซึ่งระเบียบทางสังคมของรัฐนั้นๆ ดังนั้นระบบยุติธรรมทางอาญาของแต่ละรัฐจึงแตกต่างกันไป แต่ SMRs ก็มีผลทำให้เรื่องของการเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และหลักมนุษยธรรมซึ่งเป็นอุดมการณ์สากลเข้ามาสู่การไตร่ตรองหรือพูดถึงในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังมากขึ้น

ในเวลาต่อมาหลายประเทศเริ่มตระหนักถึงข้อจำกัดบางประการของ SMRs โดยเฉพาะในส่วนที่ยังไม่มีความละเอียดอ่อนต่อเพศสภาพของผู้ต้องขัง ถึงแม้ผู้ต้องขังหญิงจะมีจำนวนน้อยกว่าผู้ต้องขังชายอยู่มาก แต่ความต้องการจำเป็นเฉพาะของผู้ต้องขังหญิงก็ไม่ควรถูกละเลย เช่น ประเด็นในเรื่องของการตั้งครรภ์และการมีลูก อนามัยเจริญพันธุ์ สภาพทางด้านร่างกายและจิตใจที่แตกต่างจากผู้ชาย หรือสาเหตุของการกระทำผิดและต้องมาอยู่ในเรือนจำ ในวันที่ 21 ธันวาคม 2553 องค์การสหประชาชาติได้ลงมติให้การรับรอง “ข้อกำหนดสหประชาชาติว่าด้วยการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิงในเรือนจำและมาตรการที่มีใช้การคุมขังสำหรับผู้กระทำผิดหญิง” (United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures

for Women Offenders Bangkok Rules) หรือเรียกสั้นๆ ว่า “ข้อกำหนดกรุงเทพ” (Bangkok Rules) ซึ่งพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ทรงมีส่วนสำคัญยิ่งในการสนับสนุนให้เกิดข้อกำหนดนี้ ทั้งนี้เพื่อยกระดับมาตรฐานในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิงในประเทศต่างๆ ข้อกำหนดกรุงเทพ มีหลักการพื้นฐานว่า ผู้หญิงมีความต้องการทางกายภาพ สังคม และวัฒนธรรมแตกต่างจากผู้ชาย ในทางกายภาพผู้หญิงมีความต้องการเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับอนามัยเจริญพันธุ์ ในทางสังคมผู้หญิงมีแนวโน้มจะอยู่ในสถานภาพทางสังคมที่ถูกเลือกปฏิบัติ ทำให้มีโอกาสในการพึ่งตนเองในทางเศรษฐกิจและความมั่นคงในชีวิตด้านอื่น ๆ น้อยกว่าผู้ชาย ในทางวัฒนธรรม ผู้หญิงมีความเปราะบางต่อการถูกกระทำรุนแรงในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นความรุนแรงทางเพศ ความรุนแรงในครอบครัว หรือความรุนแรงในที่ทำงาน ดังนั้นแนวทางการปฏิบัติต่อผู้กระทำผิดซึ่งเป็นผู้หญิงจึงควรต้องตระหนักถึงปัญหาและความต้องการเฉพาะของผู้หญิง มาตรฐานการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิงจึงต้องให้ความสำคัญกับการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิงในลักษณะที่มีความไวต่อสภาวะของความเป็นเพศหญิง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของสุขภาพอนามัยทางร่างกาย โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเพศหญิง การตั้งครรภ์ และการมีบุตร ความละเอียดอ่อนในเรื่องที่เกี่ยวกับร่างกายตนเองและสิ่งที่เกี่ยวข้องเป็นเรื่องส่วนตัว สถานะของเพศหญิงที่มีแนวโน้มจะมีประวัติการถูกกระทำรุนแรงและถูกละเมิดทางเพศ สภาวะทางจิตซึ่งรวมถึงความวิตกกังวลต่อผู้ที่ตนเองต้องรับผิดชอบเลี้ยงดู เช่น พ่อแม่ที่ช่วยตัวเองไม่ได้ หรือลูกที่ยังเล็ก ฯลฯ

องค์การสหประชาชาติได้ระบุอย่างชัดเจนว่า ข้อกำหนดกรุงเทพมิได้ถูกนำมาใช้แทนที่ SMRs แต่อย่างไรก็ตาม โดยบทบัญญัติใน SMRs ยังคงใช้ต่อไปกับผู้ต้องขังและผู้กระทำผิดทุกคนโดยไม่เลือกปฏิบัติ แต่เนื่องจากข้อกำหนดใน SMRs ยังไม่ครอบคลุมสภาวะที่มีความสำคัญต่อการปฏิบัติต่อผู้กระทำผิดหญิงซึ่งมีลักษณะทางเพศสภาพที่ต้องการการดูแลเป็นการเฉพาะหลายประการ และเนื่องจากผู้กระทำผิดหญิงทั่วโลกมีจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยในหลาย ๆ ประเทศรวมทั้งประเทศไทยอัตราการเพิ่มของผู้กระทำผิดหญิงเพิ่มสูงกว่าผู้กระทำผิดชาย ในขณะที่เดียวกันเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า กฎหมายการบังคับใช้กฎหมาย สถานที่ของเรือนจำ สิ่งอำนวยความสะดวก รวมทั้งหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง ถูกสร้าง/ผลิตขึ้นมาภายใต้ฐานคิดของการปฏิบัติและการควบคุมดูแลผู้กระทำผิดชาย ทำให้ผู้กระทำผิดหญิงต้องประสบกับปัญหาต่างๆ นานัปการ

ข้อกำหนดกรุงเทพ มีผลทำให้ประชาคมโลกให้ความสนใจกับประเด็นปัญหาเฉพาะของผู้ต้องขังหญิงมากขึ้น ดังจะเห็นว่าเมื่อมีความพยายามในการปรับปรุง SMRs ซึ่งใช้มาเป็นเวลานานและยังไม่สามารถสะท้อนแนวคิดในเรื่องสิทธิมนุษยชนที่กำลังอยู่ในความเป็นห่วงของโลกปัจจุบัน ในปี 2558

องค์การสหประชาชาติได้มีมติให้การรับรองข้อกำหนดขั้นต่ำขององค์การสหประชาชาติในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง (United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners) ฉบับใหม่ที่เรียกว่า ข้อกำหนดแมนเดลา (The Nelson Mandela Rules) เพื่อเป็นการให้เกียรติแก่นายเนลสันแมนเดลา ประธานาธิบดีของประเทศอาฟริกาใต้ ซึ่งต้องใช้ชีวิตอยู่ในเรือนจำนานถึง 27 ปี อันเป็นผลมาจากการที่เขามุ่งมั่นต่อสู้เพื่อสิทธิของมนุษยโลก ความเสมอภาค ประชาธิปไตย และการส่งเสริมวัฒนธรรมแห่งความสงบ **ข้อกำหนดแมนเดลาเน้นถึงความสำคัญที่จะต้องส่งเสริมสถานะของความเป็นมนุษย์ในขณะที่ถูกจำคุก และการตระหนักว่าผู้ต้องขังยังคงเป็นสมาชิกของสังคม** รวมทั้งการให้คุณค่าของเจ้าหน้าที่เรือนจำในฐานะผู้ทำงานทางด้านบริการสังคมที่มีความสำคัญ ข้อกำหนดแมนเดลาถูกนำมาใช้แทน SMRs โดยได้มีการปรับปรุงมาตรฐานในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังทุกกลุ่ม ทุกสถานะให้มีความเหมาะสมโดยคำนึงถึงหลักมนุษยธรรมและคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังมากขึ้น โดยเฉพาะได้มีการออกข้อกำหนดเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิงอย่างครอบคลุมมากกว่าที่กำหนดไว้ใน SMRs อย่างชัดเจน

การเกิดขึ้นของเรือนจำสุภาพะในไทย

การจัดระเบียบเกี่ยวกับคุกของไทยปรากฏอย่างเป็นทางการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ซึ่งมีพระบรมราชโองการประกาศว่า “เป็นการสมควรที่จะได้มีพระราชบัญญัติลักษณะเรือนจำไว้เป็นกฎหมายสำหรับแผ่นดิน เพื่อให้เสนาบดี เจ้าหน้าที่ได้มีโอกาสจัดการเรือนจำให้เป็นระเบียบเรียบร้อยยิ่งขึ้น” จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตรา “พระราชบัญญัติลักษณะเรือนจำรัตนโกสินทร์ ศก 120” (พ.ศ. 2444) เพื่อเป็นกฎหมายหลักในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง นอกจากนี้ทรงมีพระราชดำริว่า “การคุกตะรางเป็นความสำคัญของประเทศ สมควรจะได้ก่อสร้างสถานที่และให้มีระเบียบเป็นปีกแผ่น โดยโปรดเกล้าฯ ให้ซื้อที่ดิน ตำบลตรอกคำ สร้างคุกขึ้นใหม่ เรียกว่า กงมหันตโทษ ปัจจุบันคือบริเวณสวนรมณีนาถ และสร้างกงมหันตโทษที่ถนนหีบผะ ซึ่งต่อมาได้เปลี่ยนไปเป็นศาลฎีกา และกระทรวงยุติธรรมเดิมที่สนามหลวง (ธนพัฒน์ จันทพรพรณิกและยงยุทธ ผันเผ่าเลิศ, มมป.) ส่วนตามหัวเมืองต่าง ๆ ก็มีคุกไว้ลงโทษผู้กระทำผิด ดังจะเห็นว่า เรือนจำหลายแห่งที่กระจายอยู่ในประเทศไทยมีอายุยาวนานถึง 200 ปี เช่น เรือนจำจังหวัดลำพูน น่าจะก่อตั้งขึ้นประมาณ พ.ศ. 2360

ลักษณะทั่วไปของคุกซึ่งเป็นที่คุมขังมหันตโทษและตะรางซึ่งเป็นที่คุมขังลหุโทษแตกต่างกันไป รวมทั้งการลงโทษก็แตกต่างกันด้วย เช่น มีข้อมูลว่าเรือนจำกลางลำปางเคยเป็นคุกเก่าแก่ มีรั้วไม้

สร้างมาตั้งแต่สมัยไม่ต่ำกว่ารัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีเรื่องเล่าถึงคุกเก่าเมืองลำปางว่ามีการจับนักโทษมาเชี่ยน เรียกว่า “ลงแช่” โดยนายวังเจ้าหลวงจะนั่งดู เช่น นายวังทำความผิดข้อหาละลาบละลั้งเจ้าแม่เมืองขึ้น ถูกโบย 32 แช่ จนสิ้นสติ ตอนกลางคืนมีผู้อ้างเป็นคนของเจ้าแม่มาปล่อยตัวนายวังหลบหนีไป หรือกรณีของเรือนจำกลางพัทลุง มีรายงานข้าหลวงตรวจราชการเมืองพัทลุง พ.ศ. 2437 กล่าวถึงสถานที่คุมขังนักโทษ (ตะราง) ไว้ค่อนข้างน่าสนใจว่า

....ในเวลานี้มี 6 ตะราง...มีนักโทษชาย 120 เศษ หญิง 60 เศษ รวม 300 คน...ตะรางเหล่านี้แล้วแต่ผู้ว่าราชการเมือง จะให้ผู้ใดมีได้ ให้แต่กรรมกรที่ชอบพอแลไว้ใจให้มีตะราง...ค่าธรรมเนียมตะรางเรียกค่าตรวนคนละ 2 เหรียญ ค่าคุมคนละ 5 เหรียญ...ค่าธรรมเนียมและเวลาที่จะออกได้เป็นแล้วแต่ความกรุณาของกรรมกรเจ้าตะราง...

คนที่ถูกลงโทษเป็นเสมือนคนในเรือนของกรรมกรเมือง สามารถนำนักโทษมาใช้แรงงานได้ไม่ต่างจากทาสในเรือน กรรมกรเมืองที่มีตะรางจึงเป็นคนมีหน้ามีตาได้รับการยอมรับ ถ้าใครไม่มีตะรางและไม่มีนักโทษอยู่ในการดูแลก็ถูกมองว่าไม่เป็นผู้ดี กรรมกรเมืองในพัทลุงจึงตื่นตระหนกต้องการมีตะรางอยู่ในความดูแลเพราะนอกจากได้แรงงานมาใช้แล้ว ยังได้ค่าตรวน ค่าคุม จากนักโทษอีกด้วย

ในปี 2458 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริให้ตราพระราชบัญญัติตั้ง “กรมราชทัณฑ์” ขึ้นโดยให้รวมการคุกกงมหันตโทษและลหุโทษกับเรือนจำทั้งหลายที่กล่าวถึงในพระราชบัญญัติลักษณะเรือนจำ ร.ศ. 120 ไว้ด้วยกัน ขึ้นอยู่กับกระทรวงนครบาล โดยให้มีอธิบดีเป็นผู้บังคับกรม พระราชบัญญัตินี้มีทั้งหมด 6 มาตรา โดยในมาตราที่ 3 บัญญัติว่า “ให้ผู้พิพากษาฝ่ายตุลาการมีอำนาจไปตรวจการคุมขังนักโทษในคุกและเรือนจำทั้งปวงได้...”

ต่อมาในปี 2479 ได้มีการตราพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ ซึ่งได้บัญญัติรายละเอียดต่างๆ เกี่ยวกับเรือนจำไว้เป็นหมวดๆ ได้แก่ การรับตัวผู้ต้องขัง การแยกและย้ายผู้ต้องขัง อำนาจและหน้าที่ของเจ้าพนักงานเรือนจำ การงาน การศึกษา และการอบรม อนามัยและสุขาภิบาล วินัย ทรัพย์สินของผู้ต้องขัง การปล่อยและพักการลงโทษ การตรวจเรือนจำและความผิดเกี่ยวกับเรือนจำ พระราชบัญญัติราชทัณฑ์ฉบับนี้ได้ใช้มาเป็นเวลานานกว่า 80 ปี โดยมีการแก้ไขเพิ่มเติมเป็นระยะๆ จนกระทั่งมีการตราพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2560 ซึ่งเป็นฉบับที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน

หลังจากการตราพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ในปี 2479 ประเทศไทยได้มีการปรับปรุงและสร้างเรือนจำขึ้นในจังหวัดต่าง ๆ จนทุกจังหวัดมีเรือนจำทำหน้าที่ในการควบคุมบุคคลซึ่งเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมทางอาญาและศาลมีคำสั่งให้ควบคุมตัวหรือตัดสินลงโทษจำคุก เช่น ผู้ที่ถูกควบคุมตัวตามหมายซึ่งเรียกว่าคนต้องขัง ผู้ที่อยู่ในระหว่างรอคำพิพากษาของศาลเรียกว่านักโทษระหว่าง และผู้ต้องขังที่คำพิพากษาสิ้นสุดแล้วเรียกกันว่านักโทษเด็ดขาด โดยเหตุที่ผู้ต้องขังส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย เรือนจำเกือบทั้งหมดจึงถูกออกแบบมาเพื่อควบคุมผู้ต้องขังชาย และแบ่งพื้นที่ส่วนหนึ่งไว้เป็นแดนสำหรับผู้ต้องขังหญิง ในปัจจุบันประเทศไทยมีเรือนจำที่สร้างขึ้นมาเพื่อควบคุมเฉพาะผู้ต้องขังหญิง ซึ่งเรียกว่า “ทัณฑสถานหญิง” เพียง 8 แห่งเท่านั้น ส่วนเรือนจำกลางเป็นเรือนจำขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่ทั้งในส่วนกลาง คือ กรุงเทพฯ และกระจายอยู่ตามภูมิภาคในบางจังหวัดที่เป็นจังหวัดหลัก ๆ ของภูมิภาคนั้น เรือนจำกลางมีอำนาจในการควบคุมผู้ต้องขังที่มีโทษสูงถึง 30 ปีหรือตลอดชีวิต ผู้ต้องขังส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย มีผู้ต้องขังหญิงในจำนวนที่น้อยกว่าผู้ชายมาก ในปัจจุบันประเทศไทยมีเรือนจำกลางกระจายอยู่ตามภูมิภาคต่าง ๆ รวม 32 แห่ง ส่วนเรือนจำจังหวัด เป็นเรือนจำที่มีขนาดเล็กกว่าเรือนจำกลาง และมีอยู่ในทุกจังหวัด สามารถรับผู้ต้องขังที่ได้รับโทษ 10-20 ปี เป็นเรือนจำที่มีการแบ่งพื้นที่ส่วนหนึ่งเป็นแดนหญิงเช่นเดียวกับเรือนจำกลาง นอกจากนี้ยังมีเรือนจำขนาดเล็กที่เป็น “เรือนจำอำเภอ” เพื่อรองรับผู้ต้องขังในท้องถิ่นทั้งชายและหญิงซึ่งเป็นคนที่ไม่ร้ายแรงและได้รับโทษไม่สูงนัก ในปัจจุบันมีเรือนจำอำเภอรวม 27 แห่ง

การเป็นเพียงแดนหนึ่งในเรือนจำชายทำให้แดนหญิงต้องเผชิญกับข้อจำกัดหลายอย่างในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้ต้องขังหญิง เพราะส่วนใหญ่แล้วสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เช่น แดนการศึกษา สถานพยาบาล โรงฝึกงาน ครุฑ พื้นที่ออกกำลังกาย มักอยู่ในแดนชาย ทำให้ผู้ต้องขังหญิงมีโอกาสจำกัดที่จะเข้าถึงสวัสดิการและสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีการใช้กฎเกณฑ์กติการ่วมกันของแดนหญิงกับแดนชาย ทำให้ความต้องการจำเป็นบางอย่างของผู้ต้องขังหญิงถูกละเลย เช่น การให้เด็กหรือลูกที่ยังเล็กเข้าเยี่ยม การตรวจค้นร่างกาย เป็นต้น แดนหญิงในเรือนจำชายจึงเป็นเสมือนพื้นที่ของคนกลุ่มน้อยในเรือนจำ แต่เป็นกลุ่มที่มีความต้องการเฉพาะสำหรับความเป็นเพศหญิง ข้อกำหนดนครุงเทพจึงให้ความสำคัญกับการจัดองค์กรและการให้บริการที่มีความไวต่อความต้องการเฉพาะของเพศหญิง ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของการเคารพในความเป็นส่วนตัว สภาพของความเป็นแม่ที่ต้องทอดทิ้งลูกไว้ภายนอก สุขภาพอนามัย สิ่งอำนวยความสะดวก รวมทั้งการปฏิบัติต่อหญิงที่ตั้งครรภ์ และเด็กติดผู้ต้องขัง

จุดเริ่มต้นของการสร้างเรือนจำในสังคมไทยมีวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นสถานที่สำหรับการลงโทษผู้กระทำความผิดทางอาญา แม้ว่าต่อมาจะมีการนำเสนอแนวคิดและความพยายามทำให้เรือนจำเป็นสถาบันสำหรับการแก้ไขผู้กระทำผิด แต่ระบบของเรือนจำของไทยก็ยังคงยึดโยงอยู่กับการควบคุม

การใช้อำนาจบังคับ และการใช้กฎระเบียบที่เข้มงวดในการควบคุมผู้ต้องขัง ภารกิจหลักของเรือนจำในสังคมไทยยังมุ่งเน้นที่การควบคุมให้ผู้ต้องขังทำตามระเบียบวินัยอย่างเข้มงวด และหากมีการละเมิดระเบียบวินัยผู้ละเมิดก็ต้องได้รับการลงโทษด้วยวิธีการต่าง ๆ โดยเชื่อว่าการบังคับควบคุมอย่างเข้มงวดและการฝึกวินัย เป็นวิธีการ “แก้ไข” ผู้ต้องขังที่เคยเป็นคนไม่ดีให้กลายเป็นคนดีได้ ส่วนการฟื้นฟูซึ่งมุ่งเน้นไปที่การเพิ่มกิจกรรมต่าง ๆ อย่างมีคุณภาพยังคงมีไม่ทั่วถึง เรือนจำจึงยังต้องหางานที่จะช่วยให้ผู้ต้องขังใช้เวลาแต่ละวันในลักษณะของ “การฆ่าเวลา” มากกว่าจะได้ทำกิจกรรมที่เพิ่มพูนความรู้และทักษะ

สภาวะแวดล้อมทั้งทางกายภาพ ทางสังคม และทางวัฒนธรรมของเรือนจำทำให้ผู้ที่พ้นโทษออกมาจำนวนมากมีปัญหาสุขภาพ เช่น โรคเบาหวาน ความดัน ไมเกรน ภาวะประสาทอักเสบ โรคเกี่ยวกับตา โรคเกี่ยวกับระบบหายใจ โรคเกี่ยวกับฟันและปัญหาสุขภาพช่องปาก ผู้ต้องขังหญิงบางคนมะเร็งเต้านม มะเร็งปากมดลูก แต่ไม่มีโอกาสได้รับการรักษาขณะที่เริ่มเป็น เมื่อออกมาจากเรือนจำสภาวะของโรคก็รุนแรงขึ้นจนยากจะรักษา นอกจากนี้ผู้ออกมาจากเรือนจำจำนวนมากยังตกอยู่ในสภาวะเครียด ขาดความมั่นใจในตัวเอง หวาดระแวง ไม่มีพลังชีวิต ไม่มีกำลังใจที่จะต่อสู้กับอุปสรรค

นอกจากสภาวะแวดล้อมที่มีผลในทางลบต่อสภาวะของผู้ต้องขังแล้ว การลงโทษด้วยการนำคนเข้าไปไว้ในเรือนจำ ยังเป็นการทำลายความสุขและความมั่นคงของครอบครัว ผู้ต้องขังซึ่งอยู่ในวัยทำงานส่วนใหญ่เคยเป็นผู้หาเลี้ยงครอบครัว ดูแลลูกและผู้สูงอายุ เมื่อต้องมาอยู่ในเรือนจำทำให้ครอบครัวต้องตกอยู่ในภาวะวิกฤต บางคนครอบครัวล่มสลาย โดยเฉพาะเมื่อระบบของเรือนจำไม่เอื้อให้ผู้เข้าไปอยู่ในเรือนจำสามารถดำรงรักษาความสัมพันธ์กับครอบครัวไว้ได้ เด็กและเยาวชนซึ่งเป็นลูกหรือหลานของผู้ต้องขังเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบสูงมาก บางคนต้องยุติการศึกษาเพราะไม่มีผู้ส่งเสียให้เรียน บางคนตกอยู่ในสภาวะเครียดเพราะต้องเผชิญกับการล้อเลียนหรือรังเกียจจากเพื่อนหรือบางคนอาจตกอยู่ในสภาวะซึมเศร้าเพราะต้องถูกตัดขาดจากบุคคลอันเป็นที่รัก เด็กวัยรุ่นอาจเลือกใช้ยาเสพติดเป็นหนทางผ่อนคลายทุกข์ที่ประดังเข้ามา

ความวิตกกังวลเกี่ยวกับความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินรวมทั้งปัญหาการแพร่ระบาดของ การเสพและการค้ายาเสพติด ยิ่งกระตุ้นให้คนจำนวนมากมองว่าควรต้องมีการลงโทษผู้กระทำผิดทางอาญาให้หนักขึ้น รวมทั้งคนจำนวนมากยังเชื่อว่าควรทำให้คนที่อยู่ในเรือนจำมีชีวิตที่ยากลำบากให้มากที่สุดเพื่อให้คนทำผิดเข็ดหลาบไม่กลับไปกระทำผิดอีก ส่วนคนที่อยู่ในชายที่อาจจะทำความผิดก็จะหวาดกลัวไม่กล้ากระทำความผิด ซึ่งเชื่อกันว่าทั้งหมดนี้จะเป็นการแก้ปัญหาความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้คนยังเชื่อกันว่า การลงโทษจำคุกเป็นการแก้ปัญหาสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวดเร็ว ผู้กระทำผิดได้รับผลแห่งการกระทำที่ทันใจ

การใช้การลงโทษจำคุกเป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาอาชญากรรมปรากฏอย่างชัดเจนมากขึ้น ในปี 2546 เมื่อรัฐบาลในขณะนั้นได้ประกาศนโยบายการทำสงครามกับยาเสพติดอย่างเป็นทางการ โดยในวันศุกร์ที่ 31 มกราคม 2546 ได้มีการประกอบพิธีกรรมสำคัญคือ พิธีประกาศสงครามขั้นแตกหัก เพื่อเอาชนะยาเสพติด ณ ลานพระราชวังดุสิต ซึ่งนายกรัฐมนตรีได้กล่าวถึงแนวทางการต่อสู้กับ ยาเสพติดในแบบของ “ตาต่อตา ฟันต่อฟัน” โดยได้แบ่งแยกคนออกเป็นสองฝ่ายอย่างชัดเจนคือ ฝ่ายผู้ประกาศสงคราม อันได้แก่ประชาชนทั่วไปซึ่งเป็นเจ้าของประเทศ ทหาร ข้าราชการ และฝ่ายการเมือง คือทหารที่ต้องเป็นผู้สู้รบ ส่วนผู้เกี่ยวข้องกับยาเสพติดคือผู้ทรยศต่อชาติ (นภาพรณี หะวานนท์ และคณะ, 2555c) การใช้นโยบายหลักในการแก้ไขปัญหาคคนไม่ทำตามกฎหมายด้วยการจับกุมและ ส่งเข้าเรือนจำ ผนวกกับความมุ่งมั่นที่จะใช้การลงโทษจำคุกเป็นวิธีการในการปราบคนไม่ให้กระทำผิด ได้ก่อให้เกิดสภาวะที่เรียกกันว่า “คนล้นคุก” อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

เพียงช่วงระยะเวลา 10 ปี หลังจากการประกาศสงครามกับยาเสพติด จำนวนผู้ต้องขังในไทย เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ดังจะเห็นว่าในปี 2557 เรือนจำไทยมีจำนวนผู้ต้องขัง 32,129 คน ซึ่งเกินความสามารถ ของเรือนจำที่ออกแบบมาเพื่อรองรับได้เพียง 180,000 คน ทั้งนี้จำนวนผู้ต้องขังได้เพิ่มขึ้นโดยเฉลี่ย เดือนละ 2,300 คน หรือปีละ 27,600คน เป็นที่น่าสนใจว่า ในช่วงที่ประเทศไทยมีการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วนี้ ปรากฏว่าอัตราการเพิ่มขึ้นของผู้ต้องขังหญิงสูงกว่าผู้ต้องขังชายมาก ดังจะเห็นว่าในปี 2552 เรือนจำไทยมีผู้ต้องขังหญิงจำนวน 26,387 คน แต่ใน 5 ปีต่อมาคือในปี 2557 จำนวนดังกล่าว เพิ่มขึ้นไปถึง 42,232 คน หากพิจารณาจำนวนผู้ต้องขังหญิงต่อประชากร 100,000 คน พบว่า ไทยมีจำนวนผู้ต้องขังต่อประชากร 100,000 คน สูงที่สุดในโลกคือ 68.2 คน และมีอัตราส่วนของ ผู้ต้องขังหญิงสูงถึงร้อยละ 14.6 ของผู้ต้องขังทั้งหมด (สถิติกรมราชทัณฑ์)

รายงานการศึกษาที่ผ่านมาชี้ให้เห็นว่า เรือนจำของไทยไม่สามารถรองรับผู้ต้องขังหญิงที่เพิ่ม จำนวนมากขึ้นอย่างรวดเร็วจนทำให้เกิดสภาวะการจำคุกอย่างล้นเกิน แคนหญิงในเรือนจำส่วนใหญ่ มีผู้ต้องขังหญิงอยู่กันเบียดเสียดแออัด นอกจากนี้ผู้ต้องขังหญิงจะต้องเผชิญปัญหาในลักษณะเดียวกับ ผู้ต้องขังชาย เช่น การขาดแคลนสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานโดยเฉพาะน้ำสะอาด สถานที่นอนไม่มี อากาศถ่ายเท เป็นสถานที่ที่ไม่เอื้ออำนวยให้ผู้ต้องขังมีสุขภาพที่ได้มาตรฐานตามสิทธิขั้นพื้นฐาน ของความเป็นมนุษย์ ผู้ต้องขังหญิงยังต้องเผชิญกับปัญหาอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเพศสภาพของความเป็น ผู้หญิง เช่น อนามัยเจริญพันธุ์ การตั้งครรภ์ การคลอดและเลี้ยงลูกในเรือนจำ รวมทั้งข้อจำกัด ของกฎระเบียบที่ไม่เอื้ออำนวยให้ลูกที่ยังเล็กได้เข้ามาเยี่ยมแม่อย่างอบอุ่น ทำให้การถูกจำคุกเป็น ประสบการณ์อันเลวร้ายทั้งต่อแม่และลูก นอกจากนี้เรือนจำเกือบทั้งหมด (ยกเว้นทัณฑสถานหญิง) ยังถูกออกแบบและสร้างขึ้นมาเพื่อคุมขังผู้ชาย ในหลายเรือนจำผู้ต้องขังหญิงมีโอกาสดูแลตัวเองอย่างจำกัด

ในการเข้าถึงพื้นที่ที่เรือนจำจัดไว้เพื่อการทำงาน การศึกษา การออกกำลังกาย การพักผ่อน เพราะ พื้นที่เหล่านี้จะอยู่ในแดนชาย

จุดเริ่มต้นของความสนใจของสาธารณะชนที่มีต่อผู้ต้องขังในฐานะของมนุษย์ที่ต้องการ การดูแลเอาใจใส่และต้องทุกข์ทรมานจากการไม่สามารถดูแลตนเองที่ตนเองห่วงใยที่อยู่นอกเรือนจำ อันเป็นที่มาของแนวคิดเรือนจำสุภาพะเกิดจากการตระหนักในปัญหาของผู้ต้องขังหญิง โดยเฉพาะ เมื่อพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ทรงแสดงความห่วงใยในปัญหาที่ผู้ต้องขังต้องเผชิญ พระดำรัสในฐานะองค์ปาฐกในการประชุม ณ กรุงเวียนนา เมื่อวันที่ 15 เมษายน 2551 ทำให้คนไทยและ คนในประเทศอื่น ๆ มีพลังที่ทำให้เกิดมุมมองใหม่เกี่ยวกับการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง ดังความตอนหนึ่งว่า

“ถึงแม้ผู้ต้องขังหญิงจะต้องถูกแยกออกจากโลกภายนอก แต่พวกเขาไม่ควรถูกลิดรอนสิทธิในการที่จะรักและได้รับความรัก โดยเฉพาะในฐานะแม่ ไม่ว่าเขาจะทำความผิดใดมากก็ตาม พวกเขามีสิทธิที่จะหวังในอนาคตที่ดีกว่า สำหรับตัวเองและสำหรับลูก เราเชื่อมั่นว่า ความรักที่แม่มีต่อลูกจะเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้ต้องขังหญิง พยายามและตั้งใจที่จะปรับปรุงตัวให้ดีขึ้น แรงบันดาลใจนี้เปลี่ยนคนได้ และจะมีผลในทางบวกต่อสังคมซึ่งเราปรารถนา”

พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา
พระดำรัสในฐานะองค์ปาฐก ในการประชุม ณ กรุงเวียนนา
15 เมษายน 2551

ในปีเดียวกันนี้ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ทรงมีพระวินิจฉัยให้ดำเนินการ วิจัยเรื่อง “ชีวิตที่ถูกลิดม : เรื่องเล่าของผู้หญิงในเรือนจำ” อันเป็นจุดเริ่มต้นของการนำเรื่องราวชีวิต ของผู้ต้องขังหญิงในสังคมไทยออกสู่พื้นที่สาธารณะ ทำให้สังคมมีความเข้าใจในปัญหาอันซับซ้อน ความกดดันทางด้านเศรษฐกิจ และความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของผู้หญิงที่ต้องเดินเข้ามาสู่เส้นทางของ การเป็นผู้กระทำผิดทางอาญา รวมไปถึงความเจ็บปวดทุกข์ทรมานของการต้องจากครอบครัวมาอยู่ ในเรือนจำ และสภาวะของเรือนจำหลายประการที่ไม่คำนึงถึงความต้องการจำเป็นทางเพศสภาพ ของผู้หญิง (ดูผลการศึกษานี้ได้ใน นภาพรณี หะวานนท์ และคณะ, 2555a)

ในปีถัดมาพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ทรงมีพระดำรัสที่เกี่ยวข้องกับปัญหาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังหญิงอีกครั้งในการประชุมคณะกรรมการว่าด้วยการป้องกันอาชญากรรมและความยุติธรรมทางอาญา สมัยที่ 18 ในระหว่างวันที่ 16-24 เมษายน 2552 ความตอนหนึ่งว่า

“แม้ว่าจะมีจำนวนผู้ต้องขังหญิงเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง แต่ผู้ต้องขังหญิงก็มักเป็นผู้ที่ถูกละเลยในเรือนจำ ข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำของสหประชาชาติว่าด้วยการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง ในเรือนจำ ค.ศ. 1955 ครอบคลุมถึงการดูแลนักโทษทั้งหมด โดยไม่มีการเลือกปฏิบัติ อย่างไรก็ตามเราต้องยอมรับว่าข้อกำหนดดังกล่าว มิได้คำนึงถึงความต้องการจำเพาะของผู้ต้องขังหญิงเท่าที่ควร”

องค์การสหประชาชาติได้ลงมติให้การรับรองข้อกำหนดสหประชาชาติว่าด้วยการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิงในเรือนจำและมาตรการที่มีใช้การคุ้มครองสำหรับผู้กระทำผิดหญิง หรือที่เรียกกันว่า “ข้อกำหนดกรุงเทพ” นับจากนั้นเป็นต้นมา สังคมไทยได้ให้ความสนใจกับเรือนจำและผู้ต้องขังมากขึ้น พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ได้เสด็จไปเรือนจำหลายแห่งเพื่อทรงเยี่ยมผู้ต้องขังหญิงและให้กำลังใจกับเจ้าหน้าที่ที่ปฏิบัติงานในเรือนจำ ในปี 2554 ทรงมีพระวินิจฉัยให้นำร่องการนำข้อกำหนดกรุงเทพฯ ไปสู่การปฏิบัติ ณ เรือนจำกลางราชบุรี โดยใช้วิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อสร้างความรู้ที่ได้มาจากการปฏิบัติจริงและต่อมาได้ขยายงานไปยังเรือนจำกลางอุดรธานี (ดูผลการดำเนินการในภาคผนวก ๒ และ ๓, ๒๕๕๕)

โครงการในพระดำริพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญยิ่งในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิง เด็กซึ่งแม่คลอดในขณะที่อยู่ในเรือนจำหลายแห่งได้รับการดูแลอย่างเหมาะสม ลูกที่ยังเล็กมีโอกาสเข้ามาเยี่ยมแม่ภายใต้บรรยากาศที่เป็นมิตรมากขึ้น กิจกรรมหลายอย่างที่เกิดขึ้นทำให้ชีวิตของผู้ต้องขังหญิงการใช้ชีวิตในเรือนจำเป็นประสบการณ์ที่มีค่า ตระหนักในพลังสร้างสรรค์และความสามารถของตนเอง มีกำลังใจ มีความหวังและความมุ่งมั่นที่ออกไปใช้ชีวิตที่มีคุณค่าเมื่อพ้นโทษ ในเวลาต่อมา สังคมและหน่วยงานที่รับผิดชอบเริ่มเห็นความสำคัญในการพัฒนาเรือนจำให้เป็นพื้นที่ที่เอื้อให้ผู้ต้องขังทั้งหญิงและชายมีชีวิตที่มีคุณภาพ ทั้งนี้เป็นไปตามพระดำรัสเกี่ยวกับการดำเนินงานในโครงการกำลังใจในพระดำริพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา สำนักงานองค์การสหประชาชาติ กรุงเวียนนา เมื่อวันที่ 15 เมษายน 2551 ว่า

“เราหวังที่จะให้โครงการกำลังใจสร้างความหวังและโอกาสให้กับผู้ต้องขังในสังคม เริ่มจากผู้ต้องขังหญิง เราต้องการให้พวกเขาเหล่านั้นรู้ว่า ยังมีคนอีกมากมายที่พร้อมจะหยิบยื่นโอกาสและแรงใจให้พวกเขาฝ่าฟันอุปสรรคและปัญหาต่างๆ ไปได้เราอยากให้พวกเขาตระหนักว่า ถึงแม้วันนี้จะยังไม่สดใส แต่ในวันต่อๆ ไปทุกอย่างจะดีขึ้นอย่างแน่นอน”

ตั้งแต่ปี 2555 จนถึงปัจจุบัน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ได้ริเริ่มแนวคิดในการขยายขอบเขตของการสร้างเสริมสุขภาพไปสู่ผู้ต้องขังหญิงซึ่งเป็นประชากรที่มีแนวโน้มจะไม่ได้ได้รับความเอาใจใส่ให้ดำรงชีวิตภายใต้สุขภาวะแวดล้อมที่ดีทั้งทางด้านกายภาพ ด้านสังคม และวัฒนธรรม ผู้ต้องขังเป็นประชากรกลุ่มเฉพาะซึ่งถูกศาลมีคำสั่งให้ถูกควบคุมตัวในเรือนจำ ถูกตัดขาดออกจากครอบครัว ชุมชน สถานที่ทำงาน สถานศึกษา สถานบริการทางการแพทย์และสาธารณสุข และการบริการอื่นๆ ที่รัฐจัดให้ประชาชนโดยทั่วไป การริเริ่มนี้ มีจุดประสงค์เพื่อหาแนวทางไปสู่การกำหนดนโยบายในการดูแลสุขภาพของผู้ต้องขังหญิงภายใต้หลักการของสุขภาพเพื่อคนทั้งมวล (Health for All) และเพื่อสื่อสารกับสังคมและภาครัฐถึงแนวทางที่จำเป็นและเหมาะสมในการพัฒนาเรือนจำให้เป็นพื้นที่ที่เอื้ออำนวยให้ผู้ต้องขังมีชีวิตที่ดีและได้รับการบริการทางด้านสุขภาพไม่ต่างจากที่ประชาชนทั่วไปในชุมชน สุขภาวะของผู้ต้องขังหญิงเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่ทุกคนต้องได้รับ ผู้ต้องขังหญิงไม่ควรถูกกันออกไปจากการได้รับสิทธินี้

“เรือนจำสุภาพะ” เป็นแนวคิดที่มาจาก การหลอมรวมความรู้ที่ได้จากการปฏิบัติจริง เป็นผลจากการดำเนินงานผ่านกิจกรรมต่างๆ ในเรือนจำกลางราชบุรี เรือนจำกลางอุดรธานี และเรือนจำกลางอุบลราชธานี เป็นความพยายามในอันที่จะพัฒนาเรือนจำให้เป็นพื้นที่ที่เอื้ออำนวยให้ผู้ที่อยู่ในเรือนจำมีสุขภาวะที่ดีในการดำรงชีวิต ทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ ได้รับโอกาสที่จะรับการรักษาพยาบาลกับครอบครัวและชุมชน ทั้งนี้เวลาที่ผู้ต้องขังใช้ในเรือนจำควรมุ่งไปที่การเตรียมให้ผู้ต้องขังสามารถคืนกลับสู่สังคมในฐานะพลเมืองที่มีคุณภาพ

การดำเนินโครงการใช้หลักการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมซึ่งให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ร่วมกันของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยเริ่มต้นจากการพูดคุยปรึกษาปัญหาต่างๆ ร่วมกัน มีการสรุปปัญหาและความต้องการจำเป็นที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะของผู้ต้องขัง รวมทั้งแนวทางการจัดกิจกรรมเพื่อให้บริการการดูแลสุขภาพของผู้ต้องขังหญิง เมื่อทำกิจกรรมไปแล้วจะต้องมีการกลับมาพูดคุยปรึกษาและสะท้อนความสำเร็จและความผิดพลาด รวมทั้งประเมินว่า เป้าหมายที่ตั้งไว้ยังใช้ได้หรือไม่ หากไม่ ก็สามารถปรับเปลี่ยนได้ แต่ต้องเป็นการเรียนรู้และตกลงร่วมกัน กระบวนการเหล่านี้ดำเนินการต่อไป จนสิ้นสุดโครงการ

ผลการดำเนินงานที่ผ่านมามากกว่า 7 ปี แสดงให้เห็นแนวทางในการปรับเปลี่ยนเรือนจำให้เป็นพื้นที่ซึ่งผู้ต้องขังสามารถมีประสบการณ์ในทางบวกทั้งในส่วนของการดูแลสุขภาพแหวดล้อมและดูแลตนเอง ให้มีสุขภาพดีทั้งกายและใจ การอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นแบบถ้อยทีถ้อยอาศัยและเรียนรู้การอยู่ร่วมกันอย่างสร้างสรรค์ กิจกรรมต่างๆ ที่จัดขึ้นคือนวัตกรรมที่ก่อให้เกิด “ความรู้ที่มาจากปฏิบัติ” (practical wisdom) ที่ก่อให้เกิดแนวคิดในการพัฒนาเรือนจำสุขภาวะ (healthy prison) อันหมายถึง เรือนจำซึ่งมีสภาวะแวดล้อมทางกายภาพ สังคม และวัฒนธรรมที่ผู้ต้องขังได้รับการปฏิบัติที่เคารพในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ซึ่งมีองค์ประกอบอย่างน้อย 7 ด้าน ได้แก่ (1) เพิ่มความสามารถในการดูแลสุขภาพตนเองของผู้ต้องขัง (2) ลดความเสี่ยงของการเป็นโรคที่พบบ่อยในเรือนจำ (3) เพิ่มโอกาสการเข้าถึงบริการสุขภาพ (4) ผู้ต้องขังมีพลังชีวิต คิดบวก และมีกำลังใจ (5) ดำรงชีวิตอยู่ในความสัมพันธ์ที่เป็นมิตรและเอื้ออาทร (6) สามารถสร้างบทบาทของการเป็นแม่ ลูก และ/หรือสมาชิกในครอบครัว และ (7) มีโอกาสสร้างที่ยืนในสังคม

เรือนจำสุขภาวะ:

เงื่อนไขสำคัญของการปรับเปลี่ยนไปสู่เรือนจำสุขภาวะคือ การตระหนักว่าเรือนจำเป็นพื้นที่ซึ่งมีลักษณะเฉพาะ เรือนจำแตกต่างจากสถาบันอื่นของสังคม เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล สถานฝึกอาชีพ ค่ายพัก ซึ่งทำหน้าที่ตอบสนองสมาชิกในบางด้าน เช่น สอนหนังสือ รักษาพยาบาล อบรมวิชาชีพ แต่ผู้ต้องขังในเรือนจำต้องอาศัยพึ่งพิงเรือนจำเพื่อการดำรงชีวิตอยู่ในทุก ๆ ด้าน จึงมีผู้นิยามว่าเรือนจำเป็นสถาบันที่มีความเบ็ดเสร็จในตัวเอง เรือนจำในฐานะเป็นองค์กรจึงมีอำนาจเหนือผู้ต้องขังในทุก ๆ ด้าน ผู้ต้องขังไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้หากเรือนจำปฏิเสธหรือยุติการจัดหาสิ่งจำเป็นให้กับผู้ต้องขัง

เนื่องจากสภาวะแวดล้อมหลายประการของเรือนจำยังเปลี่ยนแปลงได้ยาก โดยเฉพาะลักษณะทางกายภาพซึ่งมีความแออัด ระบบสาธารณสุขโรคที่ร้ายแรงและไม่เพียงพอต่อจำนวนผู้ต้องขังที่เพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง การขาดพื้นที่พักผ่อนหย่อนใจ ไปจนถึงสภาวะทางสังคมซึ่งจำเป็นต้องมีการควบคุมผู้ต้องขังให้อยู่ในพื้นที่ที่กำหนดไว้ ไม่หลบหนี การพัฒนาเรือนจำสุขภาวะจึงต้องดำเนินงานภายใต้ข้อจำกัดซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของเรือนจำ

ในบทที่ 2-4 เป็นการนำเสนอแนวคิดและการดำเนินงานเพื่อพัฒนาเรือนจำสุขภาวะ อันเป็นความรู้ที่ได้รับจากการปฏิบัติโดยใช้วิธีวิทยาการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ในเรือนจำหลายแห่ง ได้แก่ เรือนจำกลางราชบุรี เรือนจำกลางอุดรธานี เรือนจำกลางอุบลราชธานี และ นอกจากนี้ยังเป็นความรู้ที่ได้จากการนำร่องการขยายการจัดกิจกรรมบางอย่าง เช่น โยคะ พลังสีบำบัด การให้บริการทันตสุขภาพโดยหน่วยทันตกรรมเคลื่อนที่ไปยังเรือนจำจังหวัดกาฬสินธุ์อีกด้วย โดยได้แบ่งการนำเสนอออกเป็น 4 หัวข้อดังนี้ บทที่ 2 นำเสนอหัวข้อ **“วิถีชีวิตในเรือนจำที่บั่นทอนสุขภาพ”** (Unhealthy Living in Prisons) ซึ่งเป็นแนวคิดและภาคปฏิบัติการของระบบการลงโทษที่บั่นทอนสุขภาพของผู้ต้องขัง บทที่ 3 เป็นแนวคิดและการดำเนินงานที่นำไปสู่ **“การพัฒนาวิถีชีวิตที่ส่งเสริมสุขภาพในเรือนจำ”** (Developing Healthy Living in Prisons) บทที่ 4 นำเสนอในหัวข้อ **“ธำรงรักษาความสัมพันธ์กับครอบครัวและสังคม”** (Maintaining Links to Family and Society) ซึ่งจะมีผลต่อการฟื้นฟูและการกลับสู่สังคมของผู้ต้องขังและเป็นการลดตราประทับผู้ต้องขัง และในบทที่ 5 เป็นบทสรุปซึ่งจะนำเสนอในหัวข้อ **“นำสภาวะปกติสู่ชีวิตในเรือนจำ”** (Bringing Normality to Prison Life)

เนลสัน แมนเดลา
อดีตประธานาธิบดี ประเทศอาฟริกาใต้

No one truly knows a nation until one has been inside its jails.
A nation should not be judged by how it treats its highest citizens but its lowest ones.

ไม่มีใครรู้จักประเทศใดได้ดีหากเขาไม่เคยเข้าไปอยู่ในคุกของชาตินั้น คุณค่าที่แท้จริงของชาติ
ไม่อาจวัดได้จากการปฏิบัติต่อพลเมืองในระดับสูงสุด แต่ต้องวัดจากการปฏิบัติต่อพลเมืองที่อยู่ต่ำสุด
(คำแปล)

วิถีชีวิตในเรือนจำที่บั่นทอนสุขภาพ Unhealthy Living in Prison

“การถูกจำคุก” (imprisonment)

เป็นคำที่มีความหมายเดียวกับคำว่า “การถูกกีดกัน” (deprivation) จากทุกสิ่งทุกอย่างที่มีคุณค่าและความหมายต่อความเป็นมนุษย์

วิถีการดำรงชีวิต (living) มีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า วิถีการดำเนินชีวิต (lifestyle) ซึ่งนิยมใช้กันในโลกสมัยใหม่ หมายถึง คุณลักษณะเฉพาะที่คน กลุ่ม องค์กร สถาบันหรือประเทศ ประกอบสร้างขึ้นมาจากสภาพภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม ความเชื่อ คำสอน ทางศาสนา ฯลฯ และสามารถปรับเปลี่ยนไปตามเวลาและสถานที่ วิถีการดำรงชีวิตปรากฏอยู่ในลักษณะของที่อยู่อาศัย ชีวิตประจำวัน การทำงาน การทำกิจกรรม พิธีกรรมทางศาสนา การกินอาหาร การพักผ่อน การออกกำลังกาย การดูแลสุขภาพ สันทนาการ ฯลฯ วิถีการดำรงชีวิต มีผลต่อสุขภาพกาย สุขภาพใจ และจิตวิญญาณของบุคคล ดังเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า วิถีการดำรงชีวิตของคนในเมืองซึ่งนั่งทำงานอยู่กับที่ บริโภคอาหารประเภทเนื้อสัตว์ แป้ง ไขมันสูง น้ำตาล มากเกินไป ไม่บริโภคผัก ไม่ออกกำลังกาย นอนน้อย เครียด มีแนวโน้มจะเสี่ยงต่อการเป็นโรคเบาหวาน โรคหัวใจ โรคไขมันพอกตับ หรือการชอบกินเนื้อสัตว์ที่ปรุงสุก ๆ ดิบ ๆ ทำให้เสี่ยงต่อการเป็นโรคพยาธิใบไม้ในตับ เป็นต้น ในปัจจุบันมีการใช้คำว่าโรควิถีการดำเนินชีวิต (lifestyle diseases) ซึ่งหมายถึงโรคที่เชื่อมโยงกับวิถีการดำรงชีวิตของคน

เนื้อหาที่เขียนเกี่ยวกับสถานที่ การกระทำ และปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ต้องขังกับเจ้าหน้าที่ซึ่งนำเสนอในบทนี้ เป็นภาพรวมซึ่งมาจากเรือนจำต่างๆ หลายแห่ง มิได้มาจากเรือนจำที่อยู่ในโครงการแต่เพียงอย่างเดียว

6 การศึกษาในหลายๆ ประเทศแสดงให้เห็นว่า จนถึงปัจจุบันผู้ต้องขังในเรือนจำของประเทศต่างๆ มีวิถีการดำรงชีวิตที่ไม่ส่งเสริมสุขภาพ นักวิชาการชาวอังกฤษซึ่งศึกษาการไร้สุขภาพของเรือนจำ (non-healthy prison) จึงใจใช้คำว่า “สถาบันการลงโทษส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ป่วย” (Penal institutions are generally sick places) ผู้กระทำผิดถูกส่งเข้ามาอยู่ในสังคมปิดขนาดใหญ่ซึ่งมีระบบคุณค่า กฎ และพิธีกรรมต่างๆ ที่ออกแบบให้ผู้ต้องขังถูกเฝ้าสังเกต จับจ้อง ควบคุม ลดทอนพลัง และสยบยอมกับระบบ การอยู่รอดขึ้นอยู่กับความสามารถของปัจเจกบุคคลที่จะอดทนต่อแรงบีบคั้นในเรือนจำได้มากน้อยแค่ไหน ถึงกับมีผู้กล่าวว่า คำว่า “ถูกจำคุก” (imprisonment) เป็นคำที่มีความหมายเดียวกับคำว่า “การถูกกีดกัน” (deprivation) จากทุกสิ่งทุกอย่างที่มีคุณค่าและความหมายต่อความเป็นมนุษย์ ซึ่งมีผลในทางลบต่อร่างกาย จิตใจ อารมณ์ และสังคมของปัจเจกบุคคล (Sykes, 1958) คุณพราภสิทธิ์สำคัญยิ่งไปจากบุคคล อันได้แก่ อีสภาพ สิ้นค่าและบริการ ความมั่นคง ความสัมพันธ์กับเพศตรงข้าม และอำนาจอิสระ ซึ่งนำความเจ็บปวดและความทุกข์ให้กับบุคคล ยิ่งไปกว่านั้นเรือนจำยังคุกคามสำนึกในคุณค่าของตนเอง ศักดิ์ศรี และอัตลักษณ์ของบุคคลอีกด้วย (Viggiani, 2007)

วิถีการดำรงชีวิตในเรือนจำเป็นกระบวนการที่ทำให้บุคคลกลายเป็นนักโทษ (prisonization) อันเป็นลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากคนในสังคมทั่วไป ผู้ต้องขังจะสร้างนิสัยและบุคลิกภาพในแบบที่ทำให้ตนเองอยู่รอดในสังคมที่มีกฎเกณฑ์ตายตัว (Clemmer, 1958) ถูกกดดันให้ปรับตัวเองให้กลมกลืนกับแนวปฏิบัติ จารีต ขนบประเพณี ของระบบการลงโทษ นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการในยุคหลังทันสมัยที่ชี้ให้เห็นว่าการใช้ระเบียบวินัยในการจัดการกับชีวิตในเรือนจำเป็นเทคโนโลยีของอำนาจรูปแบบหนึ่ง ที่เรียกว่าอำนาจเชิงระเบียบวินัย (disciplinary power) ที่สามารถเข้าไปควบคุมมนุษย์ในระดับของจิตวิญญาณ ด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การตรวจตรา การจับจ้อง การบังคับให้ทำทุกอย่างตามตารางเวลา การกำกับการแสดงกิริยาท่าทางและคำพูด และการบังคับให้เชื่อฟัง ทำให้ผู้ต้องขังกลายเป็นผู้สยบยอม เชื่อ ไร้อำนาจ ขาดพลังชีวิต ขาดพลังสร้างสรรค์ ไร้ความหวัง และปล่อยตัวเองไปตามยถากรรม ดังนั้นการคาดหวังให้ผู้ต้องขังตระหนักในคุณค่าตัวเอง มีพลังกาย พลังใจ และพลังความคิด ที่จะดำรงชีวิตอย่างมีคุณค่าเมื่อออกจากเรือนจำไปแล้วจึงเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ (Foucault, 1977)

การวิจัยจำนวนมากให้คำตอบที่สนับสนุนแนวคิดดังกล่าวข้างต้น การบีบคั้นของระบบเรือนจำมีผลในทางลบต่อปัจเจกบุคคล การถูกบังคับให้ต้องยอมทำตามกฎ ระเบียบ และคำสั่งต่าง ๆ ทำให้ผู้ต้องขังกลายเป็นคนเห็นแก่ตัวและใช้ตนเองเป็นศูนย์กลาง นอกจากนี้ยังมีการศึกษาที่พบว่า ผู้ที่ไม่สามารถปรับตัวเข้ากับระบบของเรือนจำหรือไม่ยอมรับระบบของเรือนจำจะกลายเป็นคนที่โดดเดี่ยวตัวเองหรือทำตัวหลุดออกจากโลกของสังคมเรือนจำ (King and Elliott, 1977) ซึ่งมีนัยถึงการปฏิเสธการฟื้นฟูของเรือนจำไปด้วย การศึกษาเรือนจำในสังคมไทยพบเช่นเดียวกันว่า ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเจ้าหน้าที่ของเรือนจำมีลักษณะเป็นความสัมพันธ์แนวตั้ง เจ้าหน้าที่คือผู้ควบคุมและสั่งการ บางคนอาจใช้อำนาจเกินกว่าสิทธิอำนาจ (authority) ที่กฎหมายมอบให้ เช่น การลงโทษทางร่างกายอย่างรุนแรง การลงโทษแบบเหมารวมกลุ่มทั้ง ๆ ที่มีคนทำผิดคนเดียว การบังคับให้ผู้ต้องขังหญิงตัดผมสั้น การใช้คำพูดตำหนิผู้ต้องขังอย่างรุนแรง ฯลฯ โดยผู้ต้องขังต้องทำตามโดยไม่อาจต่อรองหรือขัดขืน เพราะหากพยายามใช้เหตุผลอธิบายหรือขัดขืนก็จะยิ่งถูกลงโทษหนักขึ้น นอกจากนี้ผู้ต้องขังด้วยกันเองบางคนยังพยายามสอดส่องการกระทำของกันและกันเพื่อนำไปบอกกับเจ้าหน้าที่อีกด้วย สภาวะการณ์เช่นนี้ทำให้เรือนจำกลายเป็นสังคมที่ขาดความไว้วางใจซึ่งกันและกัน ขาดความอบอุ่นและไม่มีบรรยากาศของความเป็นมิตร ผู้ต้องขังส่วนใหญ่ใช้ชีวิตไปวัน ๆ และมีจิตใจที่หดหู่ ไม่เบิกบาน ซึ่งเป็นสภาวะการณ์ที่ทำให้ความพยายามในการฟื้นฟูเยียวยาเพื่อลดการกระทำผิดซ้ำไม่ประสบความสำเร็จ (นภาพรณี หะวานนท์, 2557; นภาพรณี หะวานนท์และคณะ, 2555a)

โรคที่ถูกสร้างโดยระบบเรือนจำ

ฐานคิดของการออกแบบเรือนจำแบบพานอบติคอนได้ก่อให้เกิดปัญหาสุขภาพ ทั้งทางร่างกาย ใจ และจิตวิญญาณ ของผู้ที่ต้องเข้าไปใช้ชีวิตในเรือนจำ ความหนักเบาของปัญหาอาจแตกต่างกันไปบ้างขึ้นอยู่กับแนวปฏิบัติที่มีต่อผู้ต้องขัง

เรือนจำทั่วโลกมีสถานะแวดล้อม การจัดระเบียบทางสังคม (social organization) และวัฒนธรรม ที่แตกต่างกัน แต่เรือนจำเกือบทั้งหมดถูกสร้างขึ้นมาจากฐานคิดเดียวกันคือใช้เป็นพื้นที่เพื่อการลงโทษผู้กระทำผิดทางอาญา ในยุคสมัยใหม่แนวคิดในการลงโทษคือการแยกผู้กระทำผิดออกไปจากครอบครัว ชุมชน และสังคม ด้วยการจำคุกหรือการจำกัดอิสรภาพด้วยวิธีอื่น ๆ ส่วนการลงโทษด้วยการทำให้ร่างกายเจ็บปวด เช่น การเช็ยน ตี โขย หรือการทรมานด้วยวิธีอื่น ๆ แม้จะมีอยู่บ้าง ในบางสังคมแต่ก็ไม่ใช่วิถีปฏิบัติที่ทำกันโดยทั่วไป และสำหรับคนจำนวนมากแล้วไม่เป็นที่ยอมรับ การจำคุกซึ่งมีอยู่ในทุกประเทศ มีรูปแบบและพัฒนาการที่ต่างกัน แต่ปรากฏการณ์ที่คล้ายคลึงกันก็คือ ฐานคิดของการออกแบบเรือนจำแบบพานอบติคอน (ดูรายละเอียดในบทที่ 1) ได้ก่อให้เกิดปัญหาสุขภาพทั้งทางร่างกาย ใจ และจิตวิญญาณ ของผู้ที่ต้องเข้าไปใช้ชีวิตในเรือนจำ ความหนักเบาของปัญหาอาจแตกต่างกันไปบ้างขึ้นอยู่กับแนวปฏิบัติที่มีต่อผู้ต้องขัง

สิ่งที่เริ่มตระหนักกันโดยทั่วไป คือสังคมเรือนจำมีผลทำให้ผู้ต้องขังมีแนวโน้มจะเป็นโรคที่อยู่ในกลุ่ม “โรคไม่ติดต่อเรื้อรัง” (Non-communicable diseases_NCDs) อันได้แก่โรคที่เกิดจากการดำเนินชีวิต (เช่น การกิน การนอน การทำงาน การพักผ่อน การออกกำลังกาย) ที่ทำให้เกิดการสะสมอาการของโรคอย่างช้า ๆ และกลายเป็นโรคเรื้อรังในที่สุด ตัวอย่างโรคในกลุ่มนี้ เช่น โรคไตซึ่งเป็นผลมาจากการกินอาหารเค็มหรืออาหารที่มีโซเดียมสูงเป็นเวลานาน โรคเบาหวานประเภทที่ 2 ซึ่งเกิดจากการกินอาหารหวานจัดหรือน้ำตาลมากเกินไป โรคความดันโลหิตสูง โรคเส้นเลือดในสมองตีบ โรคการหายใจล้มเหลว ซึ่งเป็นผลมาจากการนั่งทำงานอยู่กับที่เป็นเวลานาน ไม่ออกกำลังกายอย่างเหมาะสม มีความเครียดสะสมเรื้อรัง เป็นต้น ถึงแม้ว่าในปัจจุบัน NCDs จะเป็นโรคที่เป็นปัญหาทางด้านสาธารณสุขสำหรับประชากร แต่การศึกษาที่มีอยู่แสดงให้เห็นว่า NCDs เป็นปัญหาที่รุนแรงในเรือนจำมากกว่าประชากรทั่วไป อย่างไรก็ตาม ข้อมูลเกี่ยวกับการเป็นโรค NCDs ในกลุ่มผู้ต้องขังส่วนใหญ่จะมาจากกลุ่มประเทศที่ประชากรมีรายได้สูง ทั้ง ๆ ที่ประชากรในประเทศที่รายได้ต่ำและกลางจะมีอัตราการตายจากโรค NCDs สูงถึงร้อยละ 80 เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศที่มีรายได้สูงซึ่งมีเพียงร้อยละ 63 นอกจากนี้ยังพบสถานการณ์ที่น่าเป็นห่วงว่า ในประเทศสหรัฐอเมริกา ออสเตรเลีย และอังกฤษ โรค NCDs เป็นปัญหาสำคัญที่สุดของการบริการสาธารณสุขในเรือนจำ ในสหรัฐอเมริกา ผู้ต้องขังมีอัตราการเป็นโรคความดันสูง เบาหวาน หัวใจวาย โรคหอบหืด และมะเร็ง สูงกว่าประชากรผู้ใหญ่ที่มีอายุและเพศเดียวกันที่อยู่นอกเรือนจำ ส่วนในมลรัฐควีนส์แลนด์ ประเทศออสเตรเลียพบว่า ผู้ต้องขังหญิงเป็นโรคหอบหืดสูงถึงร้อยละ 36.3 นับว่าสูงกว่าผู้หญิงที่อยู่นอกเรือนจำถึงสามเท่า และยังพบว่าผู้ต้องขังหญิงอายุ 25-34 ปี เป็นโรคเบาหวานร้อยละ 6.2 ในขณะที่ผู้หญิงทั่วไปเป็นโรคเดียวกันนี้เพียงร้อยละ 0.3 เท่านั้น (Plugge, Martin, Hayton; 2014)

เว็บไซต์ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ระบุว่า ในปี 2552 มีประชากรไทยเสียชีวิตจากการเป็นโรคกลุ่ม NCDs สูงถึงกว่า 300,000 คน คิดเป็นร้อยละ 73 ของสาเหตุการตายทั้งหมด และพบว่ามีคนไทยจำนวนถึง 14 ล้านคนที่เป็นโรคในกลุ่ม NCDs ซึ่งได้แก่ โรคเบาหวาน โรคหลอดเลือดสมองและหัวใจ โรคถุงลมโป่งพอง โรคมะเร็ง โรคความดันโลหิตสูง โรคอ้วนลงพุง แต่ประเทศไทยยังไม่มีสถิติของการเป็นโรค NCDs ในเรือนจำ นอกจากนี้ยังไม่มีข้อมูลที่แสดงให้เห็นสถานการณ์การเป็นโรค NCDs ของผู้ต้องขังในระดับมหภาค

เป็นที่น่าสังเกตว่าถึงแม้จะมีการตระหนักถึงภัยของการเป็นโรคในกลุ่ม NCDs ในกลุ่มผู้ต้องขังในประเทศที่พัฒนาแล้ว และ NCDs เป็นโรคที่สามารถป้องกันได้ด้วยการปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิตในเรือนจำ แต่ความพยายามของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการที่จะลดความเสี่ยงของการเป็นโรค

ในกลุ่ม NCDs ในเรือนจำกลับมีน้อยมาก พฤติกรรมที่นำไปสู่ความเสี่ยงของการเป็นโรคในกลุ่ม NCDs ในประเทศที่พัฒนาแล้ว ได้แก่ การสูบบุหรี่ การบริโภคที่ไม่ถูกสุขภาวะ (เช่น การบริโภคแคลอรีน้อยหรือมากเกินไป การบริโภคเกลือหรือโซเดียมสูงเกินไป) และการมีพฤติกรรมเนือยนิ่ง (sedentary behavior) ซึ่งหมายถึง การนั่งหรือนอนในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ไม่รวมการนอนหลับ องค์การอนามัยโลก แนะนำว่า การป้องกันโรคในกลุ่ม NCDs ปัจเจกบุคคลควรมีกิจกรรมทางกาย เช่น การออกกำลังกาย อย่างน้อย 150 นาทีต่อสัปดาห์

วิถีการดำรงชีวิตของผู้ต้องขังหญิงในไทย

“ดิฉันถูกตัดสินจำคุก 3 ปี 9 เดือน ในความรู้สึกมันเหมือนตลอดกาลเลยทีเดียว มันนานเพียงพอที่จะเข้าใจถึงความสิ้นหวังที่นักโทษจะต้องเผชิญ เลยคิดว่าชีวิตสิ้นสุดลงแล้ว...ชีวิตของผู้ต้องขังถูกสั่งว่าเวลาใดคือเวลาตื่น ต้องสวมใส่อะไร กินอาหารตอนกี่โมง ถูกเรียกมานับจำนวนไม่ต่ำกว่า 2 ครั้งต่อวัน อำนาจในชีวิตถูกควบคุมไว้หมด แตกต่างจากภายนอกกำแพงอย่างลิบลับ สิ่งที่ยากลำบากมากที่สุด คือความรู้สึกโดดเดี่ยวจนเกินจะทน ดิฉันต้องห่างจากพ่อแม่ น้อง ไม่เคยมีสักวันหนึ่งเลยที่ดิฉันจะไม่คิดถึงกลุ่มและกังวลถึงพวกเขา” (ผู้ต้องขังหญิง)

วิถีการดำรงชีวิตในเรือนจำของไทยถูกตีกรอบไว้อย่างเคร่งครัด ผู้ต้องขังมีทางเลือกน้อยมากว่าจะใช้ชีวิตอย่างไร ซึ่งหมายรวมถึงข้อจำกัดของทางเลือกที่จะดำรงชีวิตที่ส่งผลดีกับสุขภาพของตนเอง ดังได้กล่าวไว้ในบทที่ 1 ว่า ในช่วงสองถึงสามทศวรรษที่ผ่านมา เรือนจำของไทยอยู่ในสภาวะที่เรียกว่า “คนล้นคุก” ซึ่งก่อให้เกิดผลในทางลบต่อสุขภาพของผู้ต้องขังโดยรวม แต่เนื่องจากการดำเนินงานของโครงการนี้มีจุดเน้นอยู่ที่ผู้ต้องขังหญิง สิ่งที่น่าสนใจจึงเป็นภาพตัวแทนของแดนหญิงในเรือนจำซึ่งคุมขังทั้งผู้ชายและผู้หญิง แแดนหญิงเป็นพื้นที่เฉพาะสำหรับผู้ต้องขังหญิงเท่านั้น แแดนหญิงจะถูกล้อมรอบด้วยกำแพงคอนกรีต ด้านบนกำแพงมักเป็นลวดหนาม ประตูทางเข้าแดนหญิงจะปิดล็อกด้วยกุญแจตลอดเวลา การเข้าออกจะมีเจ้าหน้าที่เปิดกุญแจจากภายใน ผู้บริหารหรือเจ้าหน้าที่ผู้ชายจะเข้าไปในแดนหญิงจะต้องมีเจ้าหน้าที่อื่นเข้าไปด้วยอีก 2 คน ระเบียบของกรมราชทัณฑ์ ห้ามผู้บริหารหรือเจ้าหน้าที่ผู้ชายเข้าไปในแดนหญิงโดยลำพัง

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ต้องขังชายและผู้ต้องขังหญิงเกือบไม่มีเลย นอกจากกรณีของการทำกิจกรรมในพื้นที่เดียวกันเป็นครั้งคราวเท่านั้น แต่ก็จะถูกควบคุมอย่างเข้มงวดไม่ให้มีการพูดคุยสื่อสารกัน (เป็นที่น่าสนใจว่า ผู้ต้องขังทั้งหญิงและชายมีความสามารถในการหาทางสื่อสารกันด้วยภาษามือที่เรียกกันว่า “การตีบอก” ซึ่งจะเป็นการกระทำเวลาเจ้าหน้าที่เผลอ และการสื่อสารไม่ได้มีเนื้อหาสาระเหมือนการพูดคุยกันตามปกติ ส่วนใหญ่เป็นการส่งความหมายบางอย่าง เช่น ฉันรักเธอ คิดถึงมาก อยากคุยด้วย ขอเป็นเพื่อน แม่ฝากของเยี่ยมมาให้ เป็นต้น) เนื่องจากเรือนจำมีกฎที่เหมือนกันสำหรับผู้ต้องขังหญิงและชาย วิถีการดำรงชีวิตของผู้ต้องขังหญิงซึ่งจะนำเสนอต่อไปจึงมีส่วนสะท้อนวิถีชีวิตทั่วไปของผู้ต้องขังชายด้วย โดยเฉพาะในเรื่องสภาพความแออัด การกินอยู่หลับนอน ส่วนที่เป็นภาพต่างออกไปน่าจะได้แก่ อาณาบริเวณภายนอกเรือนนอนซึ่งส่วนใหญ่แล้วพื้นที่ของผู้ต้องขังชายมักจะกว้างกว่าแดนหญิง ทำให้ผู้ต้องขังชายมีโอกาสทำกิจกรรมบางอย่าง เช่น การเล่นกีฬา การออกกำลังกายมากกว่าผู้ต้องขังหญิง หรือผู้ต้องขังชายมีทางเลือกในการทำงานมากกว่าผู้ต้องขังหญิง

โดยทั่วไปการดำรงชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำของไทยยังไม่สะท้อนถึงการเป็นเรือนจำสุภาพะ ในหลาย ๆ ด้าน ในที่นี้จะนำเสนอสภาวะการดำรงชีวิตที่ก่อให้เกิดผลในทางลบต่อสุขภาพกาย จิตใจ และจิตวิญญาณของผู้ต้องขังหญิง ซึ่งเป็นผลมาจากการจัดระเบียบทางสังคมของเรือนจำที่เน้นเรื่องระเบียบวินัยที่เข้มงวดและตายตัว ระบบสุขภาพที่มีสภาพเก่า การได้รับงบประมาณที่จำกัดโดยเฉพาะค่าอาหารและค่าใช้จ่ายในการจัดสรรข้าวของเครื่องใช้ให้กับผู้ต้องขัง รวมไปถึงการที่เจ้าหน้าที่ขาดความรู้ในเรื่องการส่งเสริมสุขภาพให้กับผู้ต้องขัง การนำเสนอในส่วนนี้จะแบ่งออกเป็น (1) สถานที่อยู่อาศัย (2) การใช้ชีวิตตอนกลางวันแบบเนือยนิ่ง (3) อาหาร และ (4) การดูแลสุขภาพและการเข้าถึงการบริการทางการแพทย์

เรือนนอนบางแห่งต้องกันพื้นที่ชั้นบนเพิ่ม

สภาวะของสถานที่อยู่อาศัย

โดยทั่วไปเรือนจำของไทยจะไม่แบ่งพื้นที่ออกเป็นห้องเล็ก ๆ (cells) สำหรับผู้ต้องขังเหมือนเรือนจำที่สร้างตามแบบพานอบติคอน (ดูรายละเอียดในบทที่ 1) แต่จะเป็นการให้ผู้ต้องขังใช้พื้นที่ในการอยู่อาศัยร่วมกัน พื้นที่ในแดนหญิงจะประกอบไปด้วยส่วนหลัก ๆ คือ เรือนนอน พื้นที่เอนกประสงค์สำหรับการใช้ชีวิตในตอนกลางวัน เรือนจำที่มีขนาดใหญ่อาจมีพื้นที่ทำงานแต่ละประเภทโดยเฉพาะ มักเรียกว่าโรงงาน บางแห่งอาจมีโรงครัวสำหรับทำอาหารเพื่อขายให้กับผู้ต้องขัง (อาหารสำหรับผู้ต้องขังจะทำในแดนชายซึ่งมีแดนสุทกรรมสำหรับการทำอาหารโดยเฉพาะ) พื้นที่สำหรับการอาบน้ำ และซักล้าง ห้องพยาบาลหรือมุมพยาบาล บางแห่งมีห้องดูแลเด็กเกิดใหม่และเด็กเล็กที่ยังอยู่กับแม่ในเรือนจำ ส่วนพื้นที่สำหรับการเล่นกีฬาหรือออกกำลังกายมีอยู่น้อยมากหรือไม่มีเลย

ที่อยู่อาศัยที่มีผลต่อสุขภาพของผู้ต้องขังค่อนข้างมากคือเรือนนอน โดยทั่วไปเรือนนอนจะมีลักษณะเป็นห้องสี่เหลี่ยม ขนาดเล็กบ้าง ใหญ่บ้าง ส่วนที่เป็นหน้าต่างจะมีลูกกรงไม้หรือเหล็กและมุ้งลวดเพื่อกันยุง ประโยชน์ใช้สอยหลักคือเพื่อการนอนโดยเฉพาะ มีบางเรือนจำที่เท่านั้นที่นำพื้นที่เรือนนอนซึ่งอยู่ชั้นล่างมาใช้เป็นพื้นที่ในการทำงาน (เช่น ทำดอกไม้ งานปักผ้า) ในตอนกลางวัน และเก็บวัสดุอุปกรณ์การทำงานทั้งหมดลงกล่องให้เรียบร้อยในตอนบ่ายเพื่อเตรียมพื้นที่สำหรับการนอน

โดยปกติเรือนจำจะให้ผู้ต้องขังเข้าไปในเรือนนอนตั้งแต่ประมาณ 16:30 น. ซึ่งเรียกกันว่า “เก็บผู้ต้องขัง” เมื่อผู้ต้องขังถูกนับจำนวนและเข้าไปอยู่ในเรือนนอนแล้วผู้คุมจะปิดประตูล็อกกุญแจ ห้ามผู้ต้องขังออกมาจากเรือนนอนอีกจนกว่าจะถึงเวลาปล่อยตัวออกจากเรือนนอนในตอนเช้าในเวลาประมาณ 6:00 น. ผู้ต้องขังจะใช้เวลาอยู่ในเรือนนอนวันละประมาณ 14 ชั่วโมง

เนื่องจากผู้ต้องขังจะต้องเข้าไปอยู่ในเรือนนอน ตั้งแต่ช่วงเวลา 16:30 น. พื้นที่อันคับแคบนี้ จึงถูกใช้สำหรับการพักผ่อนหรือทำกิจกรรมส่วนตัวก่อนถึงเวลานอนด้วย บางคนอาจให้ผู้ต้องขังที่เรียนการนวดแผนไทยมานวดให้ โดยมีมูลค่าของการนวดประมาณ 20 บาท (ในเรือนจำไม่มีการใช้เงิน ผู้จ้างอาจให้ค่าตอบแทนเป็นอาหารหรือสิ่งของจำเป็น เช่น บะหมี่สำเร็จรูป สบู่ ยาสีฟัน แปรงสีฟัน รวมแล้วเท่ากับราคาค่านวด) บางคนอาจอ่านหนังสือ (แต่เรือนจำส่วนใหญ่ไม่อนุญาตให้นำหนังสือเข้าไปในเรือนนอน) บางคนดูโทรทัศน์ซึ่งทางเรือนจำจัดไว้เรือนนอนละ 1-2 เครื่อง รายการที่ถูกกำหนดโดยเจ้าหน้าที่ ส่วนใหญ่เป็นเทปบันทึกรายการต่าง ๆ ไม่ใช่รายการสด บางคนก็คุยเบา ๆ กับเพื่อน บางคนนั่งสวดมนต์ เข้าสมาธิ จนถึงเวลา 21:00 น. ทุกคนจะต้องนอนและห้ามทำกิจกรรมใด ๆ ในช่วงนี้อาจปิดไฟบางดวงลง แต่ยังคงมีดวงไฟที่เปิดไว้ตลอดคืนเพื่อให้มีความสว่างในเรือนนอน แม้จะเป็นเวลาที่ผู้ต้องขังหลับอยู่ก็ตาม หลายคนต้องใช้เวลานานในการปรับตัวให้เคยชินกับการนอนที่ยังมีไฟเปิดอยู่

ในเรือนนอนไม่มีเตียงนอน ผู้ต้องขังจะนอนบนพื้นโดยเรือนจำจัดผ้าให้ 3 ผืน สำหรับปูนอน ทำเป็นหมอนหนุน และผ้าห่ม สภาวะของคนล้นคอกทำให้เรือนนอนมีความแออัด ส่วนจะแออัดมากน้อยแค่ไหน ขึ้นอยู่กับว่าช่วงนั้น ๆ มีการรับตัวผู้ต้องขังเข้ามา หรือปล่อยตัวออกไปมากน้อยเพียงใด หรือบางกรณีอาจมีการระบายผู้ต้องขังไปยังเรือนจำอื่น สำหรับผู้ต้องขังแล้วการได้นอนเต็มตัวเรียงกันไปโดยไม่จำเป็นต้องมีช่องว่างระหว่างกัน ถือว่าเป็นความสบายระดับหนึ่ง ส่วนใหญ่พื้นที่ที่คับแคบเมื่อเทียบกับจำนวนคนทำให้ผู้ต้องขังต้องนอนเบียดกันในลักษณะของการนอนตะแคงอยู่ตลอดเวลา โดยการนอนจะนอนเป็นแถวให้หัวอยู่ตรงกันข้ามกัน หันเท้าเข้าหากัน ถ้ามีคนแออัด ต้องเพิ่มแถว คนนอนจะต้องใช้เท้าแทรกเข้าไประหว่างตัวของผู้ต้องขังแถวตรงกันข้ามเรียกว่า “นอนเสียบขา” เรือนนอนบางแห่งต้องทำชั้นบนเพิ่มขึ้นเพื่อเพิ่มพื้นที่ในการนอน ภาพการอยู่ในเรือนอย่างแออัดจนทำให้เกิดความเครียดได้รับการบรรยายออกมาเป็นคำพูดของผู้ต้องขังคนหนึ่งว่า

“...ขึ้นไปมันก็ร้อนนะ ร้อนแล้วมันจะเครียด แล้วมันจะบ้า พัดลมสองตัวไม่อยู่หรอก คนสามสิบสองคนนอนนี้ไหลชนกัน ด้านนั้นนอนคู่เข้า ด้านนั้นนอนขดตัว ด้านนี้ขดตัวมาแล้ว คนกลางต้องนอนตรงแล้วคนไหนนอนดินคนก็ตีกัน พลิกผ้าห่ม ปลายผ้าห่มก็โดนกันแล้ว”

รอนับจำนวนก่อนเข้าเรือนนอน

โดยทั่วไปสภาพเรือนนอนในขณะที่ไม่มีผู้ต้องขังอยู่จะมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย เมื่อตื่นนอนแล้วผู้ต้องขังจะต้องม้วนหรือพับเครื่องนอนของตัวเองให้เรียบร้อยก่อนออกจากเรือนนอน เมื่อออกจากเรือนนอนแล้วห้ามผู้ต้องขังเข้ามาในเรือนนอนจนกว่าจะถึงเวลากลับเข้ามาในเรือนนอนอีกครั้งในตอนเย็น สภาพของเรือนนอนซึ่งมักจะมีผลในทางลบต่อสุขภาพของผู้ต้องขัง ได้แก่ ความอับทึบของเรือนนอนโดยเฉพาะเรือนจำที่สร้างมานาน อากาศไม่ถ่ายเท เมื่อมีคนเข้าไปอยู่จำนวนมาก เบียดเสียดอัดเยียด ก่อให้เกิดความอึดอัด อากาศแทบไม่พอหายใจ แม้ทางเรือนจำจะนำพัดลมมาติดตั้งเพื่อระบายอากาศ แต่ก็ช่วยได้น้อย เมื่อประกอบกับการมีห้องส้วมอยู่ในห้องโดยไม่มีกั้นปิดกันอย่างมิดชิด ทำให้คุณภาพของอากาศในห้องนอนซึ่งมีความแออัดจากคนที่เข้าไปอยู่ยิ่งมีคุณภาพยิ่งย่ำแย่ลงไปอีก หลายคนนอนหลับไม่สนิท หรือหลับยาก นอกจากนี้การนอนเบียดเสียดกันทำให้มีการแพร่เชื้อโรคจากคนหนึ่งไปยังคนอื่น ๆ เช่น โรคหิด กลาก เกลื้อน โรคหวัด หรือบางครั้งมีคนเป็นวัณโรคแต่ยังไม่ได้รับการตรวจพบ จึงยังไม่ได้แยกผู้ป่วยออกไป ก็มีการแพร่เชื้อทำให้หลายคนติดเชื้อวัณโรคตามไปด้วย คำบรรยายของผู้ต้องขังหญิงคนหนึ่งซึ่งพ้นโทษออกไปจากเรือนจำแล้วให้ภาพที่ชัดเจน

ที่นอนที่มีมันไม่มีที่พอจะวางได้ จะต้องเอามารูทับกันให้ซ้อนกัน คนหนึ่งมีที่นอนแค่ 16-17 เซนติเมตรมาก ถ้าหน้าร้อนทั้งอ้าวทั้งเหม็นห้องน้ำ เพราะว่าเข้าห้องนอนก็สี่โมงเย็น ไปถึงหกโมงครึ่งของวันใหม่ แล้วคนเยอะ ๆ นอนเบียด ๆ กัน มีทั้งกลิ่นส้วม กลิ่นคน กลิ่นอะไรก็มีหมดคะก็ต้องทนแต่ก็อยู่ที่จิตใจเราอีกถ้าเราเฉย ๆ ชะมันก็ไม่มีอะไร คือต้องพยายามอยู่ให้ได้ คนอื่นยังอยู่ได้ เราก็ต้องอยู่ได้ ต้องปรับสภาพตัวเองให้อยู่ให้ได้ อยู่ไม่ได้ก็ต้องอยู่ให้ได้

น้ำใช้ นอกจากเรือนนอนแล้ว ความแออัดของเรือนจำยังมีผลถึงวิถีการดำรงชีวิตที่ไม่เป็นผลดีกับสุขภาพในด้านอื่น ๆ ด้วย โดยเฉพาะเมื่อประกอบกับเรือนจำส่วนใหญ่มีระบบสุขาภิบาลที่เก่าและไม่ได้มีการปรับปรุงอย่างจริงจัง การขาดแคลนน้ำและความต้องการประหยังบประมาณทำให้เรือนจำต้องเคร่งครัดกับการใช้น้ำในการอาบน้ำและซักผ้า โดยทั่วไปเรือนจำจะให้ผู้ต้องขังอาบน้ำในตอนเช้าหลังจากตื่นนอนและในตอนบ่ายก่อนขึ้นเรือนนอน พื้นที่สำหรับอาบน้ำมักจัดอยู่ด้านหลังของแดนหญิง ประกอบด้วยอ่างบรรจุน้ำขนาดใหญ่หลายอ่าง เรียงรายกันเพื่อให้ผู้ต้องขังตักน้ำอาบอยู่รอบ ๆ อ่าง (บางแห่งอาจมีฝักบัวติดผนังให้อาบน้ำ) บริเวณนี้จะใช้สำหรับการซักผ้าของแต่ละคนด้วย ความจำกัดของพื้นที่ทำให้ต้องมีการแบ่งอาบน้ำเป็นรอบ ๆ มีการเป่านกหวีดเพื่อจำกัดเวลาในการตักน้ำอาบ หยุดเพื่อถูสบู่ สระผม และเป่านกหวีดให้ตักน้ำล้างตัวหรือล้างผมเป็นครั้งสุดท้าย

ผู้ต้องขังหญิงจะนึ่งผ้าถุงกระโจมอกอาบน้ำ และทุกคนจะมีอุปกรณ์อาบน้ำพร้อม เช่น ชันน้ำ สบู่ แชมพูสระผม ผงซักฟอก การอาบน้ำในแต่ละกลุ่มจะใช้เวลาประมาณ 5-7 นาทีทำนั้น ซึ่งรวมเวลาของการซักผ้าด้วย ในเรือนจำซึ่งมีปริมาณน้ำใช้จำกัด การเป่านกหวีดแต่ละช่วงจะใช้เวลาสั้นมากลงไปอีก โดยเฉลี่ยแล้วการอาบน้ำแต่ละครั้งอาจใช้น้ำได้ประมาณ 10 ชันเท่านั้น ผู้ต้องขังที่เข้ามาอยู่ใหม่ ต้องฝึกฝนที่จะอาบน้ำ สระผม และซักผ้าให้ทันในเวลาที่กำหนด ความเร่งรีบและข้อจำกัดในการใช้น้ำ ทำให้ผู้ต้องขังมีความเครียดและรู้สึกว่าร่างกายไม่สะอาดเพียงพอ โดยเฉพาะช่วงเวลาที่มือรอบเดือน นอกจากนี้บริเวณที่ตากผ้ามักไม่เพียงพอ ผ้าที่ซักแล้วจะนำมาตากแบบเบียดกันจึงแห้งยาก โดยเฉพาะในเรือนจำที่มีแสงแดดไม่เพียงพอตรงบริเวณราวตากผ้าหรือในช่วงหน้าฝน ผ้าจะไม่แห้ง อับชื้น ซึ่งเป็นอันตรายกับสุขภาพ

สำหรับผู้ต้องขังสูงอายุ ผู้ป่วย และตั้งครรภ์ ทางเรือนจำจะจัดให้กลุ่มนี้ได้อาบน้ำในคิวแรก ทั้งนี้เพื่อให้สามารถตักน้ำได้สะดวก หากเข้ามาเป็นคิวหลังจะต้องจ้วงตักน้ำซึ่งอยู่ลึกลงไปซึ่งเป็นความยากลำบากของผู้ต้องขังที่ร่างกายไม่แข็งแรง อย่างไรก็ตาม พื้นสำหรับยืนอาบน้ำมีน้ำเป็ยกนอง ความรีบอาจทำให้ผู้ต้องขังที่การทรงตัวไม่ดี หรือไม่ทันระวังตัวลื่นล้มได้ ซึ่งมีตัวอย่างเกิดขึ้นเป็นครั้งคราว แต่ยังไม่มีการสร้างราวจับสำหรับผู้ต้องขังสูงอายุ ผู้ป่วย หรือผู้ตั้งครรภ์

การใช้ชีวิตตอนกลางวันแบบเนือยนิ่ง

สำหรับเรือนจำแล้ว การจัดระเบียบผู้ต้องขังในตอนกลางวันยุ่งยากกว่าเวลากลางคืน เพราะเป็นช่วงเวลาที่เรือนจำจะต้องหากิจกรรมให้ผู้ต้องขังทำ ส่วนใหญ่งานที่ให้ผู้ต้องขังหญิงทำมักเป็นงานที่นั่งอยู่กับที่ งานที่ทำอาจเป็นงานที่ต้องใช้ฝีมือและผ่านการฝึกฝนอยู่บ้าง เช่น การถักโครเชต์ การปักเครื่องหมายของชุดราชการ การทำมาลัยสบู่ การเย็บหมอนแบบต่างๆ การเย็บผ้าสม็อก ส่วนผู้ที่เข้ามาใหม่อาจทำงานที่ไม่ต้องใช้ฝีมือหรือทักษะมากนัก ใช้เวลาฝึกไม่นานก็ทำได้ เช่น การทำดอกไม้ประดิษฐ์ให้กับโรงงาน การพับถุงกระดาษให้ห้างสรรพสินค้า การถักอวน เป็นต้น

ในเรือนจำที่แดนหญิงมีพื้นที่กว้างพอจะมีการสร้างห้องสี่เหลี่ยมสำหรับเป็นสถานที่ให้ผู้ต้องขังนั่งทำงาน เรียกกันว่า "โรงงาน" ส่วนเรือนจำที่มีแดนหญิงขนาดเล็ก จะมีพื้นที่ซึ่งใช้เป็นพื้นที่อเนกประสงค์ ผู้ต้องขังจะนั่งรวมกันอยู่ในพื้นที่นี้ ซึ่งจะใช้ประโยชน์ได้หลายอย่างทั้งทำงาน รับประทานอาหาร จัดกิจกรรมต่างๆ นั่งรออาบน้ำ แต่งตัว และรอการเข้าเรือนนอน โดยทั่วไปผู้ต้องขังจะทำงานตามที่ได้รับมอบหมาย โดยเวลาทำงานเริ่มต้นประมาณ 8:30 น. จนถึง 12:00 น. จะมีเสียงกริ่งดังเพื่อให้ทุกคนพักรับประทานอาหารกลางวัน ซึ่งจะใช้เวลาประมาณ 1 ชั่วโมง จากนั้นก็จะกลับมาที่นั่งเดิมเพื่อทำงานไปจนถึงเวลา 14:30 น. จะมีเสียงกริ่งอีกครั้งหนึ่งเพื่อให้ผู้ต้องขังอาบน้ำ ซักของที่ร้านสวัสดิการ รับประทานอาหารเย็น และกลับเข้าเรือนนอนในเวลาประมาณ 16:30 น. ซึ่งในเรือนนอนผู้ต้องขังก็จะนั่งทำกิจกรรมส่วนตัวต่อไปอีกจนกว่าจะถึงเวลา 21:00 น. ซึ่งเป็นเวลานอน

66

ในระหว่างเวลาทำงานผู้ต้องขังแทบไม่ได้ลุกไปไหนเลย แม้แต่การเข้าห้องน้ำ ก็มักจะรอนถึงเวลาพัก ผู้ต้องขังบางคนกลั้นปัสสาวะไว้เพราะไม่ต้องการทำตัวให้เป็นที่จับตามองของผู้คุม ผู้ต้องขังจะฝึกตัวเองจนเคยชินกับการนั่งอยู่กับที่นานๆ พร้อมกับทำงานไปด้วย คนที่เพิ่งเข้ามาใหม่จะรู้สึกว่าเวลาผ่านไปเชื่องช้ามาก เพราะไม่ชินกับการนั่งนานๆ นอกจากการต้องนั่งอยู่กับที่เป็นเวลานานแล้ว ลักษณะงานที่ทำส่วนใหญ่เป็นงานที่ทำซ้ำๆ แต่ต้องใช้ความละเอียดอย่างมาก ผู้ทำไม่ต้องใช้ความคิดสร้างสรรค์หรือออกแบบใดๆ แต่ใช้ความเคยชินอันเกิดจากการทำซ้ำ ทำบ่อย ในส่วนของสถานที่นั่งทำงานก็มีลักษณะเหมือนคลังสินค้า (warehouse) ขนาดเล็กหรือกลาง ไม่มีสีสันทันหรือการจัดวางสิ่งของที่ก่อให้เกิดความสบายใจหรือความสดชื่น บางแห่งไม่มีแสงสว่างอย่างเพียงพอ แสงแดดส่องไม่ถึง การทำงานในเวลากลางวันจึงตกอยู่ในสภาวะที่ไม่ถูกสุขลักษณะ ไม่ก่อให้เกิดความสุขและเพลิดเพลิน ไม่มีความปิติเมื่องานสำเร็จลง การทำงานเป็นเพียงการใช้เวลาให้หมดไป เป็นความน่าเบื่อหน่าย ความกดดัน และสะสมความทุกข์

อันตรายของวิถีการดำรงชีวิตของคนทั่วไปที่มีการเคลื่อนไหวน้อย ไม่ว่าจะเป็นการทำงานอยู่กับที่ การพักผ่อนด้วยการนั่ง/นอนดูโทรทัศน์ เล่นสมาร์ทโฟน เล่นเกมส์ และการไม่ออกกำลังกายในแต่ละวันอย่างเพียงพอเป็นที่ตระหนักกันกว้างขวางขึ้นในสังคม ปัจจุบันว่า นำไปสู่ความเสี่ยงในการเป็นโรคความดันโลหิตสูง โรคหัวใจ โรคเบาหวาน หรือมะเร็งบางชนิด **วิถีการดำรงชีวิตของผู้ต้องขังหญิงไม่เพียงแต่ถูกกำหนดให้มีการเคลื่อนไหวน้อยเพื่อสะดวกในการควบคุม แต่แนวคิดในการจัดพื้นที่ของเรือนจำ ยังไม่ให้ความสำคัญกับการสร้างบรรยากาศที่สดชื่นแจ่มใส แต่จงใจออกแบบให้เป็นพื้นที่สำหรับการควบคุมกักขังทุกหนทุกแห่งเต็มไปด้วยลูกกรง การลือคฤขุแจะ ส่วนเรือนนอน ที่อยู่ ที่ทำงานก็ไม่มีสีสรรที่สวยงามหรือตกแต่งให้น่าอยู่ เมื่อประกอบกับการไม่ได้รับอนุญาตให้ออกกำลังกายหรือออกไปรับแสงแดดและอากาศบริสุทธิ์บ้าง ยิ่งทำให้ผู้ต้องขังหญิงตกอยู่ในความเสี่ยงของการเป็นโรคต่างๆ ทั้งทางร่างกายและจิตใจ**

”

พฤติกรรมเนือยนิ่งในการทำงาน

สุขภาพของอาหาร

อาหารมีนัยสำคัญต่อสุขภาพกาย ใจ และจิตวิญญาณ อาหารไม่เพียงแต่มีความสำคัญต่อการเจริญเติบโตและความแข็งแรงของร่างกายเท่านั้น แหล่งที่มาของอาหาร ประเภทและองค์ประกอบของอาหารในแต่ละมื้อ การประกอบอาหาร การเก็บรักษาอาหาร การกินอาหาร รวมไปถึงความเพียงพอของอาหาร ประกอบสร้างเป็นระบบความสัมพันธ์ของครอบครัว ชุมชนสังคม เพศสภาพ ประเพณี และวัฒนธรรม เช่น อาหารฝีมือแม่ที่อาจเรียบง่ายแต่ทำจากวัตถุดิบสด ๆ ที่ซื้อมาจากตลาด ผักเก็บจากคุณลุงหรือร้วบ้าน และการนั่งล้อมวงกินอาหารร่วมกันของคนในครอบครัว ล้วนเป็นสายใยที่เชื่อมโยงความรักความผูกพันและความอบอุ่นที่สร้างความเป็นตัวตนของแต่ละคนขึ้นมา คนแต่ละกลุ่มมีวิธีการเลือกและประกอบอาหารที่แตกต่างกันก่อให้เกิดลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรม อาหารจึงมีส่วนสำคัญในการสร้างอัตลักษณ์ของบุคคล ไม่ว่าจะการกระทำ อารมณ์ ความรู้สึก พลังอำนาจของการตัดสินใจเกี่ยวกับสุขภาพ ความพึงพอใจ รสนิยมของแต่ละบุคคล

วิธีการดำรงชีวิตในเรือนจำไม่เปิดโอกาสให้ผู้ต้องขังเลือกเวลา สถานที่ ประเภท หรือชนิดของอาหาร ปริมาณอาหาร รวมไปถึงรูปลักษณ์และรสชาติของอาหาร อาหารแต่ละมื้อถูกจัดเตรียมและนำมาให้ผู้ต้องขังตามตารางเวลาที่กำหนดไว้ อย่างตายตัว ซึ่งหมายความว่า ผู้ต้องขังสูญเสียความเป็นอิสระในการเลือกที่จะดูแล สุขภาพของตนเองผ่านการเลือกรับประทานอาหารที่ต้องการหรือเหมาะสมกับตัวเอง ซึ่งมีนัยถึงการขาดอำนาจอิสระทางสังคม (social autonomy) และมีผลต่อการ สูญเสียอัตลักษณ์และการนับถือตัวเอง อาหารในเรือนจำจึงเป็นที่มาของความเครียด และความวิตกกังวลของผู้ต้องขัง

เรือนจำของไทยจัดอาหารให้ผู้ต้องขังวันละ 3 มื้อ โดยทั่วไปในเรือนจำที่มีขนาดกลางและใหญ่ มีทั้งผู้ต้องขังหญิงและชาย การเตรียมอาหารจะทำในแดนสุทกรรมซึ่งผู้ต้องขังชายเป็นผู้รับผิดชอบ ทำอาหารให้ผู้ต้องขังทั้งเรือนจำ ทั้งนี้เพื่อลดภาระทางด้านการจัดหาพื้นที่ อุปกรณ์การทำครัว และ กำลังคนของแดนหญิงที่จะต้องทำอาหารเลี้ยงผู้ต้องขัง มีเรือนจำบางแห่งเท่านั้นที่แดนหญิงทำอาหาร ให้ผู้ต้องขังหญิง หากทำอาหารในแดนสุทกรรม อาหารจะจัดมาในหม้อขนาดใหญ่หลายใบ ประกอบด้วย ข้าวสวยซึ่งใช้ข้าวขัดขาวหุง หรือในบางพื้นที่อาจเป็นข้าวเหนียว หม้อใส่กับข้าว ใส่รถเข็นส่งมายัง แดนหญิง ทางแดนหญิงจะทำหน้าที่ในการตักอาหารแจกให้กับผู้ต้องขัง ในแต่ละมื้อมีกับข้าวหนึ่ง ถึงสองอย่าง มักเป็นแกงและ/หรือ ผัดผัก ซึ่งเป็นประเภทอาหารที่สะดวกในการปรุงสำหรับคนจำนวนมาก และเป็นอาหารที่ช่วยในการประหยัดงบประมาณ สามารถปรับส่วนประกอบของอาหารให้มีน้ำแกง และผักที่ต้มลงไปในน้ำแกง ใช้เนื้อสัตว์ราคาไม่แพงและอาจไม่ต้องมีเนื้อสัตว์มากนักในอาหาร

อย่างไรก็ตาม กรมราชทัณฑ์ยืนยันว่า มีนโยบายชัดเจนเกี่ยวกับอาหารสำหรับผู้ต้องขังว่า จะต้องมีความคุ้มค่าของสารอาหารครบถ้วนตามมาตรฐานที่ร่างกายต้องการ เจ้าหน้าที่ซึ่งรับผิดชอบ แดนสุทกรรมจะต้องจัดทำรายการอาหารตลอดทั้งเดือนไว้ล่วงหน้า รายการอาหารนี้จะต้องได้รับการ อนุมัติจากผู้บัญชาการเรือนจำก่อน จึงจะนำไปจัดทำอาหารให้ผู้ต้องขังได้ นอกจากนี้ยังต้องทำ อาหารตามรายการมาให้ผู้บัญชาการหรือหัวหน้าควบคุมแดนที่ได้รับมอบอำนาจจากผู้บัญชาการ เรือนจำได้ชิมก่อน เพื่อให้แน่ใจในคุณภาพของอาหารตามมาตรฐานของเรือนจำก่อนที่จะนำไป แจกจ่ายให้กับผู้ต้องขัง

สภาวะคนล้นคุกทำให้เรือนจำต้องเผชิญการขาดแคลนงบประมาณในการจัดหาอาหารให้กับ ผู้ต้องขังจนถึงกับมีการลดงบประมาณค่าอาหารต่อคนต่อวันลง เช่น ในปีงบประมาณ 2553 มีการลด

ตัวอย่างอาหารที่จัดได้ในงบประมาณที่จำกัด

ค่าอาหารส่วนที่เป็นอาหารดิบต่อหัวของผู้ต้องขังจากเดิม 32.50 บาท ลงเหลือวันละ 27 บาท แต่หาก รวมค่าเชื้อเพลิงและค่าเสียหายอื่น ๆ จะอยู่ที่คนละ 42.50 บาทต่อคน นอกจากนี้ยังมีสถานการณ์ที่ จำนวนผู้ต้องขังเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ แต่สำนักงบประมาณยังคงจัดสรรงบประมาณให้ตามจำนวนผู้ต้องขังเดิม ทำให้เรือนจำต้องจัดหาอาหารภายในวงเงินที่จำกัดลงไปอีก เช่น เรือนจำมีผู้ต้องขังเพิ่มจาก 4,000 คน เป็น 5,000 คน แต่ก็ยังคงได้รับการจัดสรรงบประมาณต่อหัวสำหรับผู้ต้องขังเท่าเดิมคือ 4,000 คน เท่านั้น

การทำอาหารในเรือนจำเป็นการประกอบอาหารเพื่อเลี้ยงคนจำนวนมาก แดนสุทกรรมจึงต้อง เลือกทำอาหารที่ไม่ต้องใช้เวลาอันยาวนานเกินไป อาหารในเรือนจำจึงเป็นอาหารที่ต่างจากอาหารที่ทำ ในครัวที่บ้าน นอกจากความซ้ำจำเจของประเภทอาหารแล้ว บางครั้งอาหารที่จัดมายังมีลักษณะ ไม่ชวนให้บริโภค บางคนก็เข้ามาอยู่ในเรือนจำใหม่ ๆ ไม่สามารถรับประทานอาหารที่เรือนจำจัดให้ ได้เลย เช่น อาหารที่ทำจากปลาอาจมีกลิ่นคาว หรือมีก้างปนมาด้วยจำนวนมาก หรือผัดผักที่อาจละ จนดูเหมือนอาหารคาวคืด อาหารมักมีรายการที่ซ้ำกันอยู่บ่อย ๆ ส่วนอาหารประเภทที่ให้ทานกับ ผักสด เช่น น้ำพริกต่าง ๆ ยำ มีน้อยมากหรือแทบไม่มีเลย

ผู้ต้องขังที่พอมีเงินที่ญาตินำมาฝากให้จะหาทางออกด้วยการซื้ออาหารที่มีขายในร้านสวัสดิการ ซึ่งมีลักษณะเหมือนอาหารที่ใส่ถุงพลาสติกขายตามตลาด แดนหญิงจะมีการเขียนรายการขึ้นกระดาน ไว้ว่า วันรุ่งขึ้นจะมีอาหารอะไรขายบ้าง หากใครต้องการก็สามารถสั่งไว้ล่วงหน้า และมารับได้ในวันรุ่งขึ้น นอกจากนี้ร้านสวัสดิการยังมีอาหารหรือวัตถุดิบบางอย่างขาย เช่น บะหมี่สำเร็จรูป ปลากระป๋อง ผักกาดกระป๋อง ปลาแห้ง พริกป่น เพื่อขายให้ผู้ต้องขังนำมาปรุงอาหารเองแบบง่าย ๆ แต่ก็ได้สัมผัส รสชาติอาหารที่ทำเองหรือคล้ายกับทำในครัวที่บ้าน ส่วนผู้ต้องขังที่ไม่มีญาติส่งเงินมาช่วยเหลือ ก็ต้อง ปรับตัวให้คุ้นเคยกับอาหารที่ทางเรือนจำจัดให้

อาหารพร้อมแจกให้ผู้ต้องขัง

“ ความซ้ำซากจำเจ รสชาติอาหาร และรูปลักษณะ ของอาหารที่เรือนจำ จัดให้ ทำให้ผู้ต้องขังหันไปหาอาหารอื่นที่พอหาได้ที่ร้านสวัสดิการ บะหมี่สำเร็จรูปรสชาติต่างๆ กลายเป็นอาหารยอดนิยม เพราะราคาถูกเมื่อเปรียบเทียบกับอาหารสำเร็จรูปอื่นๆ ที่มีขายในเรือนจำ นอกจากนี้บะหมี่สำเร็จรูป ยังนำไปประกอบอาหารได้ง่าย สามารถเติมเครื่องปรุงรส เช่น น้ำส้มสายชู พริกป่น น้ำตาล น้ำปลา ลงไปได้ตามต้องการ และยังสามารถนำอย่างวัตถุดิบอื่นที่พอหาได้ที่ร้านสวัสดิการมาผสมเพิ่มลงไป เช่น นำหอมแดงมาซอยใส่ลงไป พร้อมต้นหอมซอย ออกมาเป็นยำบะหมี่ ผู้ต้องขังจำนวนมากติดในรสชาติและความสะดวกในการบริโภคบะหมี่สำเร็จรูป จนกลายเป็นอาหารประจำ นอกจากนี้ในระหว่างมื้ออาหารผู้ต้องขังซื้อขนมหรืออาหารว่าง หรือเครื่องดื่มได้ในเรือนจำ ผู้ต้องขังมีแนวโน้มจะชอบขนมที่มีแป้งและน้ำตาลเพราะช่วยให้สดชื่น นอกจากนี้ยังมีเครื่องดื่มประเภทน้ำอัดลมซึ่งทราบกันดีว่ามีปริมาณ น้ำตาลสูงมากแต่ก็เป็นที่ชื่นชอบของผู้ต้องขังที่พอมีเงินซื้อได้ ”

...กลางคืนนอนไม่ได้เลยนะ ขาขามากเลยมันเป็นเหน็บอยู่ตลอดเวลา หนูก็ไม่ทราบว่าเป็นเพราะอะไร... พอพักหลัง ๆ รู้สึกตัวว่าจะน็อค ก็จะหาของหวาน ๆ มากิน ประมาณ 2 เดือนได้ที่ รู้สึกว่าอยากจะกินแต่ของหวาน เป็บซี่ล้างนี่ 12 ขวดหนูกินสองสามวันหมด ตอนนั้นหนูไปหาหมอที่โรงพยาบาล พอกลับมาอนมันจะมีความรู้สึกของตัวเองขาที่ปลายเท้าชาขาชาแขนขา บางทีเดิน ๆ อยู่ก็ล้มลงไปเลยเพราะว่าขาไม่มีแรง (ผู้ต้องขังหญิง)

สถานการณ์นี้คล้ายคลึงกับผลการศึกษาในประเทศสหรัฐอเมริกาซึ่งมีการตีพิมพ์บทความที่สร้างความกังวลกับผู้บริหารงานเรือนจำอย่างมาก บทความนี้นำเสนอว่า ปริมาณอาหารที่ไม่เพียงพอ คุณภาพอาหาร รสชาติ และรูปลักษณะของอาหารที่มีคุณภาพต่ำซึ่งทางเรือนจำจัดให้ ทำให้ผู้ต้องขังหันไป “เสพติด” บะหมี่สำเร็จรูปราเมน (ซึ่งคล้ายคลึงกับบะหมี่สำเร็จรูปในไทย) โดยได้ยกตัวอย่างอาหารในเรือนจำว่า ชูปริมาณไขมันสูงเพราะใส่แป้งมากเกินไปและยังผสมเนยเทียม (margarine) ปริมาณสูงมากเพื่อเพิ่มปริมาณแคลอรีให้ได้ตามมาตรฐาน การทำเช่นนี้ทำให้เรือนจำสามารถลดปริมาณอาหารลงโดยที่ยังคงรักษาปริมาณแคลอรีตามที่กำหนดไว้ได้ ดังนั้นแม้ผู้ต้องขังจะกินอาหารเรือนจำครบ 3 มื้อ ก็ไม่อิ่ม ไม่อยู่ท้อง และยังคงต้องหาอาหารอื่นเพิ่ม บะหมี่ราเมนจึงกลายเป็นอาหารที่แพร่หลายในเรือนจำ จนถึงกับมีผู้ที่พ้นโทษออกมาเขียนตำราการนำบะหมี่สำเร็จรูปราเมน มาปรับเป็นอาหารสารพัดอย่างได้ในเรือนจำ ผู้เขียนย้ำว่าบะหมี่เป็นอาหารที่ไม่ถูกสุขลักษณะที่สุดอย่างหนึ่ง (Sidahmed, 2016) ผู้ต้องขังซึ่งบริโภคบะหมี่สำเร็จรูปราเมนแทนอาหารมื้อหลักหรือเสริมอาหารมื้อหลักที่เรือนจำจัดให้ จะได้รับโซเดียมสูงและไม่มีคุณค่าทางอาหารซึ่งจะเป็นผลต่อความต้องการของร่างกายจะมีผลต่อสุขภาพผู้ต้องขังในระยะยาว

การดูแลสุขภาพและการเข้าถึงบริการทางการแพทย์

ประโยคที่ว่า “เรือนจำไม่ใช่พื้นที่สุขภาพ” (unhealthy place) เป็นสิ่งที่รับรู้กันมาเป็นเวลานานหลายประเทศโดยเฉพาะประเทศในยุโรป ได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาสุขภาพของผู้ต้องขังในเรือนจำมานานกว่าสองทศวรรษ หลักการสำคัญในประเด็นนี้เกี่ยวกับการดูแลสุขภาพและให้บริการทางการแพทย์แก่ผู้ต้องขังคือ สุขภาพของผู้ต้องขังเป็นส่วนหนึ่งของการบริการสาธารณสุขของประเทศ และเรือนจำเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ปฏิสัมพันธ์ระหว่างเรือนจำกับสังคมเป็นสิ่งที่แยกออกจากกันไม่ได้ ทุกปีจะมีผู้ได้รับการปล่อยตัวจากเรือนจำ และมีกลุ่มคนใหม่ที่ถูกนำเข้าไปอยู่ในเรือนจำ ดังนั้นระบบสาธารณสุขของแต่ละประเทศจะต้องไม่ปล่อยเกิดการหมุนเวียนของโรคทั้งโรคที่ติดต่อและโรคไม่ติดต่อระหว่างเรือนจำกับสังคมภายนอก จึงต้องถือว่าคุณค่าทางสังคมในเรื่องสิทธิมนุษยชนและความเสมอภาคในการดูแลสุขภาพเป็นธรรมาภิบาลที่สำคัญของระบบสาธารณสุข

ในการประชุมขององค์การอนามัยโลก (World Health Organization WHO) ที่ประเทศเดนมาร์ก ในปี 2559 ซึ่งมีประเทศต่าง ๆ ในยุโรปเข้าร่วมประชุม มีการเสนอผลการศึกษาวิจัยจากหลายประเทศ ซึ่งชี้ให้เห็นถึงปัญหาทางด้าน การดูแลสุขภาพและการให้บริการทางการแพทย์ของประเทศต่าง ๆ ในยุโรปเมื่อประมาณ 20 ปีมาแล้ว หลายเรื่องมีความคล้ายคลึงกับสถานการณ์ของประเทศไทย ในปัจจุบัน โดยเฉพาะทุกประเทศเห็นร่วมกันว่า การดูแลสุขภาพถูกมองว่าไม่ใช่งานหลักของการดูแลสุขภาพผู้ต้องขังทั้งที่ยังอยู่ในเรือนจำและผู้ที่ได้รับทัณฑ์บน (ใกล้เคียงกับผู้ได้รับการพักโทษของไทย) และในเวลาต่อมาหลายประเทศที่ได้โยกย้ายความรับผิดชอบในเรื่องสุขภาพของผู้ต้องขังจาก กระทรวงยุติธรรมไปที่กระทรวงสาธารณสุข ผู้เข้าประชุมมีความเห็นร่วมกันว่า ระบบการดูแลและให้บริการสุขภาพมีความซับซ้อน ดังนั้นจึงจำเป็นต้องหาทางทำให้เรื่องการดูแลสุขภาพผู้ต้องขังทั้งระบบ อยู่ในความรับผิดชอบของผู้ที่เป็นมืออาชีพอย่างแท้จริง ทั้งนี้เพราะการดูแลสุขภาพไม่เกี่ยวกับ เรื่องของการลงโทษ แต่เป็นเรื่องของสิทธิของความเป็นมนุษย์ เมื่อรัฐใช้การลงโทษจำคุกซึ่งเป็นการพรากอิสรภาพไปจากบุคคล รัฐจำเป็นต้องให้หลักประกันสิทธิในเรื่องสุขภาพแก่ผู้ต้องขังในระดับที่ไม่ต่างจากที่จัดให้ในชุมชนและสังคมภายนอก (World Health Organization, 2016)

การบริการสุขภาพในเรือนจำจึงควรได้รับการบูรณาการเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบบริการสุขภาพระดับชาติและระดับภูมิภาค หรืออย่างน้อยที่สุดควรมีการทำงานใกล้ชิดกัน โดยเฉพาะจะต้องตระหนักว่า ผู้ที่เข้าไปอยู่ในเรือนจำมีแนวโน้มจะมาจากผู้ด้อยโอกาสทางสังคมและเศรษฐกิจ และมีปัญหาสุขภาพติดตัวมาตั้งแต่ก่อนเข้าเรือนจำ เมื่อมาอยู่ในเรือนจำยังมีวิถีการดำรงชีวิตที่ก่อให้เกิดความเสี่ยงต่อการเป็นโรคได้ง่ายกว่าขณะอยู่ภายนอก การดูแลสุขภาพและการให้บริการทางการแพทย์จึงต้องมีลักษณะที่เหมาะสมกับสภาวะแวดล้อมของในเรือนจำและความต้องการจำเป็นของผู้ต้องขัง

นอกจากนี้ยังมีประเด็นที่น่าสนใจซึ่งปรากฏอยู่ในข้อกำหนดแมนเดลา ซึ่งได้แก่ การให้แยกเจ้าหน้าที่เรือนจำซึ่งทำหน้าที่ในการลงโทษทางวินัยผู้ต้องขังออกจากเจ้าหน้าที่ซึ่งทำหน้าที่ในการดูแลสุขภาพของผู้ต้องขัง เพราะหากให้เจ้าหน้าที่ทำหน้าที่ทับซ้อนกันจะทำให้เกิดความขัดแย้ง ในบทบาทของการเป็นผู้ควบคุมและลงโทษกับบทบาทของการดูแลคุ้มครองสิทธิและสุขภาพของผู้ต้องขัง ซึ่งในประเทศไทยยังคงมีเรือนจำที่มอบหมายให้พยาบาลวิชาชีพซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้รับผิดชอบสถานพยาบาลทำหน้าที่เป็นผู้บังคับแดนหญิงด้วย ซึ่งข้อกำหนดแมนเดลาข้อ 46 ระบุว่า บุคลากรทางการแพทย์จะต้องไม่มีบทบาทในการลงโทษทางวินัยหรือมาตรการจำกัดเสรีภาพใด ๆ ต่อผู้ต้องขัง

การดำรงชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำของไทยอยู่ภายใต้ข้อจำกัดในการมีวิถีการดำรงชีวิตที่ดี อาหารที่มาจากงบประมาณที่น้อยเกินกว่าที่ทางเรือนจำจะจัดหาวัตถุดิบ ผักผลไม้ ให้กับผู้ต้องขังอย่างเพียงพอกับความจำเป็นของร่างกาย การบริหารจัดการเรือนจำจึงจำเป็นต้องคิดออกไปนอกกรอบของการมองเฉพาะในเรื่องการจัดอาหารที่มีสารอาหารครบหมู่ให้กับผู้ต้องขังแต่เพียงอย่างเดียว แต่ควรขยายขอบเขตไปถึงการมอง “อาหารเป็นยา” ที่จะช่วยฟื้นฟูร่างกายและจิตใจ (rehabilitation) คือเป็นอาหารที่ราคาไม่แพงแต่ผ่านการปรุงที่มีความระมัดระวังทั้งวัตถุดิบ ความสะอาด และรสชาติ กับทั้งต้องเป็นการจัดหาอาหารที่มีความหลากหลายพอสำหรับคนที่มีความต้องการเฉพาะ เช่น คนสูงอายุ ผู้ป่วยเป็นโรคกลุ่ม NCDs คนที่มีปัญหาเรื่องเหงือกและฟัน อาหารพิเศษในบางโอกาส เพื่อสร้างลดความซ้ำซากอันจะมีผลดีทางด้านจิตใจ

นอกจากเรื่องอาหารแล้วผู้ต้องขังยังต้องเผชิญกับความแออัดของสถานที่นอน สถานที่นั่งทำงานซึ่งแสงสว่างอาจไม่พอ หรือการไม่ได้รับแสงแดดและอากาศบริสุทธิ์ติดต่อกันเป็นเวลานาน อาจกล่าวได้ว่าสภาวะการณ์ในเรือนจำของไทยไม่ช่วยให้ผู้ต้องขังดำรงชีวิตในลักษณะของการดูแลสุขภาพตนเองและป้องกันตนเองจากโรคต่าง ๆ ได้มากนัก ดังกรณีตัวอย่างที่ผู้ต้องขังได้เล่าถึงการที่ตนเองต้องติดเชื้อมีโรคโดยไม่รู้ตัว (นภาพรณี หะวานนท์ และ ชีรวิทย์ วรธนินท์, 2560)

คล้าย ๆ ว่ามันแออัดไม่มีที่จะขยาย หลายคนป่วยเป็นวัณโรค มันติดกันเยอะ เมื่อปี 55 เดือนหนึ่งป่วย 44 คน หนูเองป่วยมาแล้ว ติดจากคนอื่น คือมีคนที่เขาเป็นวัณโรคแล้วเขานอนที่เดียวกับพวกหนู ตอนนั้นไม่ได้แยกเขาออกไป เพราะเป็นช่วงที่ว่าเขาไม่รู้ว่าเป็น พอผลตรวจคนนี่เจอว่าเป็นมันขยายไปถึงเพื่อน ๆ แล้ว ถามว่ากลัวไหม กลัวค่ะแต่พวกเราไม่สามารถทำอะไรได้เลย เมื่อเกิดขึ้นกับเราแล้วเราก็ต้องไปหาหมอแล้วก็กินยาตามที่หมอบอก

ผู้ต้องขังส่วนใหญ่มีความวิตกกังวลเกี่ยวกับการเจ็บป่วยเพราะรู้ว่าชีวิตจะลำบากมากขึ้นเมื่อเจ็บป่วย แต่ก็ไม่สามารถทำอะไรเพื่อเป็นการดูแลสุขภาพตนเองได้ เพราะวิถีการดำรงชีวิตของผู้ต้องขังต้องอยู่ในกรอบกติกาของเรือนจำ ผู้ต้องขังที่พอมีเงินอาจพยายามดูแลสุขภาพด้วยการซื้ออาหารที่คิดว่ามีประโยชน์ต่อร่างกายจากร้านสวัสดิการของเรือนจำ ตัวอย่างเช่น มีผู้ต้องขังคนหนึ่งกล่าวว่า

“ในนี้ะ หนึ่งต้องดูแลตัวเอง จะอ้วน จะพอมออย่าคำนึง แต่อย่าได้เจ็บไข้ได้ป่วย เพราะเรารู้ว่าการเจ็บไข้ได้ป่วยมันทรมาณมาก... ใคร ๆ ก็บอก ว่ากินนะอย่าอด... กินสิ่งที่มีประโยชน์ อย่าชี้เหนียวนะ ไม่เจ็บไข้ได้ป่วยเป็นดีที่สุดในวันนี้” หรืออีกคนหนึ่งใช้คำพูดว่า “อยู่ข้างในนี้ลำบากที่สุดคือการเจ็บไข้ได้ป่วย ป่วยไม่ได้ออกไปโรงพยาบาลง่าย ๆ นะ”

โดยปกติหากผู้ต้องขังหญิงมีอาการป่วยไม่มากนักก็สามารถไปขอยาที่ห้องพยาบาลหรือในเรือนจำที่แดนหญิงมีขนาดเล็กอาจเป็นมุมพยาบาล ซึ่งมีเจ้าหน้าที่พยาบาลของแดนหญิงประจำอยู่ ยาที่จ่ายให้ส่วนใหญ่เป็นยาสามัญประจำบ้าน เช่น ยาแก้ปวด ยาแก้ไอ ยาแก้ท้องเสีย ยาทาแก้คัน เป็นต้น แต่หากจำเป็นต้องพบแพทย์ จะต้องลงชื่อขออนุญาตเจ้าหน้าที่ไปพบแพทย์ที่สถานพยาบาลของเรือนจำซึ่งจะมีพยาบาลวิชาชีพประจำอยู่ มีเรือนจำน้อยมากที่มีแพทย์ประจำ ส่วนใหญ่จะมีแพทย์เข้ามาให้บริการเป็นบางวันเท่านั้น ส่วนการอนุญาตให้ผู้ต้องขังที่เจ็บป่วยมากจนต้องพาออกไปรับการรักษาในโรงพยาบาลนอกเรือนจำมักจะทำด้วยความเข้มงวดและระมัดระวัง เพราะการนำผู้ต้องขังออกไปนอกเรือนจำจะต้องมีเจ้าหน้าที่ควบคุมไปอย่างน้อย 2 คนต่อผู้ต้องขัง 1 คน

การขาดแคลนเจ้าหน้าที่ทำให้การดำเนินการในส่วนนี้เป็นไปด้วยความยากลำบาก หากผู้ป่วยต้องเข้าไปเป็นผู้ป่วยในและต้องนอนค้างที่โรงพยาบาล เจ้าหน้าที่ก็ต้องไปเฝ้าอยู่ด้วยตลอดเวลา ในส่วนของทางโรงพยาบาลเองก็มีคนไข้ทั่วไปจำนวนมากอยู่แล้ว การจัดเตียงให้ผู้ต้องขังจึงต้องให้อยู่ร่วมกับคนไข้อื่น ๆ ซึ่งเกือบจะไม่มีที่ว่างให้เจ้าหน้าที่จากเรือนจำไปนั่งเฝ้า ความกังวลว่าผู้ต้องขังอาจหนีไปจากโรงพยาบาลทำให้เจ้าหน้าที่จำเป็นต้องใช้โซ่สวมที่ข้อเท้าของผู้ต้องขังและล่ามติดไว้กับเตียงสำหรับผู้ต้องขังแล้วเป็นสภาวะที่ทำให้รู้สึกไม่ติดกับตัวเองที่ต้องตกอยู่ในสถานะของนักโทษในสายตาของคนอื่น ๆ ดังคำบรรยายถึงความรู้สึกเมื่อต้องไปนอนที่โรงพยาบาลของผู้ต้องขังหญิงคนหนึ่งว่า

ตอนถูกพานั่งรถเรือนจำออกไป เขาไม่ได้ใส่ตรวนใส่อะไร แต่พอไปถึงที่โน่นนะ พอเรานอนบนเตียงเสร็จปุ๊บ เขาก็ใส่ตรวนเรา ล็อคโซ่ขาติดเตียง... เราไปไหนไม่ได้ จะเข้าห้องน้ำก็ต้องให้เขาแกะตรวนให้ไปเข้าห้องน้ำ... แล้วเราก็นอนรวมกับคนอื่น เขาก็อายนะ ใครเขาเดินไปเดินมา เขาก็มองเรามันไม่อึดสวะ...เรารู้สึกสังเวชตัวเอง แล้วสงสารน้อง (เจ้าหน้าที่) ด้วยว่าเป็นภาระเขา... รับผิดชอบเลยไม่หายก็ขอรีบกลับเข้าเรือนจำ... ขอลกลับไปพักฟื้นในเรือนจำดีกว่า

การศึกษาที่ผ่านมาแสดงให้เห็นว่า โรคที่ผู้ต้องขังส่วนใหญ่วิตกกังวลมากโรคหนึ่งคือโรคเกี่ยวกับอนามัยช่องปาก โดยเฉพาะโรคฟันผุ ปวดฟันอย่างรุนแรง หรือบางคนฟันหลุดหลายซี่จนถึงขั้นที่เป็นปัญหาในการรับประทานอาหาร บางคนไม่มีฟันเลยทั้งปาก เรือนจำส่วนใหญ่ไม่สามารถให้บริการทางทันตกรรมกับผู้ต้องขังได้เลย นอกจากนี้ผู้ต้องขังยังมีความวิตกกังวลเกี่ยวกับตา เพราะรู้สึกว่า

ตาไม่ปกติ เช่น มองเห็นไม่ชัด ตามัวลงไปเรื่อย ๆ บางคนเป็นต้อกระจกมาตั้งแต่อยู่นอกเรือนจำ ความวิตกกังวลว่าในระยะยาวตัวเองจะตาบอดเป็นเรื่องที่ผู้ต้องขังวิตกกังวลมากที่สุดเรื่องหนึ่ง

ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขัง

“เขาต้องมีหัวใจ” ความสัมพันธ์ที่ระหว่างเจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขังคือ “การเคารพซึ่งกันและกัน เราต่างเป็นมนุษย์ด้วยกัน เมื่อเวลาของแต่ละวันสิ้นสุดลง เขาทำให้เรารู้สึกว่า เราคือมนุษย์คนหนึ่ง” (ความคาดหวังของผู้ต้องขังในเรือนจำประเทศอังกฤษที่มีต่อผู้คุม)

ฐานคิดของการสร้างเรือนจำในยุคสมัยใหม่ซึ่งปรากฏอยู่ในการออกแบบเรือนจำที่เรียกว่า พานอบติคอนซึ่งเน้นบังคับควบคุมผู้ต้องขังให้อยู่ในกฎกติกาของเรือนจำอย่างเคร่งครัด กลไกสำคัญที่ใช้คือการลงโทษ ดังนั้นจึงไม่เพียงแต่ผู้ต้องขังจะถูกกีดกัน/บีบคั้นให้สวมรับลักษณะของการ “เป็นนักโทษ” เท่านั้น เจ้าหน้าที่ก็ถูกหลอหลอมให้เข้าสู่การเป็น “ผู้คุม” ที่มองผู้ต้องขังเป็นเพียงวัตถุชิ้นหนึ่งซึ่งจะต้องถูกจับวางให้อยู่เป็นที่ เป็นทางตามอุดมการณ์ของพานอบติคอนเช่นเดียวกัน ต่อมาเมื่อสังคมตระหนักว่าการจัดระเบียบเรือนจำแบบพานอบติคอนมีข้อผิดพลาดมากมาย ก่อให้เกิดปัญหาอื่น ๆ ติดตามมา เช่น มีการกระทำผิดซ้ำแล้วซ้ำอีก และยังพบว่า ผู้ที่ออกไปจากเรือนจำมีมาตรฐานการดำรงชีวิตที่เลวลงกว่าเดิม ไปจนถึงผลกระทบที่มีต่อลูกและครอบครัวของผู้ต้องขัง จึงเกิดแนวคิดในการให้เรือนจำทำหน้าที่ในการฟื้นฟูเยียวยาผู้ต้องขัง ซึ่งมักมีจุดเน้นที่การฝึกอบรมให้ผู้ต้องขังได้ฝึกวิชาชีพ รวมทั้งการจัดกิจกรรมอื่น ๆ ที่คาดว่าจะช่วยฟื้นฟูเยียวยาผู้ต้องขัง แต่ส่วนใหญ่แล้วแนวคิดในการฟื้นฟูยังคงเข้าไม่ถึงนัยสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างผู้ต้องขังกับเจ้าหน้าที่ซึ่งมีผลต่อความสำเร็จในการฟื้นฟูผู้ต้องขัง มีการศึกษาที่แสดงให้เห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขังเป็นรากฐานสำคัญของชีวิตเรือนจำ (Sparks, Bottoms, Hay, 1996) โดยเฉพาะมีผลต่อการใช้อำนาจแบบเงียบหรือแอบแฝง ผู้ต้องขังในเรือนจำแห่งหนึ่งของอังกฤษตอบคำถามที่ว่า อะไรคือคุณสมบัติของการเป็นเจ้าหน้าที่ที่ดี คำตอบสั้นแต่ชัดเจนคือ “เขาต้องมีหัวใจ” และความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างเจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขังคือ “การเคารพซึ่งกันและกัน เราต่างเป็นมนุษย์ด้วยกัน เมื่อเวลาของแต่ละวันสิ้นสุดลง เขาทำให้เรารู้สึกว่า เราคือมนุษย์คนหนึ่ง” ผู้ต้องขังอีกคนหนึ่งในเรือนจำเดียวกันนี้กล่าวถึงชีวิตในเรือนจำว่า “ที่นี่มีเรื่องราวเศร้า ๆ อยู่มากมาย ทุกคนต้องมีจิตใจที่เข้มแข็ง ที่นี่ไม่ใช่ที่ที่มีความสุข...” และเขากล่าวถึงเจ้าหน้าที่ซึ่งเขาชื่นชมว่า “เขาเป็นคนดี เขาฟังและไม่รีบด่วนสรุปอะไร เขาให้ความยุติธรรม เราไม่ต้องการขออะไรมากไปกว่านี้ เราเพียงต้องการให้เจ้าหน้าที่ปฏิบัติต่อเราเหมือนเราเป็นมนุษย์คนหนึ่ง ไม่ต้องการให้ใครมาข่มขู่เตือนเราอยู่ตลอดเวลาว่า เราจะต้องอยู่ที่นี่ไปอีกนานแค่ไหน” (Liebling, Arnold, Straub, 2011)

การศึกษาในยุโรปและสหรัฐอเมริกาในช่วงปลายศตวรรษที่ 20 ถึงปัจจุบัน ได้ผลที่คล้ายคลึงกันว่า ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขังซึ่งมีลักษณะแบบควบคุมสั่งการ และไม่อยู่บนหลักการของความเสมอภาค ทำที่ดูหมิ่นดูแคลน (ซึ่งอาจแสดงออกในคำพูด ท่าที และการกระทำ) มีส่วนสำคัญที่ทำให้การจำคุกซึ่งได้พรากอิสรภาพไปจากบุคคลเป็นสภาวะการณ์ที่เลวร้ายลงไปอีก การปฏิบัติของเจ้าหน้าที่เรือนจำบางคนทำให้ผู้ต้องขังรู้สึกที่ตนเองเป็น “ผัก” ไม่ใช่มนุษย์ เพราะศักดิ์ศรี ความมั่นใจ ในตัวเองและอัตลักษณ์ ถูกละเมิดซ้ำแล้วซ้ำอีก เรือนจำอาจประสบความสำเร็จในเรื่องการควบคุม แต่ล้มเหลวในเชิงยุทธศาสตร์ของการฟื้นฟูเยียวยา ในส่วนของเจ้าหน้าที่เองก็ให้ความเห็นที่ว่า “เมื่อศาลมีคำพิพากษาจำคุก ก็ถือว่าจบ ผู้ถูกตัดสินก็เหมือนตายไปจากสังคม คนทั่วไปไม่สนใจ หรือใส่ใจว่าหลังจากวันพิพากษาอะไรจะเกิดขึ้นกับคนเหล่านี้บ้าง แต่ทุกคนกลับหวังว่าเขาจะถูกควบคุมจนครบกำหนดโทษและกลับไปใช้ชีวิตในสังคมได้เหมือนเดิม แต่จริง ๆ เราไม่ได้ทำอย่างนั้น ทุกอย่างมันผิดพลาดไปหมด” (Viggiani, 2007)

ในเรือนจำของไทยความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่และผู้ต้องขังมีลักษณะเป็นความสัมพันธ์ที่มาจากฐานคิดในการสร้างเรือนจำในยุคสมัยใหม่ที่รับมาจากตะวันตก คือการมองเรือนจำว่าเป็นพื้นที่ของการลงโทษผู้กระทำผิดตามคำสั่งศาล ดังนั้นหน้าที่หลักของกรมราชทัณฑ์และเรือนจำคือการควบคุมผู้ต้องขังไม่ให้หลบหนีและไม่ให้ก่อความวุ่นวาย ส่วนหน้าที่ในการฟื้นฟูเยียวยาผู้ต้องขังแม้จะมีความสำคัญแต่ก็ต้องไม่ไปทำให้หน้าที่ในการควบคุมยุ่งยากขึ้นกับทั้งต้องไม่ทำให้หน้าที่หลักในการควบคุมผู้ต้องขังขาดตกบกพร่อง และความบกพร่องในข้อนี้มีโทษผิดซึ่งมีนัยสำคัญสูงกว่าความบกพร่องในการฟื้นฟูผู้ต้องขัง ส่วนใหญ่แล้วการปฏิเสธหรือไม่พยายามจัดให้มีการดำเนินการเพื่อฟื้นฟูผู้ต้องขังมักเกี่ยวข้องกับวิธีคิดของผู้บริหารเรือนจำและเจ้าหน้าที่เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าความเป็นระเบียบเรียบร้อย ระเบียบวินัย และภาพลักษณ์ของเรือนจำตามแบบเดิม ๆ เช่น ผู้ต้องขังทุกคนต้องสวมเสื้อผ้าที่ถูกกำหนดว่าเป็นเสื้อผ้าของผู้ต้องขังตลอดเวลา ต้องตื่นนอนและเข้าเรือนนอนตามเวลาโดยกิจกรรมต่าง ๆ ต้องปรับให้เข้ากับตารางเวลาของเรือนจำ ผู้ต้องขังต้องเงียบ ห้ามพูดเสียงดัง ห้ามส่งเสียงเสียงหัวเราะ ห้ามร้องเพลง เป็นต้น

การศึกษาเกี่ยวกับผู้ต้องขังที่พอมืออยู่บ้างแสดงให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขังมีลักษณะเป็นความสัมพันธ์แนวดิ่งซึ่งแบ่งเส้นชัดเจนระหว่าง “ผู้คุม” กับ “ผู้ถูกควบคุม” ผู้ต้องขังจะมองเจ้าหน้าที่ว่า เป็นบุคคลที่ต้องให้ความเคารพ ยำเกรง จึงมักไม่กล้าเข้าใกล้ ไม่กล้าสนิทสนม ไม่กล้าต่อล้อต่อเถียงด้วย ผู้ต้องขังมักจะใช้สรรพนามแทนตัวของเจ้าหน้าที่ในลักษณะของการยกย่องผสมกับความเกรงกลัว เช่น “นาย” หรือ “คุณ” หรือ “แม่” หรือ “ท่าน” และมักใช้คำพูดทำนองว่า “เป็นผู้ต้องขัง จะเอาอะไรหนักหนา” หรือ “เจ้าหน้าที่ถูกทุกอย่าง นักโทษจะถูกหรือผิด ก็ต้องผิด” ผู้ต้องขังส่วนใหญ่ไม่ยอมทำตามตัวให้ถูกจับตามองเป็นพิเศษจากเจ้าหน้าที่หรือหลีกเลี่ยงการมีปัญหากับเจ้าหน้าที่ ดังคำพูดของผู้ต้องขังคนหนึ่งว่า “กับเจ้าหน้าที่ไม่เคยไปคุยนะ อยู่ห่าง ๆ เจียมตัวตลอด ถ้าเขาไม่เรียกนะ ถ้าเขาเรียกก็เข้าไป ถ้าไม่เรียกนี่ไม่เสนอหน้า จะรู้จักยังงี้ก็ไม่ไปหรอก” (นภาพรณ์ หารวานนท์ และคณะ, 2555a)

ถึงแม้ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ต้องขังกับเจ้าหน้าที่จะถูกกำหนดไว้อย่างเป็นทางการทั้งในพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ กฎกระทรวง และระเบียบต่าง ๆ แต่ในทางปฏิบัติก็เป็นเรื่องปกติที่มีความสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการปะปนอยู่ด้วย ผู้ต้องขังจะรู้กันทั่วไปว่า เจ้าหน้าที่คนไหนดู เข้มงวด ใจร้าย หรือเจ้าหน้าที่คนใดมีเมตตา รับฟัง ให้ความช่วยเหลือ และให้คำปรึกษา แม้แต่การเปลี่ยนแปลงผู้บัญชาการเรือนจำแต่ละครั้ง ผู้ต้องขังก็รู้สึกได้ว่า มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น ผู้ต้องขังที่อยู่มานาน ได้พบกับการเปลี่ยนแปลงผู้บัญชาการเรือนจำมาหลายครั้ง จะบอกได้ว่า ช่วงไหนผู้ต้องขังสบายใจ

มีความสุขกัน หรือช่วงไหนอยู่ลำบาก ถูกกีดกันในหลาย ๆ เรื่อง การเปลี่ยนแปลงบางครั้งรุนแรงมาก ถึงขนาดที่เมื่อมีการเปลี่ยนผู้บัญชาการเรือนจำ มีคำสั่งให้ผู้ต้องขังหญิงทุกคนที่เคยไว้ผมยาวตัดผมให้สั้นทุกคน ซึ่งสำหรับผู้ต้องขังจำนวนมากแล้วเป็นการตอกย้ำการเป็นผู้ไร้อำนาจ ไร้ตัวตน และต้องอยู่อย่างสยบยอมต่ออำนาจของผู้บริหารเรือนจำและเจ้าหน้าที่เพียงอย่างเดียว กล่าวในเชิงทฤษฎี การกระทำในลักษณะนี้เป็นการแสดงออกถึงอำนาจของผู้บริหารที่มีอำนาจบังคับให้ทุกคนต้องสยบยอม สามารถรื้อถอนแนวปฏิบัติที่ทำมาแต่เดิมได้ ส่วนคนภายนอกที่เข้าไปทำกิจกรรมในเรือนจำ ก็อาจจะรู้สึกหมดหวังและระอาใจกับวิธีปฏิบัติของผู้บริหารเรือนจำที่เป็นอุปสรรคกับการฟื้นฟูผู้ต้องขัง ทั้งทางร่างกาย จิตใจ และจิตวิญญาณ

เจ้าหน้าที่ที่บางคนอาจใช้อำนาจและปฏิบัติต่อผู้ต้องขังในลักษณะที่เป็นการบั่นทอนจิตใจ และจิตวิญญาณของผู้ต้องขังจนสร้างบาดแผลที่ร้ายลึก เช่น ผู้พ้นโทษคนหนึ่งได้รำลึกถึงคำพูดที่จำได้ดีและบอกว่าสะเทือนใจ และยังจำได้ไม่ลืมว่า “เขาจะมองเราเหมือนขยะเอาไปรีไซเคิล บางครั้ง

เขาจะว่าแรง ๆ ใส่เราว่า พวกเธอเหมือนขยะ เอาไปรีไซเคิลแล้วไม่รู้จะเอาส่วนไหนไปใช้ได้อีก” นอกจากนี้ยังมีเจ้าหน้าที่ที่มักลงโทษผู้ต้องขังอย่างรุนแรง เช่น ให้ทำท่าทางปลาไหล 200-300 ครั้ง (เอามือประสานข้างหน้า และย่อเข่าให้ต่ำลง) ซึ่งทำให้ผู้ต้องขังหลายคนมีอาการบาดเจ็บที่หัวเข่า หรือการให้กระโดดบตบ 500 ครั้ง เป็นต้น ส่วนใหญ่แล้วหากเรือนจำมีเจ้าหน้าที่ในลักษณะนี้ มักจะมีเจ้าหน้าที่เข้าร่วมกลุ่มกระทำแบบเดียวกันอยู่ด้วยไม่น้อยกว่า 3-5 คน ซึ่งน่าจะเข้าข่ายที่เรียกว่า “ปลาช้องเดียวกัน” ซึ่งส่วนใหญ่แล้วแม้เจ้าหน้าที่คนอื่นจะไม่เห็นด้วยกับการกระทำเช่นนี้ ก็มักจะ ไม่เข้าไปแทรกแซงว่ากล่าวตักเตือนกัน การปฏิบัติของเจ้าหน้าที่ในลักษณะดังกล่าวเมื่อประกอบกับข้อจำกัดต่าง ๆ ในการดำรงชีวิต ทำให้ผู้ต้องขังต้องมีชีวิตอยู่อย่างยากลำบากในหลาย ๆ ด้าน

เจ้าหน้าที่หลายคนปฏิบัติต่อผู้ต้องขังอย่างมีเมตตา ให้คำปรึกษาแนะนำ รับฟังเหตุผล ให้ความเป็นธรรมกับผู้ต้องขังทุกคน หากใครทำผิดก็ลงโทษตามกติกา ก็จะเป็นที่รักของผู้ต้องขัง ผู้ต้องขังไม่ยอมทำผิดระเบียบ เพราะไม่อยากให้เจ้าหน้าที่เดือดร้อน เมื่อต้องช่วยเหลืองานอะไรในเรือนจำ ผู้ต้องขังยินดีช่วยเหลือเต็มที่ แม้การดำรงชีวิตในเรือนจำจะยากลำบาก แต่ด้วยการปฏิบัติของเจ้าหน้าที่ทำให้ผู้ต้องขังมีความสุข มีกำลังใจ แม้เมื่อพ้นโทษออกไปแล้ว บางคนก็ยังกลับมาหา มากราบด้วยความเคารพและรำลึกถึงความสัมพันธ์อันดีที่มีต่อกันแม้ฝ่ายหนึ่งจะเป็นผู้คุมและอีกฝ่ายหนึ่งจะเป็นผู้ถูกควบคุม การทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ต้องขังกับผู้คุมเป็นส่วนหนึ่งของการฟื้นฟูเยียวยาผู้ต้องขังเป็นสิ่งทำทนายระบบเรือนจำ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ต้องขังกับเจ้าหน้าที่เป็นหัวใจของเรือนจำทั้งระบบ เรามีความจำเป็นที่จะต้องทำให้การควบคุมกับการตระหนักในความเป็นมนุษย์ของผู้ต้องขังไม่ใช่สิ่งที่ขัดแย้งกัน

พัฒนาวิถีการดำรงชีวิต ที่ส่งเสริมสุขภาพในเรือนจำ Developing Healthy Living in Prisons

ความทุกข์ทรมานอันเกิดจากการสูญเสียอิสรภาพ
เพราะถูกจำคุกเป็นการลงโทษที่เพียงพอ
บทบาทที่สำคัญของเรือนจำคือการฟื้นฟูดูแลผู้ต้องขัง

แนวคิดสำคัญในการพัฒนาเรือนจำสุขภาพคือ การสนับสนุนวิถีการดำรงชีวิตที่ส่งเสริมสุขภาพ (healthy living) โดยการลด/ละ หรือจัดเงื่อนไขและแนวปฏิบัติต่างๆ ที่เป็นการบั่นทอนสุขภาพผู้ต้องขังออกให้มากที่สุด สุขภาพในที่นี้หมายถึงถึงสุขภาพกาย ใจ และจิตวิญญาณ แนวคิดของการปฏิรูปการฟื้นฟู (rehabilitation) ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 21 (ประมาณ พ.ศ. 2543 เป็นต้นมา) ถูกนำไปใช้ในเรือนจำหลายแห่งในสหรัฐอเมริกาและอีกหลายประเทศในยุโรป แนวคิดนี้มีหลักการว่าการจะฟื้นฟูดูแลผู้ต้องขังให้สามารถกลับไปใช้ชีวิตที่ดีเพื่อพ้นโทษได้ จะต้องจัดสภาวะแวดล้อมและจัดระเบียบทางสังคมของเรือนจำ (social organization) ให้หลุดพ้นจากฐานคิดของการออกแบบและจัดระเบียบเรือนจำแบบพานอบติคอน (ดูรายละเอียดในบทที่ 1) ซึ่งใช้เรือนจำเป็นทั้งที่จองจำ (imprisonment) และลงโทษ (punishment) รวมทั้งลด/ละ หรือ เลิกการทำให้เรือนจำและชีวิตในเรือนจำแตกต่างจากชีวิตในสังคมทั่วไป โดยเฉพาะการใช้อำนาจเชิงระเบียบวินัย (disciplinary power) ซึ่งเป็นการบังคับควบคุมให้ผู้ต้องขังทำทุกสิ่งทุกอย่างตามคำสั่งอย่างเข้มงวด ไม่เปิดโอกาสให้มีความเป็นตัวของตัวเอง จนมีการเรียกชีวิตในเรือนจำว่า เป็น “คุก” ในเรือนจำ ซึ่งเป็นกระบวนการทำให้บุคคลเป็นนักโทษ (prisonization) มากกว่าจะทำให้ผู้ต้องขังเป็นบุคคลที่มีคุณภาพ แม้เรือนจำจะมีโปรแกรมเพื่อการฟื้นฟูก็มักจะจัดในรูปของกิจกรรมต่างๆ เป็นครั้งคราว ซึ่งเป็นการแยกส่วนระหว่างการฟื้นฟูผู้ต้องขังกับชีวิตในส่วนอื่นๆ มากกว่าการบูรณาการการฟื้นฟูเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของวิถีการดำรงชีวิตในเรือนจำ

เรือนจำของไทยถูกออกแบบมาให้ดูเป็นสถานที่สำหรับการจองจำ นอกจากกำแพงคอนกรีตสูง ขดลวดหนาม ลูกกรงเหล็ก ที่มองเห็นได้อย่างชัดเจนแล้ว อาคารซึ่งเป็นโรงงานหรือเรือนนอนของผู้ต้องขัง มักถูกออกแบบให้ดูมืดทึบ ไม่มีการทาสีเพื่อสร้างความสดใส หรือการตกแต่งที่ทำให้รู้สึกผ่อนคลาย นอกจากนี้อาคารในแดนหญิงของเรือนจำขนาดเล็กหลายแห่งไม่มีอาณาบริเวณภายนอกให้ออกกำลังกาย ไม่มีการปลูกต้นไม้เพื่อสร้างความสดชื่น ผู้ต้องขังหญิงในแดนเหล่านี้แทบไม่เคยสัมผัสกับสีเขียวของต้นไม้ ไม่ได้เห็นสีสันของดอกไม้ ไม่ได้รับแสงแดดและอากาศบริสุทธิ์ พื้นที่นั่งทำงานในตอนกลางวันคับแคบ อากาศไม่โปร่งสบาย แดนหญิงบางแห่งพอมีพื้นที่อยู่บ้าง แต่ก็ไม่มี การปลูกต้นไม้ กลับเทคโนโลยีหรือปุ๋ยเคมี หรือปล่อยเป็นที่ว่างไว้จนมองเห็นเป็นผืนดินที่แห้งแล้ง ส่วนหนึ่งน่าเป็นเพราะการปลูกต้นไม้ยากแก่การดูแลรักษา

ในปัจจุบันเรือนจำหลายแห่งทั่วโลกยังคงออกแบบและบริหารจัดการตามแนวคิดของเรือนจำแบบพานอปติคอน ในขณะที่เรือนจำหลายแห่งในประเทศกลุ่มสแกนดิเนเวียและเรือนจำในบางมลรัฐของสหรัฐอเมริกา เช่น แคลิฟอร์เนีย ซานฟรานซิสโก ไอโฮโอ เมืองนิวยอร์ก ได้เริ่มให้ความสนใจกับการพัฒนาสภาวะแวดล้อมทางกายภาพและทางสังคมของเรือนจำให้มีสภาวะปกติ (normalization)

เหมือนกับสังคมภายนอกเรือนจำให้มากที่สุด นอกจากนี้ยังมีการนำแนวคิดในเรื่องระบบนิเวศ มาเป็นพื้นฐานในการฟื้นฟู โดยให้ความสำคัญกับการดูแลรักษาใจของผู้ต้องขังโดยใช้ธรรมชาติ ซึ่งเชื่อว่าจะช่วยลดการกระทำผิดซ้ำได้ เช่น โครงการเรือนจำสีเขียว (green prison program) ซึ่งเปิดโอกาสให้ผู้ต้องขังทำกิจกรรมที่เกี่ยวกับการปลูกต้นไม้ การเลี้ยงสัตว์ การจัดสวนบนหลังคา และการจัดภูมิทัศน์ในเรือนจำ

การพัฒนาเรือนจำสุขภาพจะเป็นการดำเนินการที่นำแนวคิดของ “ชุมชนแห่งความห่วงใย” (caring community) มาใช้ แนวคิดนี้สะท้อนการทำให้เรือนจำเป็นพื้นที่ของการฟื้นฟูร่างกาย จิตใจ และจิตวิญญาณ เป็นการนำ “ความเป็นชุมชน” เข้ามาสู่เรือนจำซึ่งเคยมีลักษณะของการเป็นพื้นที่ของการลงโทษ ในทางทฤษฎี ชุมชนแห่งความห่วงใยเป็นพื้นที่ทางสังคมซึ่งสมาชิกผูกพันกันโดยต่างพยายามสนับสนุนและประคับประคองให้ทุกสิ่งดำเนินไปได้ด้วยดี มีความเกื้อกูลกันบนรากฐานของมนุษยธรรม เป้าหมายของชุมชนแห่งความห่วงใย คือการทำให้ทุกคนมีคุณภาพชีวิตที่ดี สมาชิกของชุมชนให้คุณค่ากับวัฒนธรรม ความเชื่อ ศรัทธา ประเพณี ที่แต่ละคนเติบโตมา สมาชิกรู้สึกว่าคุณเองได้รับการยอมรับ และให้ความช่วยเหลือผู้อื่น มีการเรียนรู้ตลอดเวลา คุณลักษณะที่กล่าวมานี้ช่วยให้คนในชุมชนสามารถก้าวออกไปจากการคิดเฉพาะเรื่องของตนเองหรือเฉพาะครอบครัวของตนเอง แนวคิดของชุมชนแห่งความห่วงใยสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาเรือนจำได้อย่างรอบด้านและสามารถขยายปริมาณออกไปยังครอบครัวของผู้ต้องขัง ชุมชน และสังคมโดยทั่วไปได้ด้วย ยิ่งพื้นที่ของชุมชนแห่งความห่วงใยแผ่ขยายออกไปมากเท่าไร จิตใจของผู้ต้องขังก็สามารถหลุดพ้นจากกำแพงสูงของเรือนจำออกไปได้แม้ว่าร่างกายจะยังคงอยู่ในเรือนจำ และเมื่อพ้นโทษไปแล้ว ชุมชนแห่งความห่วงใยก็พร้อมที่จะต้อนรับการคืนกลับสู่สังคมภายนอกอย่างอบอุ่น

โครงการเรือนจำสุขภาพจะได้นำร่องการดำเนินการผ่านกิจกรรมที่หลากหลาย แต่ด้วยหลักคิดเดียวกันคือ การสร้างวิถีการดำรงชีวิตที่ส่งเสริมสุขภาพ ซึ่งหมายความว่า กิจกรรมได้ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อให้ผู้ต้องขังมีโอกาสใช้เวลาในตอนกลางวันโดยหลีกเลี่ยงพฤติกรรมเนือยนิ่ง การเพิ่มความเป็นไปได้ในการผู้ต้องขังเคลื่อนไหวกล้ามเนื้อ ออกกำลังกาย สัมผัสอากาศบริสุทธิ์ แสงแดด ปลูกต้นไม้ เพิ่มโอกาสในการบริโภคอาหารประเภทผัก และการเพิ่มโอกาสในการเข้าถึงบริการทันตกรรมและแพทย์เฉพาะทาง รวมทั้งการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่ของเรือนจำจากแนวตั้งมาเป็นแนวราบมากขึ้น ซึ่งทั้งหมดดำเนินการอยู่ภายใต้ฐานคิดของการมองว่า กระบวนการฟื้นฟูผู้ต้องขัง จะต้องบูรณาการเข้าไปในวิถีการดำรงชีวิตที่ตลอด 24 ชั่วโมงในเรือนจำ ไม่ใช่การจัดกิจกรรมเป็นครั้งคราว ซึ่งหมายความว่าสถานะแวดล้อมทั้งทางกายภาพ ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขัง วิถีการดำรงชีวิต ความสัมพันธ์กับโลกภายนอก ของเรือนจำจะต้องปรับเปลี่ยนไปสู่ฐานคิดของการฟื้นฟูภายใต้หลักการที่สำคัญคือ ทำให้ชีวิตในเรือนจำแตกต่างจากชีวิตในสังคมทั่วไปให้น้อยที่สุด (normalization) เพื่อว่าเมื่อเวลาของการลงโทษสิ้นสุดลง ผู้พ้นโทษไม่จำเป็นต้องเข้าสู่กระบวนการคืนกลับสู่สังคม (reintegration) อีกครั้ง การถูกจำกัดคือการสูญเสียอิสรภาพ (liberty) แต่ไม่ได้เป็นการสูญเสียสิทธิของความเป็นมนุษย์ (human rights) และสิทธิของความเป็นพลเมือง (civil rights) ไปโดยสิ้นเชิง มนุษย์ปกติต้องการพื้นที่สำหรับการตัดสินใจ การใช้เหตุผล และมีความเป็นส่วนตัวบ้าง มนุษย์ปกติต้องการการอยู่ร่วมกับคนรอบข้างด้วยความรัก ความเห็นอกเห็นใจ ไม่ใช่การถูกบังคับด้วยอำนาจที่เหนือกว่าจนเกินขอบเขตหรือตกอยู่ภายใต้ใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรม การฟื้นฟูผู้ต้องขังไม่มีอะไรมากไปกว่าการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังแบบคนปกติ

การดำเนินการที่นำเสนอในส่วนต่อไปเป็นตัวอย่างของการพัฒนาเรือนจำสุขภาพ ซึ่งมีหลักการสำคัญคือการทำให้วิถีการดำรงชีวิตในเรือนจำทำหน้าที่ (function) ในการฟื้นฟูและเยียวยาผู้ต้องขังมากกว่าเป็นพื้นที่ของการสร้างความหม่นหมอง ความหดหู่ใจ ความเครียด แต่ละกิจกรรมมีส่วนช่วยในการส่งเสริมสุขภาพกาย ใจ จิตวิญญาณ ในแง่มุมต่าง ๆ ซึ่งแสดงออกถึงการเป็นเรือนจำสุขภาพ ในที่นี้จะนำเสนอการดำเนินการผ่านกิจกรรมต่าง ๆ ได้แก่ “โยคะในเรือนจำ” เพื่อเพิ่มความสามารถในการดูแลตัวเองและเพื่อเป็นทางออกของการใช้ชีวิตแบบเนือยนิ่ง การให้ผู้ต้องขังทำกิจกรรมอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ที่ดี ทำให้ผู้ต้องขังมีความภาคภูมิใจและตระหนักในคุณค่าของตัวเอง “เรือนจำสีเขียว” (green prison) เป็นการนำร่องการสนับสนุนให้เรือนจำให้ความสำคัญกับการจัดให้มีการปลูกต้นไม้และพืชผัก การเพิ่มพื้นที่พักผ่อนและออกกำลังกาย ไปจนถึงการจัดพื้นที่การทำงานให้มีสีเขียวสดใสมากขึ้น ในส่วนของการเพิ่มโอกาสในการเข้าถึงบริการทางการแพทย์ โครงการเรือนจำสุขภาพได้นำแนวคิดในการให้บริการเชิงรุก ได้แก่ การจัดหน่วยทันตแพทย์เคลื่อนที่และแพทย์เฉพาะทางเข้าไปให้บริการในเรือนจำ โดยการดำเนินงานในทุก ๆ กิจกรรมให้ความสำคัญกับการส่งเสริมและสนับสนุนการสร้างสัมพันธ์ที่ดีระหว่างเจ้าหน้าที่และผู้ต้องขัง

โยคะในเรือนจำ

การศึกษาในหลายประเทศพบว่าวิถีการดำรงชีวิตในเรือนจำมีความเชื่อมโยงกับการเป็นโรคไม่ติดต่อเรื้อรัง” (non-communicable diseases) หรือ NCDs “โยคะในเรือนจำ” มีวัตถุประสงค์สำคัญคือ การส่งเสริมและสนับสนุนให้ผู้ต้องขังหญิงได้มีทางออกจากการที่ต้องตกอยู่ในสภาวะการมีพฤติกรรมเนือยนิ่งเกือบตลอดเวลา โครงการ “โยคะในเรือนจำ” ซึ่งได้ดำเนินการต่อเนื่องมาเป็นเวลานานถึง 7 ปี นับได้ว่าเป็นตัวอย่างที่ดี (good practice) ของการพัฒนาสุขภาพแบบองค์รวม เป็นโครงการฟื้นฟูกาย ใจ และจิตวิญญาณ ของผู้ต้องขัง การดำเนินงานต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายฝ่ายโดยเฉพาะผู้บัญชาการเรือนจำ ผู้บริหารและเจ้าหน้าที่เรือนจำ ผู้ต้องขัง นักวิจัยของโครงการ และวิทยากรผู้สอนโยคะ

การฝึกโยคะเป็นกิจกรรมที่ต้องใช้พื้นที่ทางกายภาพที่เหมาะสม มีความกว้างเพียงพอกับการปูเสื่อโยคะโดยเฉพาะหากเป็นการฝึกให้กับผู้ต้องขังจำนวนมาก มีอากาศโปร่งสบาย ไม่ควรฝึกในห้องที่อับทึบ เพราะโยคะให้ความสำคัญกับการฝึกลมหายใจเข้าออกเพื่อให้ออกซิเจนเข้าสู่ร่างกายอย่างถูกสุขลักษณะ ผู้ฝึกควรสวมชุดที่เหมาะสมกับการเล่นโยคะทั้งเสื่อและกางเกง ชุดปกติของผู้ต้องขังไม่เหมาะกับการฝึกโยคะ บรรยากาศในการฝึกต้องผ่อนคลาย ไม่เครียด เสียงหัวเราะจากผู้ฝึกเกิดขึ้นได้เสมอ โดยเฉพาะเมื่อมีการทำท่ายากและผู้ฝึกล้มลงมา ดังนั้นผู้บริหารและเจ้าหน้าที่เรือนจำจึงต้องเปิดทางอนุญาตให้ผู้ต้องขังทำในสิ่งที่อาจจะผิดไปจากชีวิตแบบที่เคยปฏิบัติกันมาในเรือนจำ

โยคะในเรือนจำเริ่มต้นที่เรือนจำกลางราชบุรีในปี 2554 ภายใต้โครงการ “การใช้วิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อนำข้อกำหนดกรุงเทพฯไปสู่การปฏิบัติ (ดูรายละเอียดใน นภาพรณ ะหวานนท์ และคณะ, 2555b) ซึ่งเป็นกรดำเนินงานภายใต้โครงการกำลังใจในพระดำริพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา โดยผู้บัญชาการเรือนจำในขณะนั้นและผู้บังคับแดนหญิงให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่ ทำให้การฝึกโยคะที่เรือนจำกลางราชบุรีดำเนินไปได้ด้วยดีและประสบความสำเร็จตามเป้าหมาย จนสามารถขยายงานไปยังเรือนจำกลางอุดรธานี นับจากนั้นมาการฝึกโยคะก็เริ่มเป็นที่รู้จักมากขึ้นในแวดวงเรือนจำ ต่อมาสำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) ได้เข้ามามีส่วนสำคัญในการสนับสนุนให้มีการขยายการฝึกโยคะไปยังเรือนจำอื่น ๆ จนทำให้โครงการโยคะในเรือนจำมีส่วนสำคัญในการส่งเสริมให้เกิดวิถีการดำรงชีวิตเพื่อสุขภาพภายใต้แนวคิดในการพัฒนาชุมชนแห่งความหวังโยชน์ขึ้นในเรือนจำหลายแห่ง

แนวคิดสำคัญของโยคะคือการเชื่อว่า สุขภาพเป็นเรื่องของร่างกาย ความเยือกเย็นเป็นเรื่องของจิตใจ ความสงบเป็นเรื่องของจิตวิญญาณ ดังนั้นการมีสุขภาพที่ดี มีจิตใจที่เยือกเย็น และจิตวิญญาณที่สงบคือนิยามของความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เรือนจำหลายแห่งทั่วโลกได้มีการนำโยคะเข้าไปสอนให้กับผู้ต้องขังด้วยเหตุผลต่างกัน เช่น เพื่อเป็นการจัดการกับความเครียด เพื่อสุขภาพโดยทั่วไป หรือเพื่อช่วยบรรเทาปัญหาทางด้านร่างกาย แต่ส่วนใหญ่แล้วมักจะทำเพื่อให้คนไม่หันกลับไปประกอบอาชญากรรมอีก ซึ่งวัตถุประสงค์ประการหลังนี้ได้กลายเป็นสิ่งที่ผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับอาชญากรรมและรัฐบาลให้ความสนใจและยอมรับกันมากขึ้น การศึกษาในหลายประเทศ พบว่าผู้ต้องขังจำนวนมากมีความเครียด จิตใจไม่สงบ การกระจายของฮอร์โมนในร่างกายไม่ปกติ รวมทั้งระบบประสาทบางส่วนทำงานไม่ปกติ การเล่นโยคะช่วยให้ฮอร์โมนหมุนเวียนเป็นปกติ และโยคะยังช่วยให้ทั้งร่างกายและจิตใจทำงานเป็นปกติอีกด้วย ซึ่งสภาวะเช่นนี้มีส่วนช่วยให้คนสามารถควบคุมร่างกายได้ดี มีสุขภาพจิตที่แข็งแรงและมีอารมณ์ที่มั่นคง การศึกษาติดตามผู้เล่นโยคะพบว่า ผู้มาฝึกโยคะมีสุขภาพ

เริ่มต้นการฝึกโยคะให้ผู้ต้องขังหญิงที่เรือนจำกลางราชบุรี

ทางด้านร่างกายดีขึ้น ร่างกายมีความยืดหยุ่นมากขึ้น รวมทั้งมีความพึงพอใจ ความสุข และความรู้สึกที่ดีขึ้นเกี่ยวกับตัวเอง ในช่วงที่มีความเครียด ผู้เล่นโยคะจะทำการกำหนดลมหายใจเพื่อช่วยผ่อนคลายได้มากขึ้น นอกจากนี้ยังมีรายงานว่าโยคะยังช่วยให้ผู้เล่นหายจากอาการปวดศีรษะบ่อย ๆ โกรธน้อยลง เครียดน้อยลง และมีความรู้สึกหงอยเหงาน้อยลง แต่ในขณะเดียวกันช่วยให้บุคคลรู้สึกมีความมั่นใจในตัวเอง เคารพในตัวเอง และรู้สึกดีกับตนเอง (Wimberl & Xue, 2016)

การฝึกโยคะอย่างจริงจังทำให้ผู้ต้องขังไม่เพียงแต่ได้ออกจากพื้นที่และเวลาที่ถูกกำหนดไว้อย่างตายตัว แต่ยังเปิดพื้นที่ให้ผู้ต้องขังได้ทำกิจกรรมที่เป็น “การเลือก” ของตนเอง ทุกคนเข้ามาฝึกโดยสมัครใจ แต่ละคนอาจมีเป้าหมายแตกต่างกัน เช่น อยากออกกำลังกาย อยากให้มีสุขภาพดี อยากทำสิ่งใหม่ๆ อยากทดลอง หลังการฝึกได้ระยะหนึ่ง ผู้เข้ารับการฝึกโยคะได้ตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลงในร่างกายของตนเอง โดยเฉพาะรู้สึกว่าตัวเบาขึ้น ร่างกายมีความยืดหยุ่นและคล่องแคล่วมากขึ้น ตอนกลางคืนนอนหลับสบาย จากคนที่เคยตื่นบ่อยๆ กลับนอนหลับติดต่อกันตั้งแต่เข้านอนจนตื่น เมื่อมีความเครียดก็สามารถรวบรวมสมาธิ และกำหนดลมหายใจเพื่อช่วยให้ผ่อนคลายได้มากขึ้น บางคนบอกว่าหายจากอาการปวดศีรษะบ่อยๆ โกรธน้อยลง เครียดน้อยลง และบางคนบอกว่าอาการปวดหลังของตนเองหายไป

การฝึกโยคะได้สร้างการเปลี่ยนแปลงให้กับผู้ต้องขัง เป็นการเปลี่ยนแปลงจากสภาวะของร่างกายที่ไร้พลังชีวิตไปสู่สภาวะของการรู้จักตนเอง (know yourself) ซึ่งมีนัยยะถึงการดูแลตนเอง (take care of yourself) ทำให้ผู้ฝึกได้รู้จักการใช้ชีวิตที่มีอิสรภาพจากภายใน (practices of freedom) การฝึกโยคะแต่ละท่า ผู้ฝึกจะต้องมีสมาธิ กำหนดลมหายใจให้สอดคล้องกับการแสดงออกทางร่างกาย ผู้ที่ขาดสมาธิ (เช่น มีความวิตกกังวล คิดถึงเรื่องอื่น ๆ ที่ผ่านมา หรือที่จะเกิดขึ้น หรือโกรธผู้อื่น) จะขาดพลังกายและพลังจิตในการควบคุมตนเองทำให้ล้มลงมา หรือไม่สมารถทำท่าที่ต้องการได้ ผู้ที่สามารถฝึกโยคะได้ดี จะตระหนักถึงพลังของตนเอง และมีความเชื่อมั่นว่าหากมีความอดทนและความมุ่งมั่นก็ย่อมสามารถทำอะไรได้สำเร็จ

โยคะฝึกให้เราใจเย็นและมีพลัง มีความรู้สึกผ่อนคลาย เมื่อมารู้จักโยคะ โยคะให้อะไรกับเราเยอะ ทำให้ ร่างกายแข็งแรง ใจเย็น และร่าเริง ทำให้รู้จักคำว่าเพื่อน และสิ่งที่ลืมไม่ได้ คือโยคะทำให้เรารู้ตัวเองว่าเรามีพลังจริง ๆ (ผู้ต้องขังหญิง)

“ การฝึกโยคะได้ช่วยให้ผู้ต้องขังค่อยๆ เคลื่อนออกจากสภาวะที่รู้สึกว่าตนเองตกอยู่ภายใต้การกำกับของระบบของเรือนจำจนละเลยกับความปลอดภัยที่จะดูแลตนเองให้มีสุขภาพแข็งแรง การได้กลับมารู้จักการดูแลตนเองเป็นการปลดปล่อยสิ่งที่เคยปิดกั้นความเข้าใจในตัวเอง (unlocking self-understanding) แม้จะต้องตกอยู่ภายใต้สภาวะแวดล้อมที่มีข้อจำกัดในหลายๆ ด้านของเรือนจำ การฝึกโยคะทำให้ผู้ต้องขังตระหนักว่า ตนเองสามารถจัดการให้ร่างกายเป็นอย่างไรที่ต้องการได้ การเคลื่อนไหว การหายใจ และท่าต่างๆ ของโยคะ ช่วยให้ร่างกายยืดหยุ่น กล้ามเนื้อแข็งแรง เลือดไหลเวียนได้ดี ทำให้หายจากอาการต่างๆ ที่เป็นความไม่สบายทั้งกายและใจ เช่น ความเครียด ความวิตกกังวล การปวดเมื่อย การนอนไม่หลับ ปวดศีรษะ ท้องผูก อาหารไม่ย่อย นอกจากนี้ผู้ที่มีอาการของโรคเรื้อรัง เช่น ความดันสูง เบาหวาน ไบโพรส ยังรู้สึกว่าร่างกายเริ่มเป็นปกติ ไม่มีโรคภัยรบกวน ผู้เข้ารับการฝึกโยคะเริ่มตระหนักถึงความเป็นไปได้ในการปรับเปลี่ยนตัวเอง (transform) ไปสู่การตระหนักว่า “เราคือมนุษย์คนหนึ่ง” ไม่ใช่สิ่งของอันไร้ค่า การฝึกโยคะได้เปิดพื้นที่ให้คนตระหนักถึงความสำคัญในการดูแลตนเองทั้งทางร่างกายและจิตใจ และยังสามารถฝึกตัวเองให้มีความสงบเยือกเย็นได้มากขึ้นด้วย ”

หลายประเทศได้ให้ความสนใจในการนำโยคะเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของโปรแกรมการฟื้นฟูผู้ต้องขัง ทั้งชายและหญิง โดยเฉพาะในอินเดีย สหรัฐอเมริกา อังกฤษ ออสเตรเลีย และกลุ่มประเทศแอฟริกาใต้ มีการศึกษาที่แสดงให้เห็นว่าผู้ต้องขังซึ่งได้รับการฝึกโยคะได้รับผลในทางบวกทั้งทางสุขภาพกาย ใจ และจิตวิญญาณ (Ullman, 2014 ; Wimberly & Xue, 2016) นอกจากนี้ยังมีการศึกษาในเรือนจำของประเทศสหรัฐอเมริกาที่พบว่า การฝึกโยคะช่วยให้เกิดสมาธิ ทำให้ร่างกายและจิตใจรู้สึกว่าได้พักผ่อน จิตใจเยือกเย็นลง เป็นการลดความเครียด ความวิตกกังวล การฝึกควบคุมลมหายใจเข้าออกทำให้ผู้ที่มีความเครียดเรื้อรังมีอาการดีขึ้น การศึกษานี้ชี้ให้เห็นว่า แต่ละท่าของโยคะช่วยให้ผู้ฝึกผ่อนคลาย และสามารถมีสมาธิในระดับลึกจนมีผลในทางบวกกับสุขภาพจิตของผู้ต้องขัง (Bunk, 1978)

การมีโอกาสฝึกโยคะจึงช่วยให้ผู้ต้องขังได้เคลื่อนไหวและฝึกใช้กล้ามเนื้อส่วนต่างๆ ของร่างกาย จากที่เคยใช้ชีวิตแบบเนือยนิ่งมาเป็นเวลานาน ในระยะแรก ๆ ผู้ฝึกอาจรู้สึกเจ็บปวดตามร่างกาย เพราะไม่ได้ใช้กล้ามเนื้อมานานเกินไป แต่เมื่อฝึกไปได้เพียงไม่กี่สัปดาห์จะรู้สึกว่าร่างกายผ่อนคลาย และรู้สึกว่าร่างกายมีความยืดหยุ่นมากขึ้น นอนหลับสบายขึ้น และเมื่อฝึกไปจนสามารถทำท่ายาก ๆ มากขึ้นไปเรื่อย ๆ ยิ่งทำให้รู้สึกมีกำลังใจ ภูมิใจในตัวเอง เชื่อว่าสามารถควบคุมตัวเองได้ ผู้ต้องขังคนหนึ่งอยู่ในเรือนจำมาแล้ว 13 ปี เพิ่งได้มีโอกาสรู้จักโยคะเป็นครั้งแรกที่เรือนจำกลางราชบุรี พูดถึงการฝึกโยคะว่า

ก็บอกไม่ถูกรู้สึกตัวเราจะเบาขึ้น แล้วจากที่น้ำหนักมากก็จะลดลงเยอะเลย ส่วนมากถามเพื่อน ๆ ทุกคนก็น้ำหนักลง แต่ก็ดีแข็งแรงขึ้น... พอมาเล่นแล้วก็เหมือนเราค้นหาตัวเองเจอว่าเราเล่นได้ ไม่คิดว่าตัวเองจะเล่นได้ ไม่น่าเชื่อว่าตัวเองจะเล่นท่าแบบนี้ได้ ยิ่งทำท่ายาก ๆ ทำให้ภูมิใจมาก ๆ เลย... เราจะเล่นได้ดี เราก็ต้องใช้สมาธิ ต้องคอยกำหนดหายใจเข้าหายใจออกแล้วก็ทรงตัวให้ได้เท่านั้น เท่านั้น มันก็เป็นสมาธิ

ในหลายประเทศ (เช่น อังกฤษ ออสเตรเลีย สหรัฐอเมริกา) เผชิญกับปัญหาทางด้านงบประมาณในการจ้างครูมาฝึกโยคะ ไม่เพียงแต่ค่าจ้างครูโยคะจะค่อนข้างสูงเท่านั้นแต่ครูโยคะยังมีน้อยและมักมีงานประจำอยู่ตามสตูดิโอต่าง ๆ เป็นที่รู้กันในประเทศเหล่านี้ว่าโยคะเป็นกิจกรรมสำหรับผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจดีเท่านั้น เพราะค่าใช้จ่ายในการซื้อคอร์สฝึกโยคะแพง โครงการนี้แก้ปัญหาของการขาดแคลนครูสอนโยคะด้วยการคัดเลือกผู้ต้องขังซึ่งมีความสามารถในการเล่นโยคะได้ดี และมีคุณสมบัติเหมาะสมที่จะเป็นครูสอนโยคะ มาฝึกเป็นครูโยคะ โดยเริ่มให้เรือนจำกลางราชบุรีเป็นศูนย์กลาง (hub) การฝึกโยคะให้กับผู้ต้องขังในเรือนจำอื่น ๆ การสร้างศูนย์การฝึกโยคะ ได้รับการสนับสนุนจากกรมราชทัณฑ์ ซึ่งประสานให้เรือนจำต่าง ๆ เข้ามาร่วมโครงการ และอนุญาตให้ผู้ต้องขังที่ได้รับการคัดเลือกเข้าฝึกเป็นครูโยคะเดินทางมาฝึกที่เรือนจำกลางราชบุรี การฝึกโยคะที่ศูนย์ฝึกโยคะเรือนจำกลางราชบุรี กระทำอย่างเข้มข้น ตลอดระยะเวลาประมาณ 2 เดือนของการฝึก เป็นการฝึกเต็มเวลาดังแต่เช้าถึงเย็น โดยมีอาจารย์ 2 คนดูแลควบคุมการฝึกอย่างใกล้ชิด ส่วนผู้ต้องขังซึ่งเป็นครูโยคะของเรือนจำกลางราชบุรีจะดูแลผู้เข้ามาฝึกจากเรือนจำอื่น ๆ แบบตัวต่อตัว

การสอนโยคะมีทั้งส่วนที่เป็นหลักการและปรัชญาของโยคะ หลักการของการเป็นครูโยคะ ขั้นตอนการสอนโยคะแบบมาตรฐาน การสอนโยคะให้กับผู้มีความต้องการพิเศษ เช่น ผู้สูงอายุ ผู้ป่วย ผู้พิการ นอกจากนี้ผู้ฝึกยังได้เรียนการโยคะในระดับก้าวหน้า เพื่อให้สามารถแสดงโยคะให้ผู้มาเยี่ยมชมเรือนจำได้ชื่นชมด้วย ใน 3-4 ปีแรกของการตั้งศูนย์ฝึกโยคะ มีเรือนจำ 6 แห่งเข้าร่วมโครงการ ได้แก่ ทณฑสถานหญิงเชียงใหม่ ทณฑสถานหญิงพิษณุโลก เรือนจำกลางอุดรธานี เรือนจำกลางระยอง

เรือนจำจังหวัดกาญจนบุรี เรือนจำจังหวัดมหาสารคาม ต่อมาเรือนจำกลางอุดรธานีได้เข้ามามีส่วนร่วมในการส่งผู้ต้องขังซึ่งเป็นครูโยคะไปช่วยฝึกผู้ต้องขังหญิงที่เรือนจำในภูมิภาคเดียวกันอีกด้วย เช่น ที่เรือนจำจังหวัดหนองบัวลำพู เรือนจำจังหวัดกาฬสินธุ์ โดยทุกเรือนจำที่เป็นส่วนขยายงานการฝึกโยคะทางโครงการได้จัดมีนักวิจัยและวิทยาการไปช่วยดูแลการฝึกให้มีความถูกต้องเหมาะสมด้วย

ผู้ต้องขังซึ่งได้รับการฝึกเป็นครูโยคะมีประสบการณ์ต่างไปจากผู้รับการฝึกโยคะคนอื่น ๆ การเป็นครูโยคะปรับสถานะของการเป็นผู้ต้องขังให้มีความแตกต่างจากผู้ต้องขังอื่น ๆ โดยทั่วไป (นภาพรณห์ หะวานนท์ และ ธีรวัลย์ วรรณโนทัย, 2560) การมีผู้ต้องขังจากเรือนจำอื่น ๆ เดินทางมาฝึกเป็นครูโยคะอย่างต่อเนื่อง ทำให้ผู้ต้องขังซึ่งเป็นครูโยคะทำหน้าที่ครูโยคะแบบเต็มเวลา สถานะการเป็นครูโยคะทำให้ผู้ต้องขังกลุ่มนี้ค่อย ๆ ประกอบสร้าง (construct) อัตลักษณ์ของการเป็นครูโยคะซึ่งแตกต่างจากผู้ต้องขังที่ได้รับการฝึกโยคะโดยทั่วไป นอกจากนี้อาจารย์ธีรวัลย์ วรรณโนทัยซึ่งเป็นครูของผู้ต้องขังที่ฝึกเป็นครูโยคะ เป็นตัวอย่างของการสร้างความสัมพันธ์กับลูกศิษย์บนรากฐานของความปรารถนาดี ให้โอกาสและมองลูกศิษย์ทุกคนบนพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ที่มีศักดิ์ศรี มีเมตตาต่อผู้เรียน ไม่ข่มขู่ ผู้เรียนให้กลัวเกรง แต่ใช้ความรักและความเอื้ออาทร และการเป็นแบบอย่างที่ดีเพื่อสร้างแรงบันดาลใจให้กับผู้เรียน ผู้ต้องขังซึ่งเป็นครูโยคะสะท้อนความรู้สึกที่มีต่ออาจารย์ของตนเองว่า

พวกเราทุกคน ขอขอบคุณอาจารย์ที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ จนพวกเรามีความรู้ความสามารถ ไม่ว่าจะพวกเราจะผิดพลาดอย่างไร อาจารย์ก็ยังโอบกอดเสมอ พวกเราในโลกมืดได้รับแสงสว่างจากหัวใจอันบริสุทธิ์ของอาจารย์... ก้าวนี้เป็นก้าวแรก และพวกเราจะเดินหน้าทำตัวให้มีคุณค่าต่อไป

การจัดพื้นที่โดยใช้แนวคิดเรือนจำสีเขียว (green prison)

ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา หลายประเทศในยุโรปและสหรัฐอเมริกา เริ่มมองเห็นความสำคัญของการจัดสภาพแวดล้อมของเรือนจำให้เอื้อต่อการฟื้นฟูร่างกาย ฟื้นฟูใจ ผู้ต้องขัง โดยเฉพาะการมองว่าวัตถุประสงค์ของการใช้พื้นที่ในเรือนจำไม่ควรจำกัดอยู่ที่การใช้ทำกิจกรรมต่าง ๆ เท่านั้น แต่ควรจัดพื้นที่ที่สามารถช่วยให้ผู้ต้องขังไม่รู้สึกรำคาญกำลังถูกจองจำ หรือทำให้รู้สึกหดหู่ใจอยู่ตลอดเวลา มีการศึกษาที่แสดงให้เห็นว่า อาณาบริเวณ ตัวอาคาร การจัดพื้นที่ทั้งภายในภายนอกของเรือนจำเป็น การออกแบบมาเพื่อให้เกิดผลในทางเลวร้ายหรือทำอันตรายต่อจิตใจของผู้ต้องขัง หรืออีกนัยหนึ่งคือการใช้การออกแบบเป็นส่วนหนึ่งของการลงโทษ มากกว่าจะออกแบบเพื่อการฟื้นฟูเยียวยา (Kraftl & Adey, 2008) สิ่งแวดล้อมทางกายภาพของเรือนจำมีผลต่ออารมณ์และความรู้สึกของทุกคนที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับเรือนจำไม่ว่าจะเป็น ผู้ต้องขัง ผู้มาเยี่ยมผู้ต้องขัง สาธารณชน และแม้แต่ผู้ทำงานในเรือนจำ ภาพความน่ากลัวของเรือนจำในสังคมไทยมีปรากฏในการศึกษาเรือนจำในสังคมไทยด้วยเช่นกัน (นภาพรณี หะวานนท์ และ ธิรวัดย์ วรรณนิตย์, 2560; นภาพรณี หะวานนท์ และคณะ, 2555a) ดังตัวอย่างคำบรรยายให้เห็นภาพของเรือนจำ ดังนี้

เรือนจำถูกทำให้เป็นพื้นที่ต้องห้ามสำหรับคนทั่วไป โดยถูกจัดให้เป็นพื้นที่เฉพาะสำหรับการควบคุมตัวและกักขังผู้ที่กระทำผิดกฎหมาย เรือนจำจึงเป็นพื้นที่ของการลงโทษ ไม่ใช่พื้นที่สำหรับการดูแลสุขภาพพยาบาล ไม่ใช่พื้นที่สำหรับการศึกษาเล่าเรียน ไม่ใช่พื้นที่สำหรับการพักผ่อนหย่อนใจ และไม่ใช่พื้นที่สำหรับการเยียวยาจิตใจ ภาพในใจของคนทั่วไปเกี่ยวกับเรือนจำคืออาคารซึ่งถูกล้อมรอบด้วยกำแพงคอนกรีตสูง ด้านบนมีขดลวดหนามแหลมคมทอดยาวไปตลอดแนวแนวกำแพง กระแสไฟแรงสูงที่ถูกปล่อยไว้ในแนวกำแพง พร้อมกับมีตัวหนังสือเขียนบอกไว้ว่า “เขตอันตราย” มีประตูเหล็กบานใหญ่สำหรับการเข้าออกซึ่งมีกุญแจคล้องไว้ตลอดเวลา (นภาพรณี หะวานนท์ และ ธิรวัดย์ วรรณนิตย์, 2560:39)

มีการศึกษาที่แสดงให้เห็นว่า การสร้างพื้นที่ให้ผู้ต้องขังมีโอกาสสัมผัสธรรมชาติแม้จะเป็นเพียงระยะเวลาสั้น ๆ ช่วยส่งเสริมสุขภาพกายและใจได้เป็นอย่างดี บุคคลจะมีการรับรู้สิ่งต่าง ๆ ได้ดีขึ้น รู้สึกดีขึ้น มีความเครียดและความกดดันต่ำลง (Kaplan, 1983) การได้สัมผัสธรรมชาติยังช่วยส่งเสริมการทำงานร่วมกันและการอยู่ร่วมกันแบบถ้อยทีถ้อยอาศัย ช่วยให้ผู้ต้องขังตระหนักในคุณค่าของตัวเอง กำหนดเป้าหมายที่ต้องการ และเชื่อว่าสามารถทำให้บรรลุผลได้ และยังพบว่าในเรือนจำที่ผู้ต้องขังต้องใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่ในห้องขัง (cell) หากในห้องขังมีหน้าต่างที่ผู้ต้องขังมองออกไปเห็นสนามหญ้า และต้นไม้ มีส่วนทำให้ลดจำนวนการขอความช่วยเหลือจากผู้คุมว่าตนเองมีอาการป่วยไข้ (Moore, 1981)

วิถีการดำรงชีวิตที่ส่งเสริมสุขภาพต้องเริ่มต้นจากฐานคิดที่ว่า เรือนจำจะต้องทำหน้าที่ในการฟื้นฟูดูแลแกนการลงโทษ รักษาและเยียวยาแทนก่อให้เกิดผลร้าย พัฒนาการเรียนรู้แกนมุ่งใช้แรงงานราคาถูก หลายคนมองว่าการปรับปรุงเรือนจำให้มีสภาวะแวดล้อมที่เอื้อต่อสภาวะในทุกๆ ด้านต้องมีค่าใช้จ่ายสูง แต่การปรับเปลี่ยนบางอย่างก็อาจมีค่าใช้จ่ายไม่สูงนักแต่คุ้มค่ากว่าการจัดหาโปรแกรมเพื่อฟื้นฟูผู้ต้องขัง การเพิ่มพื้นที่สีเขียวหรือการเปิดโอกาสให้ผู้ต้องขังได้สัมผัสธรรมชาติ ได้ปลูกต้นไม้ ได้บริโภคพืชผักที่ตนเองเป็นผู้ปลูก เป็นกิจกรรมที่หลายเรือนจำทำได้ไม่ยากและไม่เสียค่าใช้จ่ายมาก

การปลูกพืชผักและพืชสมุนไพร ได้เริ่มดำเนินการที่เรือนจำกลางราชบุรีในปี 2556 แดนหญิงของเรือนจำกลางราชบุรีมีพื้นที่ว่างอยู่ไม่มากนัก แต่ก็พอมีพื้นที่บางส่วนที่ปล่อยว่างไว้ ซึ่งเป็นพื้นที่ติดอาคารสำนักงานของแดนหญิง และยังมีพื้นที่ว่างเป็นแนวยาวอยู่บริเวณริมกำแพงซึ่งกั้นแดนหญิงกับบริเวณภายในเรือนจำ ซึ่งสามารถใช้เป็นพื้นที่ปลูกผักสมุนไพรได้ เมื่อเปิดรับสมัครผู้สนใจ มีผู้มาสมัครจำนวนมากถึงเกือบ 100 คน แต่กิจกรรมนี้สามารถรับสมัครได้เพียง 30 คน ผู้บังคับแดนหญิงจึงให้ผู้ที่ยังไม่ได้เข้าร่วมกิจกรรมของโครงการมาก่อนได้สิทธิในการเข้าร่วมกิจกรรมการปลูกพืชผักสมุนไพร ซึ่งปรากฏว่า ผู้ที่อยู่ในเกณฑ์นี้เป็นผู้ที่มีศึกษาน้อย มาจากหมู่บ้าน และเคยมีประสบการณ์ในการปลูกต้นไม้หรือทำไร่นามาก่อน สามารถใช้จอบเสียมขุดดินได้อย่างคล่องแคล่ว ซึ่งเหมาะกับกิจกรรมการปลูกพืชผักสวนครัวและสมุนไพร

ปลูกพืชผักและสมุนไพร เรือนจำกลางราชบุรี

สวนผัก เป็นที่พักผ่อนและออกกำลังกาย

โครงการจัดหาวิทยากรผู้เชี่ยวชาญมาให้ความรู้กับผู้เข้าร่วมโครงการเป็นระยะ ๆ ตามความจำเป็นในการทำกิจกรรม เช่น ในช่วงแรกมีวิทยากรมาให้ความรู้เรื่องการปรับปรุงดิน เพราะดินที่เรือนจำกลางราชบุรีเป็นดินที่ขุดจากดินที่อยู่ลึกและนำมาถมที่ ลักษณะเป็นดินที่ไม่มีคุณภาพอุดมสมบูรณ์ ไม่เหมาะกับการปลูกพืช จึงต้องมีการปรับปรุงดิน นอกจากนี้ยังมีการสอนการปลูกพืชผักโดยไม่ใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงโดยให้ทำปุ๋ยหมักจากเศษอาหาร และปลูกพืชที่แมลงไม่มารบกวนหรือมารบกวนน้อย พืชผักที่นำมาปลูกในแปลงสาธิตเป็นพืชพื้นบ้านที่สามารถนำมาประกอบอาหารหรือรับประทานเป็นผักสดได้ เช่น ใบกระเพรา ใบโหระพา ใบแมงลัก ผักชีลาว ผักชีฝรั่ง ใบสาระแหน่ ตะไคร้ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีวิทยากรจากวิทยาลัยการแพทย์แผนไทยอภัยภูเบศรและศูนย์การแพทย์แผนไทยจังหวัดนครนายก และวิทยาลัยการแพทย์แผนไทย มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี มาให้ความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรเพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นระยะ ๆ ทำให้เรือนจำกลางราชบุรีมีพืชสมุนไพรสำหรับให้ผู้ต้องขังได้ใช้และบริโภคด้วย

ผู้เข้าร่วมกลุ่มจะช่วยกันดูแลแปลงผักในทุก ๆ ขั้นตอน ตั้งแต่การเพาะเมล็ดพันธุ์ การดูแลอนุบาลพืช การรดน้ำพรวนดิน การตัดแต่งพืชผักให้สวยงาม การจัดพื้นที่ให้สวยงาม เมื่อได้ผลผลิตผู้เข้าร่วมกลุ่มจะได้รับส่วนแบ่งของผักไปบริโภค นอกจากนี้ยังมีการนำผักบางส่วนให้ผู้ต้องขังอื่น ๆ โดยสามารถนำวัสดุที่ทิ้งแล้ว เช่น ขวดพลาสติก กระดาษ กระจัง ขวดน้ำอัดลม ฯลฯ ซึ่งเป็นขยะรีไซเคิลมาแลกผักไปบริโภคได้ การได้ผลผลิตที่เป็นรูปธรรมทำให้มีคนแสดงความสนใจอยากเข้าร่วมกลุ่มมากขึ้น และสิ่งที่สำคัญคือเรือนจำมีแหล่งอาหารซึ่งเป็นพืชผักให้ผู้ต้องขังซึ่งมีข้อจำกัดทางการเงินได้มีโอกาสบริโภคผักมากขึ้น ซึ่งนอกจากจะเป็นการส่งเสริมการดูแลสุขภาพแล้ว ยังเป็นการสร้างความสุขทางด้านจิตใจกับผู้เข้าร่วมปลูกพืชผัก และสวนผักยังเป็นพื้นที่สีเขียวสำหรับการพักผ่อนหย่อนใจของผู้ต้องขังอีกด้วย

การปลูกพืชผักทำให้ผู้ต้องขังซึ่งมีข้อจำกัดทางการเงินได้มีโอกาสบริโภคผักมากขึ้น ซึ่งนอกจากจะเป็นการส่งเสริมการดูแลสุขภาพแล้ว ยังเป็นการสร้างความสุขทางด้านจิตใจกับผู้เข้าร่วมปลูกพืชผักด้วย เพราะเป็นกิจกรรมที่ทำให้ได้สัมผัสธรรมชาติ เมื่อพักดิบโต ภาพของผู้ต้องขังซึ่งพาผู้เขียนไปเดินดูต้นมะเขือยาว มะเขือเทศ ที่ออกผลเต็มต้นสวยงาม หน้าตาท่าทางเต็มไปด้วยความภาคภูมิใจและมีความสุขที่ได้เห็นพืชผักที่ตนเองปลูกในเรือนจำซึ่งไม่เคยมีโอกาสได้สัมผัสมาก่อน แม้จะทำให้คิดถึงบ้านแต่ก็เป็นความรู้สึกที่เหมือนได้บรรยากาศอบอุ่นของบ้านที่ได้จากมาเนิ่นนาน การปลูกพืชผักเป็นเสมือนการเปิดพื้นที่เล็กๆ ให้ผู้ต้องขังได้ทำอะไรที่เป็นอิสระ มีประโยชน์กับตนเอง และสามารถพึ่งตนเองในเรื่องของการสร้างแหล่งอาหารเพื่อการบริโภคในเรือนจำได้

การปลูกผักนอกจากจะทำให้ผู้ต้องขังได้รับประทานผักสดปลอดสารพิษ ซึ่งเป็นประโยชน์กับร่างกายแล้ว การได้มีโอกาสปลูกพืชยังช่วยให้ผู้ต้องขังได้สัมผัสธรรมชาติ ได้ดูแลต้นไม้ การได้เฝ้าดูการเจริญเติบโตของพืชผัก ทำให้คลายเครียดและมีจิตใจที่อ่อนโยน

การจัดพื้นที่ใช้สอยเพื่อการฟื้นฟูและเยียวยา ประวัติศาสตร์ของสถาปัตยกรรมทั้งตัวอาคารและพื้นที่ใช้สอยของเรือนจำสะท้อนเป้าหมายของเรือนจำในแต่ละยุคสมัยได้เป็นอย่างดี ในช่วงคริสต์ทศวรรษที่ 18 (พ.ศ. 2244-2343) เรือนจำในโลกตะวันตกถูกสร้างขึ้นมาแทนการลงทัณฑ์ในที่สาธารณะด้วยการทรมานร่างกายหรือการประหารชีวิตซึ่งทำกันมาหลายร้อยปีก่อนหน้านั้น เรือนจำจึงมีวัตถุประสงค์สำคัญคือเพื่อการลงโทษผู้กระทำผิด การออกแบบเรือนจำในยุคนี้สะท้อนการลงโทษที่มุ่งให้คนอยู่อย่างโดดเดี่ยว ไม่ต้องมีความสัมพันธ์กับผู้อื่นและเพื่อทำให้คนรู้สึกอับอายและต่ำต้อย การปฏิรูปเรือนจำในช่วงปลายคริสต์ทศวรรษที่ 19 ก็ยังคงมีแนวคิดแบบเดียวกันคือใช้ระบบแยกผู้ต้องขังออกจากกันและเน้นความความเงียบ (separate and silent systems) ขณะเดียวกันก็มีความต้องการใช้แรงงานของผู้ต้องขังด้วย จึงได้สร้างอาคารซึ่งมีความกว้างพอที่จะให้ผู้ต้องขังมาทำงานด้วยกัน แต่ใส่หน้ากากเพื่อไม่ให้เห็นหน้ากันและพูดคุยกัน (ดูรายละเอียดในบทที่ 1) อาคารต่าง ๆ ของเรือนจำจะใช้สีและวัสดุที่ทำให้ดูทึบและให้ความรู้สึกหม่นหมอง หดหู่ หน้าต่างมีลูกกรงเหล็ก ลักษณะการออกแบบดังกล่าวนี้ไม่เพียงแต่จะสกัดกั้นการฟื้นฟูเยียวยาผู้ต้องขังเท่านั้น แต่ยังมีผลในทางลบต่อปัจเจกบุคคลและสังคมในวงกว้างด้วยเพราะเรือนจำล้มเหลวในการช่วยให้ผู้ที่พ้นโทษออกไปเป็นคนที่มีคุณภาพ

ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมาเริ่มมีการผลักดันแนวคิดที่ต้องการให้การออกแบบและการจัดพื้นที่ในเรือนจำมีส่วนสำคัญในการฟื้นฟูและเยียวยาผู้ต้องขัง แนวคิดที่เรียกว่า **“เราต้องปฏิบัติต่อมนุษย์โดยใช้ความเป็นมนุษย์ในการเยียวยา (human treatment)”** ให้ความสำคัญกับเรื่องของการฟื้นฟูและทำให้การคืนกลับสู่สังคมประสบความสำเร็จ ฐานคิดในเรื่องนี้คือความเชื่อมั่นว่ามนุษย์สามารถปรับเปลี่ยนตัวเองจากการที่เคยกระทำผิดมาในอดีตไปสู่การมองอนาคตในทางบวกได้หากใช้วิธีการที่เหมาะสมและถูกต้อง การสร้างสภาวะแวดล้อมให้ผู้ต้องขังได้รับแสงสว่างจากธรรมชาติ แสงแดด อากาศที่บริสุทธิ์ การจัดพื้นที่ที่มีความสดชื่น มีสีเขียว มีการตกแต่งที่ให้ความอบอุ่นและเป็นมิตร จะช่วยให้การฟื้นฟูร่างกายและจิตใจของผู้ต้องขัง และช่วยให้ผู้ต้องขังไม่กลับไปกระทำผิดซ้ำ บรรยากาศที่เป็นการจ้องจ้ำ กัดดัน หม่นหมอง ไม่สามารถช่วยฟื้นฟูเยียวยาผู้ต้องขังได้เลย

ตัวอย่างที่ดีของการออกแบบพื้นที่ของเรือนจำให้เอื้อต่อการฟื้นฟูร่างกายและจิตใจของผู้ต้องขังประสบความสำเร็จหลายประเทศ เช่น ประเทศนอร์เวย์สามารถลดอัตราการกระทำผิดซ้ำลงจนเหลือในระดับต่ำมากจนเกือบไม่มีเลย ในสหรัฐอเมริกาซึ่งเป็นประเทศที่อยู่ในสภาวะการณของการจำคุกคนจำนวนมาก (mass incarceration) ยิ่งผู้ต้องขังเพิ่มมากขึ้น การดูแลยิ่งมีความเข้มงวด เพราะคนแออัด การจัดพื้นที่ที่ยังห่างไกลจากความเป็นที่อยู่ของมนุษย์ ซึ่งปรากฏว่าผู้ที่ได้รับทัณฑ์บน หรือพ้นโทษกลับไปกระทำผิดซ้ำและย้อนกลับมาในเรือนจำอีก การพยายามเพิ่มโปรแกรมการฟื้นฟูกลายเป็นสิ่งที่ทำได้ยากและมีค่าใช้จ่ายที่สูงแต่ผลสำเร็จที่ได้รับกลับต่ำมาก ดังนั้น เรือนจำในหลาย ๆ มลรัฐจึงเริ่มมองเห็นความจำเป็นของการออกแบบและจัดพื้นที่เรือนจำให้มีส่วนช่วยในการฟื้นฟูเยียวยาผู้ต้องขังไปในตัว มีการเพิ่มสีเขียวและความสดชื่นเข้าไปในพื้นที่ทำงานของผู้ต้องขัง ให้ผู้ต้องขังได้มีชีวิตที่เชื่อมโยงกับธรรมชาติมากขึ้น หลายแห่งมีการสร้างเรือนจำใหม่ที่มีสถาปัตยกรรมและการออกแบบภายในที่เหมือนกับอาคารบริเวณของสถาบันการศึกษามากกว่าเรือนจำแบบเดิม

ด้านข้างของสวนผักคือ ศาลาทำงานและพักผ่อน

โครงการเรือนจำสุภาพะได้ริเริ่มการส่งเสริมและสนับสนุนให้ปรับเปลี่ยนพื้นที่การใช้ชีวิตในตอนกลางวันของผู้ต้องขังให้มีความสดชื่น มีสีเขียว มีบรรยากาศที่ดีสำหรับการใช้ชีวิตของผู้ต้องขังหญิงในเรือนจำกลางราชบุรี โดยการดำเนินการจำเป็นต้องกระทำอยู่ภายใต้ข้อจำกัดทางด้านทรัพยากรและกฎระเบียบของเรือนจำ โดยอาศัยความร่วมมือของผู้บังคับแดนหญิงและเจ้าหน้าที่ ซึ่งพบว่า การเปลี่ยนแปลงแม้เพียงเล็กน้อยได้ช่วยสร้างชีวิตชีวาให้กับแดนหญิง และผู้ต้องขังได้เข้ามาใช้พื้นที่อย่างมีความสุข ตัวอย่างที่ดีของการจัดกิจกรรมที่ได้นำเสนอไปแล้วข้างต้นคือ การเพิ่มพื้นที่สีเขียวด้วยการปลูกพืชผักและสมุนไพร ในเวลาว่างก่อนขึ้นเรือนนอน ผู้ต้องขังหมุนเวียนกันมานั่งอยู่บริเวณที่มีสวนพืชผัก มีคนที่ใช้คำพูดว่า **“ไม่ได้กลิ่นผักมานานแล้ว ได้กลิ่นแล้วชื่นใจ”** บางคนบอกว่า **“ได้กลิ่นผักแล้วคิดถึงบ้าน”**

ในเวลาต่อมาจึงได้มีการสร้างศาลาพักผ่อนซึ่งทำด้วยวัสดุต่างๆ ขึ้นในบริเวณข้าง ๆ สวนพืชผัก พื้นที่แห่งนี้กลายเป็นที่ซึ่งผู้สูงอายุขอมานั่งสวดมนต์กันในตอนบ่าย เพราะมีแสงแดดรำไร ลมพัดอ่อน ๆ รวมทั้งสีเขียวของใบไม้ ต่อมาพื้นที่นี้ได้ใช้เป็นที่ทำกิจกรรมศิลปะบำบัด (รายละเอียดจะนำเสนอในตอนต่อไป) นอกจากนี้ทางแดนหญิงได้นำกองงานซึ่งทำผลิตภัณฑ์ผลงานสร้างสรรค์อีกหลายอย่าง เช่น บาดิก เทียนหอม ออกมาทำในพื้นที่นอกอาคาร ซึ่งมีหลังคาบังแดด มีต้นไม้ร่มรื่น สร้างบรรยากาศการทำงานในตอนกลางวันให้สดชื่นแจ่มใส ส่วนในโรงงานซึ่งเป็นอาคารเดิมสร้างให้รองรับผู้ต้องขังจำนวนมากมานั่งทำงานในตอนกลางวัน ก็มีการนำผลิตภัณฑ์ที่เป็นผลงานที่หลากหลายของผู้ต้องขังหญิงมาจัดแสดงให้ดูมีบรรยากาศสดใสขึ้น

เรือนจำฮาลเดน ประเทศนอร์เวย์

เรือนจำฮาลเดน ประเทศนอร์เวย์

แต่ละกองงานจะมีการนำผลงานของตนเองออกมาจัดวางเพื่อเป็นการโฆษณาผลิตภัณฑ์ มีการติดราคาไว้ เพื่อให้ผู้เข้ามาดูงานและผู้ต้องขังที่สนใจสั่งซื้อได้ เช่น กองงานศิลปะบำบัดก็นำเสื้อที่มีภาพสวยงามมาแสดงเหมือนเป็นบูติคขายเสื้อ มีหินที่มีการลงสีอย่างสวยงามมาจัดวางพร้อมติดราคา กองงานบาติก กองงานไหมพรม ก็เช่นกัน มีการติดป้ายลดราคาเพื่อให้นักสนใจ ผู้ที่ได้เข้ามาดูงานที่แดนหญิงของเรือนจำกลางราชบุรีต่างรู้สึกประทับใจในบรรยากาศของเรือนจำ และผลงานสร้างสรรค์ของผู้ต้องขัง ส่วนใหญ่พากันซื้อติดมือกลับไป ทำให้ผู้ต้องขังมีความภาคภูมิใจ มีความสุข และตระหนักในความสามารถของตนเอง

การทำงานที่สร้างเสริมสุขภาพ

การบังคับให้ผู้ต้องขังต้องทำงานหนักแบบใช้แรงงานมีมาตั้งแต่อดีต ในยุคที่มีการสร้างระบบเรือนจำแบบพานอปติคอนซึ่งนำผู้ต้องขังมาขังไว้ในห้องเล็ก ๆ ทั้งกลางวันและกลางคืน ถูกวิจารณ์ในเวลาต่อมาว่าเป็นการสิ้นเปลืองงบประมาณโดยไม่ได้ประโยชน์อะไรจากผู้ต้องขัง (ดูรายละเอียดในบทที่ 1) ดังนั้นจึงมีการนำผู้ต้องขังออกมาทำงานในโรงงานในตอนกลางวันและนำกลับไปไว้ในห้องขังในตอนกลางคืน โดยบรรยากาศในการทำงานจะต้องเงียบกริบตลอดเวลา ไม่มีใครได้ยินเสียงใด ๆ ในเรือนจำนอกจากเสียงการเดินแบบแถวทหารเข้าออกโรงงาน แม้เรือนจำจะมีผู้ต้องขังอยู่เป็นพันแต่กลับดูเหมือนว่าเป็นสถานที่ปกคลุมด้วยความเงียบเหมือนเป็นที่ว่างเปล่า (De Beaumont & De Tocqueville, 1833) ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 มีผู้เริ่มมองเห็นความจำเป็นที่จะต้องปฏิรูปการลงโทษโดยไม่ให้การถูกจำคุกเป็นการทำอันตรายต่อสุขภาพของผู้ต้องขัง และสามารถปล่อยผู้พ้นโทษออกไปสู่สังคมได้อย่างปลอดภัย โดยในมลรัฐฟิลาเดลเฟียได้ประกาศเจตนารมณ์ในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังว่า การกระทำใดที่ทำให้ผู้ต้องขังต้องทุกข์ทรมานหรือเจ็บปวดเป็นสิ่งผิดกฎหมาย และให้ปฏิบัติต่อผู้ต้องขังเพื่อสร้างเสริมคุณธรรมและความสุขให้กับเขา การบังคับให้ผู้ต้องขังอยู่ในความเงียบตลอดเวลาเป็นเรื่องผิดศีลธรรม เจตนารมณ์นี้สะท้อนฐานคิดในการฟื้นฟูเยียวยาผู้ต้องขังจากการใช้ความกดดัน การทำให้ทุกข์ทรมานใจ การใช้การบังคับให้อยู่ในกรอบกติกาจนละเมิดต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ไปสู่การฟื้นฟูดูแลผู้ต้องขังด้วยหลักมนุษยธรรม ใช้ความรักความห่วงใยเพื่อให้ผู้ต้องขังยังดำรงความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เพื่อให้บุคคลสามารถกลับคืนสู่สังคมในฐานะพลเมืองที่มีคุณภาพ

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในหลาย ๆ สังคม การใช้แรงงานของผู้ต้องขังได้กลายเป็นแหล่งที่มาของรายได้ของเรือนจำ โดยเฉพาะเมื่อค่าใช้จ่ายของเรือนจำสูงเกินกว่างบประมาณที่ได้รับการจัดสรร

โรงงานได้รับการจัดพื้นที่ให้มีสีสัน

จากภาครัฐ และในหลาย ๆ กรณีแนวคิดในการฟื้นฟูผู้ต้องขังกลายเป็นการช่วงชิงพื้นที่ระหว่างความควบคุมให้อยู่ในระเบียบวินัยอย่างเข้มข้น การหารายได้ของเรือนจำผ่านการใช้แรงงานของผู้ต้องขัง และการฟื้นฟูผู้ต้องขัง แนวคิดในการฟื้นฟูผู้ต้องขังถึงความจำเป็นที่ต้องจัดหางานที่จะช่วยสร้างคุณค่าในตัวเองให้กับผู้ต้องขัง ทำให้ผู้ต้องขังได้เรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ ซึ่งอาจนำไปใช้ประกอบอาชีพ และยังเป็นสิ่งช่วยบรรเทาความทุกข์จากการพลัดพราก ความรู้สึกว่าถูกหลงโทษ ถูกจำกัดพื้นที่และอิสรภาพ การทำงานควรช่วยให้ผู้ต้องขังสามารถค้นหาความถนัด ความชอบ และสร้างศักยภาพใหม่ให้กับตนเอง ได้เรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ เป็นการสร้างโอกาสที่ดีให้กับผู้ต้องขัง (Craig, 2004)

การสร้างงานในเรือนจำของไทยก็มีแนวโน้มจะเข้าไปเพื่อให้ผู้ต้องขังได้ใช้เวลาที่มีอยู่ในแต่ละวันให้หมดไป บางเรือนจำอาจสามารถรับงานจากโรงงานมาให้ผู้ต้องขังทำ แต่ด้วยข้อจำกัดหลาย ๆ ประการทำให้งานส่วนใหญ่ที่รับมาเป็นงานประเภทที่เรียกว่า “การรับช่วงงาน” ซึ่งเป็นการทำงานเฉพาะบางชิ้นส่วนให้กับโรงงาน เช่น ชิ้นส่วนของกระเป๋ารองเท้า หมวก ดอกไม้ประดิษฐ์ อุปกรณ์ไฟฟ้า เป็นต้น ผู้ทำสามารถฝึกทำได้อย่างรวดเร็ว แต่ผู้ทำจะไม่เห็นผลลัพธ์ซึ่งเป็นผลงานของตนเองทั้งชิ้น และในการทำไม่ต้องใช้ความคิดหรือพลังสร้างสรรค์แต่อย่างใด ส่วนใหญ่มักเป็นการทำงานแข่งกับเวลา เมื่องานเสร็จคนทำไม่รู้สึกภาคภูมิใจในผลงาน หรือแทบไม่รู้ด้วยซ้ำว่า ผลผลิตชิ้นสุดท้ายของงานที่ทำคืออะไร นอกจากนี้การทำงานยังเป็นเครื่องมือของเรือนจำในการควบคุมผู้ต้องขังให้อยู่เป็นที่ เป็นทางได้ง่ายขึ้นด้วย

กิจกรรมของโครงการนี้ให้ความสำคัญกับการสร้างสิ่งที่ยั่งยืนไปในการใช้ชีวิตในเรือนจำ อันได้แก่พลังชีวิตที่สามารถสร้างผ่านกิจกรรมที่ก่อให้เกิดผลงานสร้างสรรค์และปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ในรูปแบบใหม่ระหว่างผู้ต้องขังกับเจ้าหน้าที่ และระหว่างผู้ต้องขังด้วยกันเอง ฐานคิดแบบเดิมในการกำหนดให้ความสำคัญระหว่างเจ้าหน้าที่และผู้ต้องขังเป็นความสัมพันธ์ในแนวดิ่ง โดยเจ้าหน้าที่เป็นผู้ควบคุม สั่งการ ส่วนผู้ต้องขังต้องทำตามโดยไม่ขัดขืน ต่อรอง ผู้ต้องขังถูกหล่อหลอมให้มีการสอดส่องการกระทำของกันและกันอยู่ตลอดเวลา ทำให้บรรยากาศของเรือนจำมีลักษณะของการไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกัน ไม่มีชีวิตชีวา ไม่อบอุ่น และไม่เป็นมิตร โครงการนี้ได้ร่วมมือกับเรือนจำสร้างกิจกรรมที่นำไปสู่การสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีให้กับผู้ต้องขัง

การทำงานเพื่อให้เกิดพลังสร้างสรรค์และความสุข ไม่เบียดเบียนชีวิตให้มีความสำคัญกับกระบวนการให้ความรู้และทักษะในการผลิตผลงานสร้างสรรค์ โดยให้ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในการออกแบบ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ การวางแผนการตลาด และการแบ่งผลได้ในรูปของเงินปันผลให้กับผู้ต้องขัง การทำกิจกรรมมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายแทนการสั่งการให้ผู้ต้องขังทำตามคำสั่ง ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างผู้ต้องขังกับเจ้าหน้าที่ ผู้ต้องขังมีโอกาสตัดสินใจว่าต้องการสมัครเข้าทำงานใด เมื่อเข้ากลุ่มการทำงานก็มีโอกาสร่วมวางแผน ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ทำให้ได้เรียนรู้การทำงานร่วมกัน เนื่องจากการงานที่ทำเป็นงานที่ไม่ใช้ลักษณะของการแบ่งงานกันทำแบบสายพานเครื่องจักรหรือการรับช่วงงาน ผู้ต้องขังได้เรียนรู้การทำงานทุกขั้นตอน สามารถเรียนรู้งานได้ทั้งระบบงาน ทำให้เกิดพลังสร้างสรรค์ ไม่รู้สึกเบียดเบียนในการทำงาน เมื่องานเสร็จก็มีความภาคภูมิใจ อยากผลิตงานชิ้นอื่น ๆ ต่อไป นอกจากนี้ผู้ต้องขังยังได้เรียนรู้การทำงานร่วมกับคนอื่น ๆ ทั้งกับผู้ต้องขังด้วยกันเอง นักวิจัย และผู้เชี่ยวชาญหรือวิทยากรที่เข้ามาสอน ทำให้เกิดความไว้วางใจ มีศรัทธาในผู้อื่นและตระหนักในคุณค่าของตนเอง

ผลงานการนำดอกไม้ประดิษฐ์มาประดับรูปภาพ เรือนจำกลางอุดรธานี

ผลงานสร้างสรรค์จากผ้าฝ้ายพื้นเมืองผู้ต้องขังหญิง เรือนจำกลางอุดรธานี

การทำงานได้สร้างตัวตนให้กับผู้ทำด้วย ผู้ต้องขังตระหนักในศักยภาพของตนเอง สามารถบอกกับเจ้าหน้าที่ได้ว่า ต้องการวัสดุแบบใด หรือวัสดุที่เจ้าหน้าที่ซื้อมาให้อาจยังไม่เหมาะสมที่จะมาทำผลิตภัณฑ์ ส่วนเจ้าหน้าที่ก็เปิดใจรับฟังความต้องการและข้อเสนอแนะจากผู้ต้องขังมากขึ้น ทุกฝ่ายเกิดความรู้สึกร่วมกันว่า ผลผลิตที่เกิดจากฝีมือผู้ต้องขังสามารถนำชื่อเสียงมาสู่เรือนจำ ทำให้เรือนจำมองเห็นพลังริเริ่มสร้างสรรค์ของผู้ต้องขัง นับเป็นการเปิดมิติของการทำงานที่ทุกฝ่ายได้เรียนรู้การทำงานร่วมกัน โดยเฉพาะงานที่ทำแตกต่างจากลักษณะของการทำชิ้นส่วนบางอย่างในลักษณะของงานรับช่วงให้กับโรงงาน ผู้ต้องขังได้เรียนรู้การทำงานทุกขั้นตอน แม้งานบางอย่างจะต้องอาศัยการออกแบบและการร่วมมือจากวิทยากรภายนอก แต่ผู้ต้องขังก็ทราบว่างานดังกล่าวถูกจัดเตรียมมาอย่างไร และตนเองยังขาดความรู้ในเรื่องการออกแบบ รวมทั้งพอจะมีความรู้ด้วยว่าจะหาเครือข่ายความช่วยเหลือหรือร่วมมือได้จากที่ใด นอกจากนี้การทำงานยังช่วยให้ผู้ต้องขังมีรายได้ในรูปแบบของเงินปันผลอีกด้วย ผู้ต้องขังที่เข้าร่วมกิจกรรมล้วนมีความมุ่งมั่นที่จะพัฒนาความรู้ความสามารถของตนเองให้ได้มากที่สุดเพื่อที่จะได้นำออกไปใช้เป็นงานอาชีพภายนอก

นอกจากนี้โครงการนี้ยังได้นำร่องการให้ผู้ต้องขังมีโอกาสสร้างผลงานศิลปะในกิจกรรม “ศิลปะบำบัด” เพื่อช่วยให้ผู้ต้องขังรู้สึกถึงความสำเร็จและภาคภูมิใจในตนเอง ซึ่งจะมีผลต่อการกลับคืนสู่สังคม บางคนอาจใช้งานศิลปะเพื่อแสดงออกถึงการขอโทษ การกลับไปอยู่ร่วมกับครอบครัวอีกครั้ง หรือแม้แต่การบอกว่าตนเองเป็นผู้บริสุทธิ์ไม่ได้ทำผิด นอกจากนี้ศิลปะยังช่วยให้ผู้ต้องขังรู้สึกว่าตนเองมีอิสระภาพ เป็นอิสระภาพในการแสดงออกถึงพลังสร้างสรรค์ของตนเอง ศิลปะช่วยให้ผู้ต้องขังนิยามสิ่งที่เกิดขึ้นกับตนเองทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต เป็นจินตนาการที่สะท้อนประสบการณ์ชีวิตของผู้ต้องขัง การทำงานศิลปะช่วยให้ผู้ต้องขังมองการถูกจำคุกของตนเองอย่างมีพลังไม่หยุดนิ่ง แต่สามารถปรับเปลี่ยนไปตามจินตนาการ นอกจากนี้งานศิลปะยังช่วยให้ผู้ต้องขังเชื่อมโยงตนเองกับวัฒนธรรมที่ตนเองจากมาอีกด้วย ในเรือนจำผู้ต้องขังมีโอกาสใช้สีหรือเลือกสีเพื่อการผ่อนคลายหรือเพื่อความสุขของตัวเอง หรือสร้างความสุขกับผู้อื่นน้อยมาก พื้นที่ทางกายภาพ เช่น เรือนนอน สถานที่ทำงาน สถานที่อาบน้ำ จะมีสีฉูดฉาด ก่อให้เกิดความหดหู่ เสื้อผ้าที่เป็นสีเดียวกันทุกคน ทุกวัน ยิ่งก่อให้เกิดความเบื่อหน่าย แดนหญิงหลายแห่งไม่มีต้นไม้ ดอกไม้ ให้ผู้ต้องขังได้สัมผัสความงดงามของสีสันของธรรมชาติ ดังนั้น การริเริ่มนำสีสันเข้าสู่ชีวิตของผู้ต้องขังผ่านกิจกรรม “พลังสีบำบัด” ได้เป็นการเปิดมิติใหม่ๆ ของการฟื้นฟูและเยียวยาจิตใจ

บรรยากาศของงานศิลปะบนก้อนหิน

บรรยากาศการปักผ้า

บรรยากาศของงานศิลปะบนก้อนหิน

บรรยากาศการทำงานการเขียนผ้าบาติก

โครงการนี้จัดกิจกรรมให้ผู้ต้องขังหญิงได้เรียนรู้การใช้สีเพื่อแสดงออกถึงอารมณ์ ความรู้สึก และผ่อนคลายความเครียด โดยได้เชิญศิลปินอิสระเข้าไปสอนผู้ต้องขังหญิง ณ เรือนจำกลางราชบุรี เรือนจำกลางอุบลราชธานี และเรือนจำจังหวัดกาฬสินธุ์ แต่ละแห่งมีผู้ต้องขังหญิงสมัครเข้าร่วมกิจกรรม 30 คน วิทยากรสอนให้ผู้ต้องขังเริ่มใช้ดินสอสีระบายลงไปบนกระดาษ A4 ซึ่งมีภาพที่ร่างไว้ล่วงหน้าแล้ว ส่วนใหญ่เป็นภาพที่สะท้อนชีวิตในอดีตของผู้ต้องขัง เช่น ทุ่งนา หมู่บ้าน บ้านเรือน ป่า หนองน้ำ ฯลฯ เมื่อผู้เรียนคุ้นเคยกับการเลือกใช้สีตามจินตนาการของตนเอง จึงสอนให้ผู้เรียนลงสีบนกระดาษวาดภาพโดยใช้สีน้ำ จากนั้นจึงฝึกให้ลงสีบนผืนผ้าใบโดยใช้สีอะคริลิก นอกจากนี้ยังได้สอนให้ผู้ต้องขังรู้จักสร้างสรรค์งาน “ศิลปะบนก้อนหิน” โดยใช้สีอะคริลิก โดยให้ผู้เรียนเลือกหินรูปร่างต่าง ๆ และจินตนาการว่าจะใช้สีลงหินให้หินเป็นรูปร่างของอะไร เช่น ดอกไม้ กบ นกฮูก ปลา แมว เสือ ฯลฯ เมื่อผู้เรียนได้เรียนรู้การเลือกสีให้เหมาะกับวัสดุแล้ว สามารถนำความรู้และทักษะนี้ไปสร้างสรรค์สิ่งอื่น ๆ เช่น เสื้อยืด กระโปรง ถุงผ้า ผ้าเช็ดหน้า ผ้าปูโต๊ะ เฟอร์นิเจอร์ ฯลฯ

นอกจากการเปิดพื้นที่ให้ผู้ต้องขังใช้จินตนาการและพลังสร้างสรรค์ในการใช้สีประเภทต่าง ๆ บนวัสดุต่าง ๆ แล้ว โครงการนี้ยังสอนให้ผู้ต้องขังทำงานหัตถกรรมที่ตนเองถนัดหรือชอบ เช่น การนำผ้าพื้นเมืองที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาทำเป็นผลงานหัตถกรรมในรูปแบบต่าง ๆ ณ เรือนจำอุตรธานี การทำผ้าบาติก ณ เรือนจำกลางราชบุรี การถักไหมพรมด้วยโครเชต์ ณ เรือนจำกลางอุตรธานี เรือนจำกลาง

ราชบุรี และเรือนจำกลางอุบลราชธานี การทำกิจกรรมจะให้ความสำคัญกับกระบวนการให้ความรู้ และการฝึกทักษะในการผลิตผลงานสร้างสรรค์ โดยจัดหาวิทยากรมืออาชีพและมีผลงานเป็นที่ยอมรับในสังคม เพื่อให้ผู้ต้องขังเข้าถึงความรู้และทักษะในระดับมืออาชีพ มีคุณค่า และมีมูลค่า ในส่วนของกระบวนการทำงานจะดำเนินการให้ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในการเลือกผลิตภัณฑ์ การออกแบบ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ การวางแผนการตลาด และการแบ่งผลได้ในรูปของเงินรางวัลให้กับผู้ต้องขัง กิจกรรมเสริมสร้างพลังสร้างสรรค์ พลังชีวิต คิดบวก ให้กับผู้ต้องขัง ถูกนำไปเชื่อมต่อกับกิจกรรมอื่น ๆ เช่น พลังสีเพื่อการบำบัด โดยสามารถนำผลงานศิลปะของสีมาใช้เป็นส่วนประกอบของผลงานสร้างสรรค์ได้หลายรูปแบบ เช่น กระเป๋าผ้า หมอน กล้อง ของใช้อื่น ๆ ซึ่งจะทำให้ผลผลิตมีคุณค่าในทางศิลปะอันเป็นผลงานของผู้ต้องขังด้วย

การบริการรักษาพยาบาลเชิงรุก

การพัฒนาวิถีการดำรงชีวิตที่ส่งเสริมสุขภาพที่ได้นำเสนอมาข้างต้นมีเป้าหมายในการทำให้ผู้ต้องขังหญิงมีสุขภาพที่ดีทั้งกาย ใจ และจิตวิญญาณ ซึ่งเป็นการป้องกันโรคโดยเฉพาะโรคในกลุ่มโรคไม่ติดต่อเรื้อรัง NCDs แต่วิถีการดำรงชีวิตที่ส่งเสริมสุขภาพยังต้องครอบคลุมถึงการที่ผู้ต้องขังสามารถเข้าถึงการบริการรักษาพยาบาลเมื่อเจ็บป่วยด้วย โดยทั่วไปเรือนจำจะเผชิญกับปัญหาการจัดการให้ผู้ต้องขังเข้าถึงการรักษาพยาบาลอย่างน้อย 3 ประการ

ประการแรก สถานพยาบาลที่มีในเรือนจำส่วนใหญ่ก็มีเพียงพยาบาลวิชาชีพประจำอยู่ และระบบการรักษาพยาบาลของสถานพยาบาลของเรือนจำยังมิได้บูรณาการเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบการบริการสุขภาพของประเทศ ดังนั้นงบประมาณของสถานพยาบาลในเรือนจำจึงมาจากการจัดสรรของกรมราชทัณฑ์ซึ่งมีการจัดสรรให้อย่างจำกัดมาก ส่วนใหญ่ก็เพื่อนำไปซื้อยาที่ใช้รักษาผู้ป่วยในเบื้องต้นเท่านั้น แม้เรือนจำจะมีแพทย์เข้ามาตรวจเป็นครั้งคราว แต่เมื่อผู้ต้องขังป่วยเกินกว่าที่จะเป็นการส่งยาให้ ก็จำเป็นต้องส่งผู้ต้องขังออกไปรับการรักษาในโรงพยาบาล

ประการที่สอง ถึงแม้ผู้ต้องขังส่วนใหญ่จะสามารถใช้สิทธิรักษาในระบบหลักประกันสุขภาพของรัฐเหมือนประชาชนทั่วไปได้ แต่การนำผู้ต้องขังออกไปรับการรักษาภายนอกเรือนจำต้องมีการควบคุมในเรื่องการป้องกันการหลบหนีด้วย ดังนั้นจึงมีระเบียบว่าการนำผู้ต้องขังออกไปนอกเรือนจำจะต้องมีผู้คุมไปด้วย 2 คน การขาดแคลนเจ้าหน้าที่ทำให้เรือนจำต้องมีความระมัดระวังในการจัดส่งคนไข้ออกไปรักษาในโรงพยาบาล โดยทั่วไปผู้ต้องขังที่ได้รับการนำออกไปรักษาในโรงพยาบาลมักจะต้องเป็นโรคที่มีอาการหนักจริง ๆ โรคบางอย่างแม้จะเป็นความวิตกกังวลและมีผลต่อสุขภาพของผู้ต้องขังอย่างมากก็อาจถูกมองว่าไม่จำเป็นต้องนำออกไปรักษาพยาบาล เช่น โรคเกี่ยวกับอนาមัยช่องปาก โรคเกี่ยวกับตา

ประการที่สาม สถานพยาบาลของรัฐมีคนไข้ซึ่งเป็นประชาชนทั่วไปอยู่หนาแน่นมากอยู่แล้ว การนำผู้ต้องขังเข้ารับการรักษาก็ต้องเป็นไปตามระบบของโรงพยาบาลนั้น ๆ เจ้าหน้าที่ที่ควบคุมผู้ต้องขังไปรับบริการต้องใช้เวลาเช่นเดียวกับประชาชนทั่วไป หากผู้ป่วยต้องนอนที่โรงพยาบาลผู้คุมก็ต้องมาเฝ้าอยู่ตลอดเวลา เมื่อไม่สามารถนั่งเฝ้าข้างเตียงได้เพราะคนแน่น ก็ต้องใช้วิธีใช้โซ่คล้องข้อมือผู้ป่วยไว้กับเตียง ซึ่งเป็นสมภาวะที่ก่อให้เกิดความไม่สบายใจกับทุกฝ่าย คือทั้งผู้ป่วย เจ้าหน้าที่ที่มาเฝ้า หรือแม้แต่คนไข้อื่น ๆ ที่อยู่ห้องเดียวกัน สภาวะการณ์เช่นนี้มีส่วนสำคัญที่ปิดกั้นการเข้าถึงการบริการทางการแพทย์เมื่อเจ็บป่วย

ในส่วนของผู้ติดเชื้อเอดส์ ผู้ติดเชื้อมีโอกาสเข้าถึงยาต้านเชื้อไวรัสได้ โดยทั่วไปผู้ต้องขังสามารถแสดงความประสงค์ที่จะรับการตรวจเชื้อไวรัสเอดส์ได้ หากพบว่าติดเชื้อเอดส์ ก็สามารถพบแพทย์และให้แพทย์ส่งยาให้ได้ สำหรับผู้ที่ติดเชื้อมาก่อนหน้าที่จะเข้ามาอยู่ในเรือนจำและมีความประสงค์จะให้ญาตินำยาที่เคยใช้และได้ผลดีมาให้ ทางเรือนจำก็จะอนุญาตให้นำเข้ามาให้ผู้ต้องขังได้ ปัญหาเกี่ยวกับการเข้าถึงการบริการการดูแลสุขภาพเกิดขึ้นค่อนข้างสูงในกรณีที่ผู้ต้องขังมีปัญหาทางทันตกรรม เช่น ปวดฟัน ฟันผุ หรือสูญเสียฟันหลายซี่จนเป็นอุปสรรคต่อการรับประทานอาหาร ปัญหาที่เกี่ยวกับโรคตาโดยเฉพาะในกลุ่มผู้สูงอายุ ซึ่งอาจมองไม่เห็น สายตายาวแต่ไม่ได้มีแว่น

ที่เหมาะสม ตาฝ้ามัว บางคนเป็นต้อกระจก ต้อหิน แต่การขาดแคลนทันตแพทย์ และจักษุแพทย์ ทำให้ผู้ต้องขังมีปัญหาการเข้าถึงการบริการ สถานการณ์นี้คล้ายคลึงกับสิ่งที่เกิดในสก็อตแลนด์ที่มีรายงานว่า การติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์ ไม่ได้เป็นประเด็นสำคัญของการให้บริการทางการแพทย์แก่ผู้ต้องขัง หากแต่เป็นปัญหาเกี่ยวกับฟันและอนาមัยช่องปากที่ผู้ต้องขังไม่สามารถเข้าถึงบริการได้

การจัดหน่วยทันตกรรมเคลื่อนที่เข้าไปในเรือนจำ การสนับสนุนให้ผู้ต้องขังหญิงเข้าถึงการบริการทันตสุขภาพโดยให้หน่วยทันตกรรมเคลื่อนที่เข้าไปให้บริการในเรือนจำแทนการนำผู้ต้องขังออกไปรับบริการที่โรงพยาบาลเริ่มต้นที่เรือนจำกลางราชบุรีเป็นแห่งแรก การนําร่องการดำเนินการในลักษณะนี้เกิดจากการที่ผู้ต้องขังจำนวนมากมีปัญหาเกี่ยวกับฟันตั้งแต่รุนแรงมากจนถึงมากที่สุดคือไม่สามารถใช้ฟันเคี้ยวอาหารได้เลยเนื่องจากไม่มีฟัน หรือเหลือฟันเพียงไม่กี่ซี่ ปวดฟันอย่างรุนแรง ปวดฟันคุด ไปจนถึงปัญหาระดับที่มีความรุนแรงน้อยลงมา เช่น ฟันผุ ฟันเกเพราะถอนฟันแล้วแต่ไม่ได้ใส่ฟัน ฟันมีคราบหินปูนจนเหงือกอักเสบ เป็นต้น

ปัญหาของเรือนจำกลางราชบุรีคล้ายคลึงกับเรือนจำส่วนใหญ่ในประเทศไทย ส่วนหนึ่งเป็นปัญหาอันเกิดจากการขาดแคลนทันตแพทย์ที่จะเข้าไปให้บริการ และอีกส่วนหนึ่งเกิดจากข้อจำกัดที่จะตั้งคลินิกทันตกรรมในเรือนจำเนื่องจากการขาดแคลนทันตแพทย์ โดยทั่วไปเรือนจำจะพยายามขอความร่วมมือจากโรงพยาบาลประจำจังหวัดเพื่อให้จัดหน่วยทันตแพทย์เคลื่อนที่เข้าไปช่วยเหลือดูแลสุขภาพฟันผู้ต้องขัง แต่หน่วยทันตแพทย์จากโรงพยาบาลประจำจังหวัดก็จะมีข้อจำกัดทางด้านงบประมาณและกำลังคน ดังนั้นการบริการจึงมักมุ่งไปที่การแก้ไขปัญหาให้กับผู้ที่มีความจำเป็นต้องถอนฟัน เพราะมีอาการเจ็บปวดมาก ส่วนการดูแลรักษาฟันในด้านอื่น เช่น การอุดฟัน การใส่ฟันปลอม หรือการขูดหินปูนเพื่อรักษาอนาមัยช่องปากเป็นสิ่งที่ทำได้น้อยมากหรืออาจทำไม่ได้เลย

ปัญหาสุขภาพปากและฟันเป็นปัญหาสำคัญ มีผลต่อทั้งสุขภาพร่างกายและจิตใจของผู้ต้องขัง ผู้ต้องขังบางคนมีปัญหาถึงระดับที่ไม่สามารถดำรงชีวิตประจำวันได้อย่างปกติสุข เช่น มีผู้ต้องขังหญิงของเรือนจำกลางราชบุรีจำนวนถึงกว่า 10 คน ที่ไม่มีฟันแม้แต่ซี่เดียว ทำให้ไม่สามารถเคี้ยวอาหารได้จากการพูดคุยกับผู้ที่กำลังประสบปัญหานี้พบว่า การพยายามแก้ปัญหาเฉพาะหน้ามีตั้งแต่การเลือกกินแต่อาหารอ่อน หรือนำอาหารที่เรือนจำจัดให้มาบดด้วยช้อนให้ละเอียดมากที่สุดก่อนจะกินหรือบางคนก็ใช้เหงือกบดอาหารแทนฟัน แต่ทุกคนจะพูดเหมือนกันว่า จะมีอาการปวดท้องหรือไม่สบายในท้อง โดยเฉพาะท้องอืดบ่อยมาก ซึ่งน่าจะเป็นเพราะอาหารไม่ย่อย ในทางทันตสุขภาพมองว่า การกินในลักษณะนี้เป็นอันตรายกับสุขภาพมาก เพราะอาจทำให้ร่างกายได้รับสารอาหารไม่ครบหมู่ รวมทั้งนำไปสู่การโรคกระเพาะและลำไส้

ในบางกรณีผู้ต้องขังมีอาการปวดฟันเพราะฟันผุ ซึ่งสามารถใช้วิธีการอุดฟันได้ แต่ด้วยข้อจำกัดดังกล่าวแล้ว ทำให้ผู้ต้องขังที่มีปัญหาสุขภาพฟันส่วนใหญ่ยุติปัญหาลงด้วยการถอนฟัน เมื่อมีการถอนฟันแต่ไม่มีการให้บริการใส่ฟัน ทำให้ฟันซี่อื่น ๆ เริ่มร่น จึงยิ่งทำให้สภาวะการณของปัญหาทันตสุขภาพในเรือนจำมีปัญหาย่างรุนแรง จากการสำรวจเบื้องต้นของทางเรือนจำพบว่า มีผู้ซึ่งมีความจำเป็นต้องใส่ฟันถึง 147 คน จากผู้ต้องขังประมาณ 1,000 คน ในจำนวนนี้เป็นผู้ที่ฟันหลุดหมดปาก หรือพอมิฟันอยู่บ้างสองสามซี่แต่ถือว่าเป็นสภาพฟันใช้งานไม่ได้เกือบ 20 คน ที่เหลือเป็นผู้ที่ถอนฟันหรือฟันหลุดไปแต่ยังไม่ได้ใส่ โดยส่วนใหญ่ฟันขาดหายไปมากกว่า 2-3 ซี่ นอกจากนี้ยังมีผู้ที่ฟันผุและจำเป็นต้องมีการอุดฟันอีกประมาณ 400 คน (การสำรวจในปี 2557)

ทางโครงการฯ ประสานงานกับคณะทันตแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อขอหน่วยทันตกรรมพระราชทานในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มาให้บริการผู้ต้องขังในเรือนจำกลางราชบุรีเป็นเวลาติดต่อกันสองวัน โดยมีการนำทีมใส่ฟันปลอมมาให้บริการด้วย นอกจากนี้มีการให้บริการการอุดฟัน ถอนฟัน ผ่าฟันคุด ขูดหินปูน อย่างไรก็ตาม การใส่ฟันปลอมสามารถทำได้เฉพาะผู้ที่ฟันขาดไปสองถึงสามซี่เท่านั้น ส่วนผู้ที่ฟันหลุดหลายซี่หรือหลุดหมดทั้งปากไม่สามารถทำได้ภายในระยะเวลาอันสั้น ซึ่งทางโครงการได้จัดให้หน่วยทำฟันเข้ามาให้บริการผู้ป่วยกลุ่มนี้ (ดูรายละเอียดในตอนถัดไป) ทางหน่วยทันตกรรมเคลื่อนที่ประกอบด้วยทีมทันตแพทย์และชุดเตียงทันตกรรมจำนวน 20 เตียง โดยมีทันตแพทย์ เทคนิคการแพทย์ ผู้ช่วยทันตแพทย์ และเจ้าหน้าที่รวม 36 คน

ในส่วนของการทำงานทำฟันปลอม ทีมทันตแพทย์ได้พิมพ์ฟันและมีทีมมาทำฟันปลอมด้วยเพื่อวันรุ่งขึ้นจะได้ใส่ฟันได้เลย ดังนั้นแม้การบริการผู้ต้องขังจะหยุดในเวลาประมาณ 17:00 น. ของวันแรกแต่เมื่อรับประทานอาหารเย็นแล้ว ทีมทำฟันปลอมก็ยังคงกลับมาทำฟันปลอมอยู่จนถึง 1 นาฬิกา ของวันรุ่งขึ้น โดยมีคนอื่น ๆ ในทีมมาอยู่เป็นกำลังใจ นอกจากนี้ ผู้บัญชาการเรือนจำ ผู้บังคับแดนหญิง และเจ้าหน้าที่เรือนจำบางคนก็มาอยู่ร่วมเป็นเพื่อนด้วย ในวันรุ่งขึ้นผู้ต้องขังที่พิมพ์ฟันปลอมไว้จำนวน 40 คน ได้รับการใส่ฟันเรียบร้อย นับเป็นการเตรียมงานที่ไม่เพียงแต่มีประสิทธิภาพแต่เป็นการทำงานด้วยจิตใจที่ปรารถนาจะช่วยผู้ต้องขัง

การให้บริการทางทันตกรรมเชิงรุกโดยให้มีหน่วยทันตกรรมเคลื่อนที่เข้ามาให้บริการภายในเรือนจำประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี ช่วยให้ผู้ต้องขังมีทันตสุขภาพที่ดี ในปีต่อมาทางหน่วยทันตกรรมเคลื่อนที่ฯ ก็ได้เข้ามาให้บริการที่เรือนจำกลางราชบุรีอีกครั้งหนึ่ง ต่อมาได้มีการขยายงานการให้บริการไปยังเรือนจำกลางอุดรธานี เรือนจำจังหวัดกาฬสินธุ์ และเรือนจำกลางอุบลราชธานี

การตั้งหน่วยทำฟัน (dental care unit) การมีหน่วยทันตกรรมเคลื่อนที่เข้ามาเพียง 2 วัน ยังไม่สามารถแก้ปัญหาสำคัญบางประการได้ โดยเฉพาะสำหรับผู้ที่มีฟันหลุดไปหมดทั้งปากหรือเกือบหมดปาก เนื่องจากการใส่ฟันในลักษณะนี้ต้องทำหลายครั้ง ดังนั้นโครงการนี้ได้นำร่องการจัดตั้งหน่วยทำฟันเพื่อให้บริการทันตกรรมในเรือนจำโดยใช้อุปกรณ์แบบงานทันตกรรมเคลื่อนที่ ซึ่งมีต้นทุนในการด้านอุปกรณ์ไม่สูงนัก มีเตียงให้บริการ 2 เตียง และมีทีมทันตแพทย์อาสาจำนวน 2 คน เข้ามาให้บริการเดือนละ 1 ครั้ง ทีมทันตแพทย์เริ่มเข้ามาในเรือนจำกลางราชบุรี พร้อมทีมทำฟันปลอม ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่จากห้องแลป ได้พิมพ์ฟันผู้ต้องขังรวม 109 คน และนำแบบพิมพ์ฟันของแต่ละคนไปทำฟันปลอมในห้องแลป จากนั้นทันตแพทย์ได้เข้ามาทยอยใส่ฟันให้ผู้ต้องขังเป็นประจำทุกเดือน ซึ่งผู้ต้องขังได้รับบริการการใส่ฟันปลอมจนครบทุกคน ต่อมาทางเรือนจำกลางราชบุรีได้เป็นฝ่ายจัดหาทันตแพทย์มาให้บริการทางทันตกรรมแบบทั่วไปโดยยังคงใช้หน่วยทันตกรรมนี้ต่อมาจนถึงปัจจุบัน

4

ธำรงรักษาความสัมพันธ์ กับครอบครัวและสังคม

Maintaining Links to Family and Society

การออกแบบทางกายภาพและจัดระเบียบทางสังคม
ให้วิถีชีวิตในเรือนจำมีความคล้ายคลึงกับชีวิตทั่วไปในสังคม
เป็นวิธีการฟื้นฟูผู้กระทำผิดได้ดีที่สุดและทำให้
การกลับไปใช้ชีวิตตามปกติเมื่อพ้นโทษประสบความสำเร็จ

การถูกลงโทษจำคุกได้รับการนิยามที่สิ้นและตรงไปตรงมาโดยนักวิชาการซึ่งใช้เวลาหลายปีศึกษาชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำหลายแห่งของสหรัฐอเมริกาว่าไม่ต่างจาก “การตายทางสังคม” (social death) (Price, 2015) ซึ่งหมายถึงการถูกตัดขาดจากการมีปฏิสัมพันธ์กับครอบครัว ญาติพี่น้อง ชุมชน และสังคม เกือบทั้งหมด และชีวิตภายหลังจากนั้น (its afterlives) ก็เป็นชีวิตที่ยากลำบากอย่างที่ไม่ใช่ใครคาดถึง (Guenthe, 2013) การถูกจำคุกทำให้ปัจเจกบุคคลต้องเผชิญกับชีวิตที่แตกต่างจากโลกภายนอกโดยสิ้นเชิง สังคมของเรือนจำมีลักษณะของความรุนแรงเชิงโครงสร้างซึ่งหมายถึงการทำให้ผู้ต้องขังรู้สึกต่ำต้อย ต้องทำตามคำสั่งโดยไม่มีการโต้แย้ง ตั้งคำถาม การขัดขืนจะตามมาด้วยการลงโทษ ต้องการตกอยู่ในฐานะผู้ถูกควบคุมทั้งร่างกาย จิตใจ และจิตวิญญาณ ยิ่งไปกว่านั้นยังถูกบังคับให้ต้องแยกจากลูก พ่อแม่ และญาติพี่น้อง วิถีชีวิตในเรือนจำมีแนวโน้มจะบั่นทอนสุขภาวะของผู้ต้องขัง (ดูรายละเอียดในบทที่ 2)

เมื่อออกจากเรือนจำผู้พ้นโทษก็ยังคงเผชิญกับความยากลำบากในเรื่องต่างๆ เพราะระบบการลงโทษโดยการจำคุกได้สร้างกำแพงที่มองเห็นและมองไม่เห็นมากมายหลายชั้นเพื่อกีดกัน (deprive) ผู้ต้องขังออกจากครอบครัว ชุมชน และสังคม จนแม้เมื่อผู้ต้องขังก้าวพ้นจากกำแพงคอนกรีตของเรือนจำก็ยังคงต้องเผชิญกับกำแพงที่มองไม่เห็นอีกชั้นหนึ่งอันได้แก่ ปฏิบัติการของคนในสังคมที่มีต่อคนที่เคยถูกจำคุก ซึ่งมีผลต่อชีวิตผู้ต้องขังในหลายๆ ด้าน เช่น การหางานทำ ต้องการที่อยู่อาศัยใหม่ ในกรณีที่ครอบครัวล่มสลายไปแล้ว การไม่ได้รับความไว้วางใจจากผู้อื่น ความรู้สึกแปลกแยกจากสังคม ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปจากเมื่อก่อนเข้าไปในเรือนจำ รวมทั้งยังอาจหมายถึงการถูกติดตามหรือถูกจับตามองจากตำรวจในฐานะผู้เคยกระทำความผิดมาก่อนอีกด้วย การเปิดพื้นที่ให้ผู้ต้องขังมีโอกาสธำรงรักษาความสัมพันธ์ที่มีคุณภาพกับครอบครัวและสังคมจึงเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของเรือนจำสุขภาพ และเป็นเงื่อนไขสำคัญยิ่งสำหรับการคืนกลับสู่สังคมอย่างมีคุณภาพเมื่อพ้นโทษ

“ คำว่า “คืนกลับสู่สังคม” (reintegration) สะท้อนฐานคิดของอาชญาวิทยาในยุคสมัยใหม่ที่มุ่งเน้นการใช้เรือนจำเป็นเครื่องมือในการเคลื่อนย้ายผู้กระทำความผิดออกไปจากสังคมโดยให้เหตุผลว่าเพื่อเป็นการปกป้องสาธารณชนจากอาชญากรรม (incapacitation) ในขณะเดียวกันก็เป็นการให้บุคคลชดใช้ความผิดที่กระทำไปด้วย (retribution) ดังนั้นเมื่อบุคคลได้รับโทษและชดใช้ความผิดตามที่ศาลมีคำพิพากษาไปแล้ว จึงต้องมีกระบวนการคืนผู้พ้นโทษกลับสู่สังคม ซึ่งหมายความว่ารัฐและสังคมจะต้องมีค่าใช้จ่ายทางสังคมและเศรษฐกิจในการสนับสนุนการคืนกลับสู่สังคมของผู้พ้นโทษนอกเหนือจากค่าใช้จ่ายในการสร้าง/บำรุงรักษาเรือนจำและค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวกับผู้ต้องขังทั้งหมด ในส่วนของผู้พ้นโทษและครอบครัวก็ต้องเผชิญกับการปรับตัวครั้งใหญ่อีกครั้ง การศึกษาที่ผ่านมามีพบว่า ส่วนใหญ่แล้วผู้ที่ต้องโทษจำคุกและครอบครัวมีชีวิตที่ย่ำแย่ลงหลังจากที่มีสมาชิกในครอบครัวต้องเข้าไปติดคุก และแม้เมื่อเวลาของการจำคุกสิ้นสุดลงสถานการณ์ก็ไม่ดีขึ้นหรือในบางกรณีกลับยิ่งเลวลงอันเป็นผลมาจากการที่สังคมของเรือนจำได้เสริมแรงให้เกิดผลในทางลบต่ออุปนิสัยของผู้ต้องขังซึ่งทำให้การคืนกลับสู่ชีวิตปกติเป็นไปได้ยาก ”

แนวคิดของการฟื้นฟูผู้ต้องขังในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 มาจนถึงปัจจุบันเปลี่ยนจากเดิมที่ให้เรือนจำทำหน้าที่สำคัญในการนำผู้ต้องขังออกมาจากสังคมและการใช้เรือนจำเป็นพื้นที่ของการชดใช้ความผิดที่ได้กระทำลงไป ไปสู่แนวคิดของการทำให้ชีวิตในเรือนจำเหมือนชีวิตทั่วไป (normalization) ให้มากที่สุด แนวคิดใหม่นี้เชื่อว่าการออกแบบทางกายภาพและจัดระเบียบทางสังคมให้วิถีชีวิตในเรือนจำมีความคล้ายคลึงกับชีวิตทั่วไปในสังคมเป็นวิธีการฟื้นฟูผู้กระทำความผิดได้ดีที่สุดและทำให้การกลับไปใช้ชีวิตตามปกติเมื่อพ้นโทษประสบความสำเร็จ แนวคิดนี้ได้รับการนำไปใช้ในเรือนจำในบางประเทศของยุโรป เช่น นอร์เวย์ เดนมาร์ก เบลเยียม และพบว่าได้รับผลสำเร็จในการลดการกระทำความผิดซ้ำอย่างมีนัยสำคัญ

เรือนจำหลายแห่งในกลุ่มสแกนดิเนเวียและบางประเทศในยุโรปตะวันตกได้นำหลักการของการทำให้ชีวิตในเรือนจำเหมือนชีวิตทั่วไปมาใช้ โดยออกแบบให้ลักษณะทางกายภาพของเรือนจำไม่แปลกแยกออกจากสิ่งก่อสร้างในสังคม มีความพยายามในการหลีกเลี่ยงการออกแบบเรือนจำที่เต็มไปด้วยกำแพงคอนกรีตสูง ลูกกรง ลวดหนาม และเพิ่มพื้นที่สีเขียวให้มากขึ้น ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่เรือนจำกับผู้ต้องขังอยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจกันมากกว่าการเป็นผู้คุมกับผู้ถูกควบคุม เช่น ในเรือนจำของเดนมาร์กผู้ต้องขังจะซื้อวัตถุดิบที่มีขายในเรือนจำมาทำอาหารรับประทานเอง เรือนจำจัดสรรเงินซึ่งมาจากค่าจ้างในการทำงานของผู้ต้องขังเพื่อซื้อของเหล่านี้ ที่สำคัญคือผู้ต้องขังมีโอกาสเข้าถึงโลกภายนอกผ่านการรับสารต่าง ๆ สามารถติดต่อกับครอบครัว ญาติพี่น้อง หรือแม้แต่เพื่อนได้โดยสะดวก การเยี่ยมทำได้บ่อยถึงสองสามครั้งต่ออาทิตย์หรือทุกวันแต่ต้องไม่กระทบกับช่วงเวลาของการทำงาน และที่สำคัญคือเป็นการเยี่ยมในบรรยากาศที่อบอุ่นและเป็นมิตร ผู้ต้องขังที่เข้าเกณฑ์ยังอาจได้รับสิทธิ์กลับไปเยี่ยมบ้านได้เป็นครั้งคราวอีกด้วย (Rentzmann, 1996)

ในบทที่ 3 ได้นำเสนอแนวคิดและการดำเนินงานเพื่อลดสถานะของการเป็นพื้นที่การลงโทษของเรือนจำลง ด้วยการสร้างวิถีการดำรงชีวิตที่ส่งเสริมสุขภาพ (healthy living) ในเรือนจำไปแล้ว ในบทนี้จะนำเสนอมิติที่สำคัญของเรือนจำสุขภาพอันได้แก่ การส่งเสริมและสนับสนุนให้ผู้ต้องขังสามารถธำรงรักษาความสัมพันธ์กับครอบครัวและสังคม โดยในส่วนของ การรักษาความสัมพันธ์กับสังคมมุ่งเน้นการเปิดพื้นที่ของเรือนจำออกสู่สังคม เพื่อให้สังคมเข้าใจสถานะของเรือนจำและชีวิตของผู้ต้องขังในมุมมองที่แตกต่างจากจินตภาพที่เคยทำให้สาธารณชนมีทัศนคติในทางลบต่อผู้ที่ออกมาจากเรือนจำ

การธำรงรักษาความสัมพันธ์กับครอบครัว

ครอบครัวมีความสำคัญกับทุกคนและสำหรับผู้ต้องขังแล้วการมีความสัมพันธ์ที่ดีกับครอบครัวช่วยลดความเสียหายและบอบช้ำจากการถูกลงโทษจำคุกได้ทั้งในส่วนของครอบครัวและตัวผู้ต้องขังเอง โดยเฉพาะลูกของผู้ต้องขังซึ่งเปรียบเสมือน “เหยื่อที่มองไม่เห็น” (invisible victims) ซึ่งได้รับผลกระทบจากการติดคุกของพ่อหรือแม่ทั้งทางจิตใจและการใช้ชีวิตที่อาจเปลี่ยนไปทันทีหลังจากพ่อหรือแม่เข้าไปอยู่ในเรือนจำ การธำรงรักษาความสัมพันธ์ระหว่างผู้ต้องขังกับครอบครัวช่วยให้การฟื้นฟูผู้ประสบความสำเร็วมากขึ้น การศึกษาในสหรัฐอเมริกาพบว่า ผู้ต้องขังซึ่งมีคนในครอบครัวมาเยี่ยมกระทำผิดซ้ำในช่วงปีแรกหลังจากพ้นโทษน้อยกว่าผู้ที่ไม่มีคนในครอบครัวมาเยี่ยมถึงร้อยละ 39 มีการศึกษาที่ชี้ให้เห็นว่าการสูญเสียความสัมพันธ์กับครอบครัวสร้างความเจ็บปวดให้กับผู้ต้องขังมากที่สุด การได้มีโอกาสติดต่อกับครอบครัวมีส่วนทำให้อัตราการทำร้ายร่างกายตนเองของผู้ต้องขังลดลง และ

ครอบครัวเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดต่อการฟื้นฟูชีวิตของผู้ต้องขังเมื่อพ้นโทษ (Murray, 2007) นอกจากนี้ยังพบว่าชีวิตการแต่งงานที่มีเสถียรภาพและความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นช่วยลดความเสี่ยงที่ผู้พ้นโทษจะกระทำความผิดซ้ำ (Mills & Codd, 2008)

การต้องเข้าไปอยู่ในเรือนจำเป็นประสบการณ์ที่ยากลำบากสำหรับผู้กระทำผิด (ดูรายละเอียดในบทที่ 2) แต่สำหรับครอบครัวของผู้ต้องขังแล้วอาจยังประสบกับความทุกข์และความยากลำบากมากกว่าตัวผู้กระทำผิดทั้ง ๆ ที่ไม่ได้กระทำผิดแต่อย่างใด ครอบครัวของผู้ต้องขังต้องเผชิญกับการสูญเสียรายได้ที่เคยได้รับ มีความวิตกกังวล ถูกดูหมิ่นหรือรังเกียจจากเพื่อนบ้านและเพื่อนฝูง นอกจากนี้ครอบครัวยังอาจต้องสูญเสียเงินและทรัพย์สินเพื่อใช้ในการเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมของผู้กระทำผิดอีกด้วย (นภาพรณ์ หะวานนท์และคณะ, 2555a.) การจำคุกจึงไม่ใช่การลงโทษผู้กระทำผิดเท่านั้น แต่ต้องถือว่าเป็นการลงโทษทั้งครอบครัวไม่เว้นแม้แต่เด็กและผู้สูงอายุ

อย่างไรก็ตาม เท่าที่ผ่านมา ระบบยุติธรรมอาญาของไทยไม่ได้ให้ความสนใจหรือใส่ใจกับผลข้างเคียงและความเสียหายร่วมอันเกิดจากกระบวนการลงโทษผู้กระทำผิด หรืออีกนัยหนึ่งมองว่าเป็นความเลวร้ายที่หลีกเลี่ยงไม่ได้และเป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือความรับผิดชอบของความยุติธรรมทางอาญา โปรแกรมฟื้นฟูผู้กระทำผิดมักมุ่งไปที่ตัวผู้ต้องขังซึ่งอยู่ในเรือนจำและให้ความสนใจไม่มากนักกับการช่วยให้ผู้ต้องขังสามารถธำรงรักษาหรือสร้างความสัมพันธ์ที่เข้มแข็งกับครอบครัวซึ่งอยู่ภายนอกเรือนจำ ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากฐานคิดของการลงโทษที่ต้องการแยกผู้กระทำผิดออกจากครอบครัวและสังคม

การศึกษาเรือนจำในสหรัฐอเมริกาพบว่า ร้อยละ 45 ของผู้ต้องขังสูญเสียการติดต่อกับครอบครัว ซึ่งส่วนหนึ่งของคำอธิบายในเรื่องนี้คือที่ตั้งของเรือนจำอยู่ห่างจากครอบครัวมาก และอีกส่วนหนึ่งคือผู้ที่พยายามมาเยี่ยมผู้ต้องขังที่เรือนจำก็มักพบกับสภาพของการเยี่ยมที่ไม่ช่วยให้ผู้ต้องขังมีปฏิสัมพันธ์กับครอบครัวอย่างอบอุ่น (healthy family interaction) การพบปะซึ่งเป็นการพูดคุยผ่านโทรศัพท์โดยมีกระจกกั้นระหว่างผู้ต้องขังกับผู้มาเยี่ยมเป็นสถานะที่ไม่เอื้อให้มีการพูดคุยกันถึงปัญหาต่าง ๆ อย่างจริงจัง เวลาที่มีให้อย่างจำกัดและสถานที่คุยไม่มีความเป็นส่วนตัวทำให้การพบปะกันแต่ละครั้งต้องพูดคุยกันไม่ได้แต่เรื่องทั่ว ๆ ไป ความยากลำบากในการมาเยี่ยมผู้ต้องขังที่เรือนจำมีส่วนสำคัญที่ทำให้คนเลือกวิธีอื่นในการติดต่อกับผู้ต้องขัง เช่น มีการศึกษาที่พบว่า การติดต่อระหว่างพ่อแม่กับลูกในสหรัฐอเมริกา

มักจะกระทำผ่านการเขียนจดหมายและการโทรศัพท์มากกว่าการเยี่ยมเยียน (Maruschak et al., 2010) การสำรวจผู้ต้องขังในรัฐต่าง ๆ ในปี 2550 พบว่า มากกว่า 3 ใน 4 มีการติดต่อกันโดยการเขียนจดหมาย และส่วนใหญ่จะเขียนจดหมายถึงลูกอย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง ในขณะที่มีผู้ต้องขังน้อยกว่าครึ่งหนึ่ง เคยมีลูกมาเยี่ยมขณะอยู่ในเรือนจำ (Glaze & Maruschak, 2008)

การดำรงรักษาความสัมพันธ์กับครอบครัวมีความสำคัญยิ่งสำหรับผู้ต้องขังหญิงซึ่งมีลูกที่ยังเล็กหรือลูกที่ยังพึ่งตัวเองไม่ได้ แม่บางคนยังอยู่ในระหว่างการให้นมลูก การต้องเข้าไปอยู่ในเรือนจำของแม่ไม่เพียงแต่ทำให้แม่ต้องเจ็บปวดและเป็นทุกข์เท่านั้น แต่ยังมีผลต่อการเจริญเติบโตและพัฒนาการของลูกอย่างมีนัยสำคัญด้วย การดำรงรักษาความสัมพันธ์ระหว่างแม่ลูกผ่านการเยี่ยมเยียนในบรรยากาศที่อบอุ่นเป็นเรื่องจำเป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้ยังมีประเด็นของการที่ผู้หญิงต้องเข้ามาอยู่ในเรือนจำขณะที่กำลังตั้งครรภ์และคลอดลูกขณะอยู่ในเรือนจำ ซึ่งแม่บางคนเลือกที่จะให้ลูกอยู่กับตนเองในเรือนจำไประยะหนึ่ง จากนั้นอาจต้องให้พ่อหรือญาติพี่น้องมารับเด็กออกไปเลี้ยงภายนอกเรือนจำ ในกรณีนี้การให้ญาติซึ่งจะมารับตัวเด็กไปได้มีโอกาสมาเยี่ยมผู้ต้องขังและลูกเพื่อทำความคุ้นเคยกับเด็กเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยให้ทั้งแม่และเด็กมีความอบอุ่นใจและไม่ได้รับความกระทบกระเทือนทางด้านจิตใจมากนักในวันที่ต้องถูกพาออกไปจากเรือนจำ นอกจากนี้การจัดให้มีการนำเด็กที่เคยอยู่กับแม่ในเรือนจำและถูกนำออกไปอยู่ข้างนอกกลับเข้ามาเยี่ยมแม่บ่อย ๆ ก็มีความสำคัญทั้งต่อแม่และลูก (นภาพรณ หะวานนท์และธีรวิทย์ วรธนทัย, 2560; นภาพรณ หะวานนท์และคณะ, 2555a; นภาพรณ หะวานนท์ และคณะ, 2555b)

การดำรงรักษาความสัมพันธ์ระหว่างผู้ต้องขังกับครอบครัวเป็นเรื่องซับซ้อนและต้องบริหารจัดการด้วยความประณีตเพื่อให้ตอบสนองต่อสภาวะการณ์ของครอบครัวที่แตกต่างหลากหลาย ในส่วนนี้จะนำเสนอการดำเนินการของเรือนจำของไทยในการอนุญาตให้ผู้ต้องขังได้ติดต่อสัมพันธ์กับครอบครัว รวมทั้งปัญหาอุปสรรคของครอบครัวในการจะดำรงรักษาความสัมพันธ์กับผู้ต้องขังผ่านระเบียบปฏิบัติของเรือนจำ และความเป็นไปได้ในการเปิดพื้นที่ให้ผู้ต้องขังสามารถดำรงรักษาความสัมพันธ์กับครอบครัวไว้ได้จนถึงวันที่ได้คืนกลับไปสู่ครอบครัว แม้ว่าโครงการนี้จะมีขอบเขตการดำเนินงานกับผู้ต้องขังหญิงเป็นหลัก แต่ในหลาย ๆ กรณีก็สามารถสะท้อนความเป็นไปได้ในการช่วยให้ผู้ต้องขังทั่ว ๆ ไปสามารถดำรงรักษาความสัมพันธ์กับครอบครัวไว้ได้เช่นกัน ส่วนคำว่า ครอบครัว สำหรับผู้ต้องขังในสังคมไทยอาจหมายถึง คู่สมรส ลูก พ่อแม่ พี่น้อง ญาติสนิท หรือเพื่อน ที่เคยมีความผูกพันกัน แม้ไม่ได้อยู่บ้านเดียวกันแต่ก็มีสายสัมพันธ์ต่อกัน เช่น การให้เงินช่วยเหลือกันอย่างสม่ำเสมอ การไปมาหาสู่กันเป็นประจำ การช่วยเหลือกันในยามจำเป็น สำหรับผู้ที่ต้องเข้ามาอยู่ในเรือนจำแล้ว บุคคลเหล่านี้คือผู้มีนัยสำคัญสำหรับตนเองและถือเป็นสมาชิกของครอบครัวเดียวกัน

การดำรงรักษาความสัมพันธ์กับครอบครัวผ่านการเยี่ยมแบบปกติ

เรือนจำทุกแห่งจัดเวลาและสถานที่ให้ญาติสามารถเยี่ยมผู้ต้องขังได้ตามวันเวลาที่กำหนด โดยใน 1 สัปดาห์ แต่ละเรือนจำจะกำหนดว่าญาติจะสามารถเยี่ยมผู้ต้องขังได้ในวันและเวลาใดบ้าง เช่น สามารถเยี่ยมได้ทุกวันตั้งแต่วันจันทร์ถึงศุกร์ ตั้งแต่เวลา 8:30-15:00 น. หรือบางแห่งอาจกำหนดเป็นวันจันทร์ พุธ ศุกร์ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับนโยบายของแต่ละเรือนจำ เรือนจำจะให้ผู้เข้าเยี่ยมมารับแบบฟอร์มการขอเยี่ยมได้ตั้งแต่ 7:30 น. โดยจะต้องกรอกข้อมูลซึ่งเป็นชื่อผู้ต้องขังที่ต้องการเยี่ยม ชื่อผู้เข้าเยี่ยมซึ่งต้องแนบสำเนาบัตรประชาชนไปด้วย ชื่อของผู้เข้าเยี่ยมจะต้องมีการลงทะเบียนไว้ล่วงหน้ากับทางเรือนจำเพื่อตรวจสอบความสัมพันธ์กับผู้ต้องขังให้แน่ชัดจึงจะได้รับอนุญาตให้เข้าเยี่ยมได้ ซึ่งการลงทะเบียนนี้ทำเพียงครั้งเดียวจากนั้นก็สามารรถมากรอกแบบฟอร์มแจ้งชื่อขอเข้าเยี่ยมได้ หากมีชื่อในทะเบียนผู้เข้าเยี่ยม ก็จะได้รับอนุญาตให้เข้าเยี่ยมได้ตามปกติ การลงชื่อในทะเบียนนี้สามารถขอเปลี่ยนชื่อหรือเพิ่มชื่อในภายหลังได้

การจัดคนเข้าเยี่ยมจะเรียงลำดับตามการยื่นแบบฟอร์ม โดยเหตุที่ในแต่ละวันจะมีผู้มาขอเยี่ยมจำนวนมาก ผู้มาเยี่ยมอาจต้องรอนานถึงสองหรือสามชั่วโมง ส่วนเวลาในการเข้าพบผู้ต้องขังจะกำหนดไว้ประมาณ 15-20 นาที ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ที่มาเยี่ยมแบบฟอร์มขอเยี่ยมมีโอกาสได้เยี่ยมจนครบ ในบางเรือนจำที่มีเวลาเพียงพออาจจัดเวลาการเยี่ยมได้นานกว่านั้น เช่น 30-40 นาที เป็นต้น สถานที่ผู้ขอเยี่ยมจะพบกับผู้ต้องขังซึ่งเรียกกันว่า “ห้องเยี่ยม” มักมีลักษณะเป็นห้องแคบ ๆ มีโต๊ะเคาน์เตอร์วางอยู่ในลักษณะแนวยาว มีเก้าอี้วางอยู่หน้าเคาน์เตอร์ ซึ่งส่วนที่ติดกับเคาน์เตอร์จะมีแผ่นพลาสติกใสหรือกระจกกั้นอยู่ และมักจะมีลูกกรงเหล็กกั้นติดกับแผ่นกระจกหรือแผ่นพลาสติกใสไว้ด้วย ส่วนอีกด้านของกระจกจะเป็นส่วนที่ผู้ต้องขังนั่งรอการเยี่ยมในรูปแบบเดียวกันกับผู้เข้าเยี่ยม บรรยากาศจึงเหมือนสองฝ่ายพบปะพูดคุยกันโดยมีสิ่งขวางกั้นอยู่ตรงกลาง และใช้การพูดผ่านโทรศัพท์

ในอีกด้านหนึ่งซึ่งเป็นแดนที่อยู่ของผู้ต้องขัง จะเริ่มมีการประกาศเรียกชื่อผู้ต้องขังซึ่งมีญาติมาขอเข้าเยี่ยม โดยเจ้าหน้าที่จะประกาศเรียกชื่อผู้ต้องขังเป็นชุด ๆ เพื่อจัดเตรียมให้ผู้ต้องขังออกไปที่ห้องเยี่ยมญาติ ผู้ต้องขังที่มีญาติมาเยี่ยมเป็นประจำจะรอฟังชื่อของตัวเองแบบใจจดใจจ่อ เมื่อได้ยินชื่อของตัวเองจะรีบมารายงานตัวกับเจ้าหน้าที่ เมื่อถึงเวลาเจ้าหน้าที่จะพาออกไปที่ห้องเยี่ยม ส่วนผู้ที่ไม่เคยมีญาติมาเยี่ยมแบบทั่วไปเลยมักจะไม่วะตัวหรือลุ้นกับเสียงประกาศเรียกชื่อนัก เพราะรู้ว่า คงจะไม่มีชื่อตัวเอง แต่หากบังเอิญมีการเรียกชื่อ ผู้ถูกเรียกจะตื่นเต้นมาก เพราะเป็นสิ่งที่ไม่เคยฝัน สำหรับผู้ที่รอคอยเสียงเรียกชื่อตัวเอง หากไม่มีการประกาศเรียกก็จะผิดหวัง

การมาเยี่ยมผู้ต้องขัง ผู้มาเยี่ยมสามารถฝากเงินเข้าบัญชีในสมุดฝากเงินซึ่งเรียกกันว่า “บุ๊ก” ให้กับผู้ต้องขังได้ ผู้ต้องขังจะใช้เงินนี้ผ่านสมาร์ทการ์ดเพื่อซื้ออาหารและของใช้ต่าง ๆ ที่ร้านสวัสดิการของเรือนจำได้วันละไม่เกิน 300 บาท นอกจากนี้ทางเรือนจำยังจัดร้านสวัสดิการไว้ใกล้ ๆ กับห้องรอเยี่ยมเพื่อขายทั้งของกินของใช้ต่าง ๆ ให้กับญาติที่ต้องการฝากของให้ผู้ต้องขังด้วย ของเหล่านี้จะบรรจุใส่ถุงของเรือนจำและผ่านการควบคุมและตรวจของเจ้าหน้าที่แล้วจึงสะดวกสำหรับการส่งเข้าไปในเรือนจำ สำหรับผู้ที่นำของมาเองทางเรือนจำจะมีการตรวจอย่างละเอียดเพื่อป้องกันการทำของต้องห้ามใส่เข้ามาพร้อมกับของ ในปัจจุบันทางเรือนจำไม่อนุญาตให้ฝากอาหารที่นำมาเองเข้าไปในเรือนจำ เพราะการตรวจตราทำได้ยาก

การเยี่ยมแบบทั่วไปจึงมีความหมายกับผู้ต้องขังมากกว่าการได้พบปะพูดคุยกัน แต่ยังหมายถึงการได้รับเงินและของฝากด้วย ครอบครัวของผู้ต้องขังมักรู้สึกไม่สบายใจหากมาเยี่ยมผู้ต้องขังโดยไม่ฝากเงินหรือซื้อของฝากจากร้านสวัสดิการ ดังนั้นสำหรับผู้ที่มีบ้านอยู่ไกลจากเรือนจำต้องเสียเวลาเสียค่ารถในการมาเรือนจำและยังต้องมาคอยการเข้าเยี่ยม อาจเลือกใช้การส่งเงินทางธนาคารให้กับผู้ต้องขังแทน ซึ่งผู้ต้องขังเองก็ยอมรับว่าเป็นทางเลือกที่ตนเองพอใจ เพราะการแสดงออกถึงความผูกพันอาจไม่จำเป็นต้องพบกันเสมอไป การส่งเงินหรือจดหมายมาเป็นครั้งคราวก็ทำให้ผู้ต้องขังรู้สึกได้ว่า ยังมีครอบครัวที่มีความห่วงใยและไม่ทอดทิ้ง

การเยี่ยมแบบทั่วไปซึ่งเปิดให้เข้าเยี่ยมได้ทุกวันเหมาะกับเรือนจำซึ่งอยู่ในเมืองหรืออยู่ไม่ไกลจากเมืองมากนัก ครอบครัวของผู้ต้องขังที่อยู่ไม่ไกลจากเรือนจำจะสามารถมาเยี่ยมได้สะดวก ไม่เสียค่าใช้จ่ายมาก บางครอบครัวอาจมีสมาชิกหมุนเวียนมาเกือบทุกวันหรือทุกสัปดาห์ แต่สำหรับผู้ที่อยู่ไกลออกไปหน่อยอาจมาทุกเดือนหรือสองสามเดือนครั้ง แต่มีผู้ต้องขังจำนวนไม่น้อยที่บ้านอยู่ห่างไกลจากเรือนจำมาก ค่าใช้จ่ายในการเดินทางสูง อาจไม่สามารถมาเยี่ยมผู้ต้องขังได้เลยหรืออาจมาได้เพียงปีละหนึ่งถึงสองครั้ง ส่วนใหญ่แล้วผู้ต้องขังซึ่งบ้านอยู่ห่างไกลเรือนจำมาก ๆ จะมีความเข้าใจในสถานการณ์และรอคอยการเยี่ยมใกล้ชิดซึ่งเรือนจำจัดขึ้น

ปัญหาและอุปสรรคสำคัญของการเยี่ยมแบบทั่วไปคือบรรยากาศในการเยี่ยมที่ตอกย้ำการเป็นผูถูกจองจำซึ่งสร้างความกดดันและความขมขื่นใจให้กับครอบครัวและผู้ต้องขัง บางครอบครัวหลีกเลี่ยงการนำเด็กมาเยี่ยมแม่เพราะไม่อยากจะให้เด็กรับรู้ภาพที่แม่ต้องอยู่อีกด้านของกระจก ไม่สามารถสัมผัสกันได้ นอกจากนี้ในห้องเยี่ยมยังกักก้องไปด้วยเสียงของคนทีพูดพร้อม ๆ กัน เมื่อฟังไม่รู้เรื่องก็ยังใช้เสียงให้ดังขึ้น จนยากที่จะคุยกันได้อย่างที่อยากคุย นอกจากนี้ยังมีห้องเยี่ยมบางแห่งที่กระจกหรือพลาสติกที่กั้นระหว่างผู้ต้องขังกับญาติมีความขุ่นมัวจนแทบจะมองไม่เห็นหน้ากัน ห้องเยี่ยมซึ่งปกคลุมไปด้วยบรรยากาศของการจองจำ การต้องรอคอยเป็นระยะเวลายาวนาน และระยะเวลาในการเยี่ยมที่เร่งรีบ ทำให้บรรยากาศของการเยี่ยมซึ่งควรเป็นความสุขความยินดี ถูกแทรกซ้อนด้วยความหดหู่ใจและความเศร้าลึกลับ ที่ต่างฝ่ายต่างเก็บไว้ ไม่อยากแสดงออกมาให้สะท้อนใจอีกฝ่ายหนึ่ง

การรณรงค์รักษาความสัมพันธ์กับครอบครัวผ่านการเยี่ยมแบบใกล้ชิด

การเปิดโอกาสให้ผู้ต้องขังได้พบกับครอบครัวและญาติที่เรือนจำจัดให้เป็นประจำในแต่ละปีคือการเยี่ยมญาติใกล้ชิด ซึ่งเป็นการอนุญาตให้ผู้ต้องขังกับครอบครัวและญาติพบกันในบรรยากาศที่อบอุ่นมากกว่าการเยี่ยมแบบทั่วไป เป็นการพบปะกันเหมือนการสังสรรค์ในกลุ่มญาติพี่น้อง โดยไม่มีกระจกขวางกั้น เป็นการพบกันในขณะที่สามารถแตะต้องตัว กอด จับมือ และแสดงความรัก ความห่วงใยผ่านการสัมผัสได้ ส่วนใหญ่ทางเรือนจำจะจัดสถานที่โล่ง ๆ เช่น สนามหญ้าภายในเรือนจำ หรือบริเวณหน้าอาคารซึ่งมีพื้นที่กว้าง มีโต๊ะเก้าอี้เตรียมไว้ให้แต่ละครอบครัวล้อมวงพูดคุยและรับประทานอาหารร่วมกันได้ ในปัจจุบันทางเรือนจำจะจัดอาหารมาขายให้กับผู้มาเยี่ยมสั่งซื้อเข้าไปรับประทานร่วมกับผู้ต้องขัง การหำมนำอาหารมาเองก็เพื่อป้องกันการนำสิ่งต้องห้ามปะปนไปกับอาหาร นอกจากนี้ยังมีสิ่งของเครื่องใช้อื่น ๆ ขายเพื่อเป็นของเยี่ยมผู้ต้องขังด้วยเช่นกัน การเยี่ยมแบบนี้จะกำหนดเวลาในการพบกันได้นานถึงประมาณ 2 ชั่วโมง สำหรับคนที่สามารถมาเยี่ยมใกล้ชิดได้ จะรู้สึกว่าเป็นการพบที่อบอุ่นได้พูดคุยไต่ถามสารทุกข์สุขดิบกันมากกว่าการเยี่ยมแบบปกติ ได้มีโอกาสแสดงความรักความห่วงใยผ่านการสัมผัส ได้รับประทานอาหารร่วมกัน ดังตัวอย่างคำพูดของผู้ต้องขังที่สะท้อนความรู้สึกที่มีต่อการเยี่ยมแบบใกล้ชิด (นภาพรณัฏ ะหวานนท์ และคณะ, 2555a) ดังนี้

เหมือนสวรรค์มาโปรด มันตื่นเต้น อย่างเราจะเยี่ยมพ่ungsี้ วันนี้เราเตรียมตัวแล้วว่าพ่ungsี้ ญาติจะมา กลางคืนนอนไม่หลับเลย อยากให้สว่างเร็ว ๆ... พอหัวหน้าประกาศชื่อให้ไปรับญาติ ยืมเดินออกไปที่หน้าประตูรับญาติ มาหลายคน เขาให้ผู้ต้องขัง 1 คนต่อญาติ 10 คน มาครบเลย 10 คน มีความสุขมากวันเยี่ยมใกล้ชิด สองชั่วโมงมันดูแป็บเดียวเอง คุณกันไม่ได้เท่าไร พอเขาบอกหมดเวลาแล้วนะเก็บของได้แล้ว... มีบางคนเรือนจำติดประกาศชื่อว่ามีญาติมาเยี่ยมใกล้ชิด แต่พอถึงวันจริงไม่มีญาติมา มีหลายคนนะ บางคนร้องให้เป็นพรรคเป็นพรรคเป็นลมให้ได้

หลายครอบครัวที่ไม่พาเด็กมาเยี่ยมผู้ต้องขังในการเยี่ยมแบบปกติ ยินดีที่จะพาเด็กมาในวันเยี่ยมใกล้ชิดเพราะรู้สึกว่า เป็นโอกาสที่ลูกจะได้กอดแม่หรือพ่อ ได้พูดคุยกันในบรรยากาศที่อบอุ่น ซึ่งเสียงสะท้อนที่ดีของการเยี่ยมญาติใกล้ชิดทำให้ทางกรมราชทัณฑ์อนุญาตให้ผู้บัญชาการเรือนจำหรือผู้อำนวยการทัณฑสถานมีอำนาจในการกำหนดการเยี่ยมใกล้ชิดได้ตลอดทั้งปี แต่ส่วนใหญ่แล้วทางเรือนจำจะจัดการเยี่ยมแบบนี้ปีละประมาณสองครั้ง แต่มีบางแห่งที่เริ่มการจัดให้มีบ่อยครั้งมากขึ้นตามความเหมาะสมของแต่ละเรือนจำ มีบางเรือนจำริเริ่มการจัดเยี่ยมญาติใกล้ชิดเดือนละ 1 ครั้ง แต่ก็มีเงื่อนไขบางอย่างสำหรับผู้ต้องขังที่จะเข้าเกณฑ์ เช่น ต้องโทษจำคุกไม่เกิน 10 ปี กระทำผิดครั้งแรกคดีเดียว ไม่เคยถูกลงโทษทางวินัยหรืออยู่ระหว่างการพิจารณาลงโทษทางวินัยหรือสอบสวนทางวินัย เป็นต้น

อุปสรรคของการเยี่ยมแบบใกล้ชิดที่จัดกันในปัจจุบันคือ เรือนจำจะกำหนดวันเยี่ยมว่าจะ เป็นเมื่อไร ผู้ต้องขังต้องเขียนจดหมายหรือส่งข่าวไปถึงทางบ้านว่าให้มาที่เรือนจำเพื่อแสดงความประสงค์ จะมาเยี่ยมใกล้ชิด ซึ่งทางเรือนจำจะจัดทำรายชื่อผู้ที่ญาติแสดงความประสงค์จะมาเยี่ยมให้ผู้ต้องขังทราบล่วงหน้า บางครอบครัวอาจมีความจำเป็นไม่สามารถมาในวันที่ทางเรือนจำกำหนดได้ ก็จะต้องรอการเยี่ยมซึ่งจะจัดในครั้งต่อไป ผู้ต้องขังซึ่งไม่มีชื่อว่าจะมีคนมาเยี่ยมจะรู้สึกเสียใจ ผิดหวัง น้อยใจ หรือบางรายอาจมีญาติมาแจ้งไว้ว่าจะมาเยี่ยม แต่เกิดติดธุระจำเป็นจริง ๆ มาไม่ได้ในวันนั้น ยิ่งทำให้ผู้ต้องขังที่รอคอยการมาเยี่ยมเสียใจมากขึ้นไปอีก ดังนั้นบรรยากาศของช่วงเวลาการเยี่ยมใกล้ชิดจึงมีทั้งความเสียใจ ผิดหวัง และความดีใจ ความสุข ซึ่งมักถูกมองว่าเป็นเรื่องปกติของชีวิตในเรือนจำ แต่สำหรับผู้ต้องขังแล้วสิ่งที่เกิดขึ้นมีผลกระทบต่อความรู้สึกและกำลังใจเป็นอย่างมาก

การรณรงค์รักษาความสัมพันธ์ระหว่างผู้ต้องขังหญิงกับลูกที่ยังเล็ก

การศึกษาที่พอมืออยู่อย่างจำกัดในสังคมไทยแสดงให้เห็นว่า ความทุกข์ทรมานของผู้ต้องขังซึ่งเป็นแม่ ได้รับจากการต้องเข้ามาอยู่ในเรือนจำมากที่สุดคือ ไม่สามารถธำรงรักษาบทบาทของความเป็นแม่ตาม ที่ตนเองเคยทำก่อนหน้าที่จะเข้ามาอยู่ในเรือนจำได้ ผู้ต้องขังซึ่งเป็นแม่มองว่าในเรือนจำไม่มีพื้นที่สำหรับการทำหน้าที่ของแม่เลย นอกจากความรู้สึกคิดถึงลูก อยากเห็นหน้า อยากกอดลูกแล้ว ผู้ต้องขังยังมีความกังวลเกี่ยวกับความเป็นอยู่ของลูก โดยเฉพาะแม่ซึ่งเข้าไปอยู่ในเรือนจำในขณะที่ลูกยังเล็ก การไม่ได้ดูแลลูกอย่างใกล้ชิด ไม่ได้เห็นพัฒนาการของลูก ไม่ได้พูดคุยให้คำปรึกษาแก่ลูก ทำให้ผู้ต้องขังลงโทษตัวเองว่าบกพร่องในหน้าที่ของแม่ การที่แม่ได้พบลูกซึ่งมีผู้พามาเยี่ยมบ้างแม่จะ

ไม่สามารถทดแทนความทุกข์ทรมานที่ไม่ได้ทำหน้าที่แม่ในขณะที่ลูกมีความต้องการแม่เป็นอย่างมากได้ แต่ก็ช่วยให้ผู้เป็นแม่สุขใจขึ้นที่ได้เห็นลูก การมีลูกมาเยี่ยมมีผลในทางบวกต่อสภาวะทางด้านอารมณ์ จิตใจ และกำลังใจ ทั้งของแม่และลูก (เพ็ญศิริ จีระเดชากุล; 2555; นภาพรณี หะวานนท์ และคณะ, 2555a; นภาพรณี หะวานนท์ และ ธีรวัลย์ วรรณไทย์, 2560) อย่างไรก็ตามหากในการเยี่ยมชมต้องใช้เวลา ในการคอยนานเกินไปสำหรับเด็ก หรือบรรยากาศการเยี่ยมที่เป็นอุปสรรคในการพูดคุย การต้องพูดคุยผ่านกระจก การต้องเร่งรีบในการพบกัน ย่อมทำให้ลูกมีประสบการณ์ในทางลบกับการมาเยี่ยมแม่ ซึ่งอยู่ในเรือนจำ จนทำให้ไม่ต้องการมาเยี่ยมแม่อีกต่อไป ตรงกันข้ามหากมีการจัดสถานที่การเยี่ยมชม ให้ดูมีความอบอุ่น เป็นมิตร เจ้าหน้าที่ไม่มีท่าทีที่เข้มงวดเกินไปในเรื่องกฎเกณฑ์จนทำให้เด็กเครียด หรือแม้แต่การเปิดโอกาสให้มีการสัมผัสร่างกาย เช่น การกอด การสัมผัสที่แสดงถึงความรักความคิดถึง ก็จะทำให้การเยี่ยมชมมีคุณภาพเพียงพอที่จะส่งผลในทางบวกกับลูก (Poehlmann et al., 2010)

การมีข้อกำหนดกรุงเทพ (Bangkok Rules) ทำให้หลายเรือนจำเริ่มให้ความสนใจกับการอนุญาต ให้ลูกที่ยังเล็กได้เข้ามาเยี่ยมแม่ถึงในเรือนจำได้ โดยแต่ละเรือนจำจะกำหนดหลักเกณฑ์ตามความเหมาะสม เช่น ให้มีการขอเข้าเยี่ยมได้ทุกเดือน หรือเดือนเว้นเดือน หรือทุกสามเดือน โดยจะต้องมีการแจ้งล่วงหน้า หากเป็นการพาเด็กที่ยังเล็กมาเยี่ยมโดยไม่มีการแจ้งความประสงค์ไว้ล่วงหน้า ตามระเบียบ ก็จะเข้าสู่การเยี่ยมแบบปกติ บางเรือนจำสามารถสร้างบรรยากาศที่ดีอย่างมากในการให้ครอบครัวซึ่งอาจเป็นตา ยาย ปู่ ย่า น้า อา พาเด็กเข้ามาพบแม่ และนั่งพูดคุยกันตามระยะเวลาที่กำหนด เช่น ประมาณ 1 ชั่วโมง แต่มีบางเรือนจำที่ไม่อนุญาตผู้พาเด็กมาเข้าไปเยี่ยมแม่ในแดนหญิงด้วย โดยให้รออยู่ข้างนอก ปล่อยให้เจ้าหน้าที่พาเด็กเข้าไปในแดน ซึ่งมักทำให้เด็กหวาดกลัวและอาจปฏิเสธ การมาเยี่ยมแม่ในเรือนจำอีกต่อไป

มีการศึกษาซึ่งพบว่าการศึกษาเยี่ยมชมญาติทำให้ผู้ต้องขังมีความอดทนมากขึ้นกับสภาพการณ์ที่อึดอัด ภายในเรือนจำ การเยี่ยมชมญาติช่วยลดความตึงเครียดภายในเรือนจำ (Tewksbury & De Michele, 2005) ซึ่งช่วยให้การบริหารจัดการเรือนจำมีประสิทธิภาพ แต่ในอีกด้านหนึ่งเรือนจำก็ต้องมีความระมัดระวังในการจัดการเยี่ยมชมญาติ เพราะมีความเกี่ยวข้องกับการรักษาความปลอดภัยภายในเรือนจำ การเยี่ยมชมอาจเป็นช่องทางที่ยาเสพติดจะเข้ามาในเรือนจำได้ (Dixey and Woodall, 2012) ในหลาย ๆ กรณี ขั้นตอนการตรวจค้นทำให้ผู้มาเยี่ยมรู้สึกกระอักกระอ่วนใจ หรือรู้สึกว่าตนเองถูกมองว่าเป็นผู้กระทำผิด เรือนจำหลายแห่งในสหรัฐอเมริกาพยายามผ่อนคลายความกังวลและความรู้สึกในทางลบของการมาเยี่ยม โดยการจัดให้มีเจ้าหน้าที่ประสานงานคอยดูแลญาติ เรียกว่าเจ้าหน้าที่ดำเนินการการเยี่ยมชม (visit runner) ซึ่งจะเป็นผู้ดูแลและพาญาติไปส่งที่ห้องเยี่ยมและรับกลับ โดยเจ้าหน้าที่ให้การต้อนรับ และแสดงความเป็นมิตรกับผู้มาเยี่ยม มีความถนัดและทักษะในการสื่อสารกับผู้ต้องขัง ญาติ และเด็ก ๆ นอกจากนี้เจ้าหน้าที่ยังได้รับการฝึกอบรมให้มองการเยี่ยมชมว่ามีผลต่อสภาพจิตใจของผู้ต้องขัง ถ้าการเยี่ยมชมเป็นการเยี่ยมที่มีคุณภาพ เช่น มีบรรยากาศการต้อนรับที่เป็นมิตรและอบอุ่นจากเจ้าหน้าที่มีระยะเวลาในการเยี่ยมมากพอสมควรเพื่อให้ผู้ต้องขังและผู้มาเยี่ยมได้พูดคุยปรึกษาหารือกัน ผู้ต้องขังได้มีเวลาพูดคุยและเล่นกับเด็ก ๆ การหาจุดสมดุลของการเยี่ยมที่มีคุณภาพ เวลาที่เจ้าหน้าที่ต้องใช้ในการอำนวยความสะดวก และการรักษาความปลอดภัยของเรือนจำเป็นเรื่องสำคัญของการบริหารเรือนจำ

การบริหารจัดการเรือนจำต้องให้ความสำคัญกับการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้ต้องขังกับครอบครัว การเยี่ยมมีความหมายและมีความสำคัญต่อผู้ต้องขังมาก เป็นช่องทางสำคัญที่ผู้ต้องขังจะได้รับการสนับสนุนและกำลังใจจากครอบครัว หรือบุคคลใกล้ชิด และมีผลต่อการลดการกระทำผิดซ้ำ การได้ติดต่อกันแบบตัวต่อตัวเป็นรากฐานสำคัญของความผูกพัน ทำให้บุคคลมีความเข้าใจกันมากขึ้น สนับสนุนเอื้ออาทรต่อกัน และนำไปสู่ความมุ่งมั่น (commitment) ที่จะดูแลกันและกัน การได้พบและสัมผัสลูกที่ต้องแยกจากกันเพราะการจำคุกเป็นหนทางในการเยียวยาผู้ต้องขังจากความเจ็บปวด ทำให้ผู้ต้องขังมีกำลังใจที่จะดูแลตนเองขณะอยู่ในเรือนจำ เพื่อจะได้กลับไปอยู่ร่วมกับครอบครัว การเยี่ยมจึงเป็นการสร้างทุนทางสังคมให้แก่ผู้ต้องขัง ซึ่งมีผลต่อเนื่องไปสู่การรองรับทางสังคมต่างๆ เมื่อพ้นโทษ ดังนั้นการเยี่ยมจึงเป็นทั้งการฟื้นตัวฟื้นใจ ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง (transformation) ในชีวิตของผู้ต้องขังด้วย (Duwe & Clark, 2011)

การรักษาความสัมพันธ์กับสังคม

ผู้ต้องขังถูกทำให้มีฐานะเป็นประชาชนชายขอบที่ถูกกันออกไปจากสังคมทั้งในเชิงพื้นที่และความสัมพันธ์ทางสังคม ในเชิงพื้นที่ผู้ต้องขังถูกนำไปคุมขังไว้ในกำแพงสูง ทันทีที่เป็นนักโทษเด็ดขาด ผู้ต้องขังแทบไม่มีโอกาสได้เห็นชีวิตจริงในโลกภายนอกอีกเลย สำหรับผู้ต้องขังที่อยู่ในระหว่างการฝากขัง หรือการรอคำพิพากษา อาจมีโอกาสได้เห็นถนนหนทางอยู่บ้างในช่วงที่ต้องไปศาล แต่โดยทั่วไปชีวิตในเรือนจำของไทยถูกออกแบบให้ผู้ต้องขังต้องอยู่ภายในเรือนจำเท่านั้น การออกมานอกเรือนจำทำได้ในกรณีจำเป็นจริง ๆ (เช่น ไปศาล ไปโรงพยาบาล) หรือต้องย้ายเรือนจำ การออกมานอกเรือนจำจะมีการควบคุมอย่างเข้มงวดอยู่ตลอดเวลา ในส่วนของความสัมพันธ์ทางสังคม ผู้ต้องขังแทบไม่มีปฏิสัมพันธ์โดยตรงกับคนในสังคม นอกจากกับสมาชิกในครอบครัวและญาติที่มาเยี่ยมเป็นครั้งคราว การรับข่าวสารผ่านสื่อต่างๆ ก็มีอยู่อย่างจำกัด เช่น เรือนจำอาจอนุญาตให้ดูข่าวในพระราชสำนัก ให้ดูเทปบันทึกรายการที่ผ่านการกลั่นกรองจากเจ้าหน้าที่แล้ว หรืออาจได้พบกับวิทยากรภายนอกที่เข้ามาทำกิจกรรมในเรือนจำบ้างแต่ก็มักเป็นการพบที่ต้องอยู่ภายในกรอบที่เรือนจำกำหนด การไม่มีปฏิสัมพันธ์โดยตรงกับสังคมเป็นเวลานานและต่อเนื่องเป็นอุปสรรคสำคัญอย่างหนึ่งของการคืนกลับสู่สังคม

ในส่วนคนในสังคมก็ถูกกันไม่ให้รับรู้เรื่องราวหรือสิ่งที่เกิดขึ้นในเรือนจำ การเข้าไปในเรือนจำต่างจากการเข้าไปในโรงเรียน สถานพยาบาล โรงงานอุตสาหกรรม หรือหน่วยงานราชการอื่นๆ เรือนจำมีข้อกำหนดที่เข้มงวดสำหรับคนที่เข้าไปในเรือนจำ และแม้เมื่อได้รับอนุญาตให้เข้าไปในเรือนจำแล้ว ผู้เข้าไปก็ยังคงต้องอยู่ในพื้นที่ที่เรือนจำกำหนดเท่านั้น ในปัจจุบันมีผู้ต้องขังซึ่งพ้นโทษออกมาเขียนหรือเล่าเรื่องเกี่ยวกับชีวิตในเรือนจำลงในสื่อออนไลน์ ซึ่งทำให้คนทั่วไปได้รับรู้เรื่องภายในเรือนจำมากขึ้น แต่เรื่องราวที่เล่าก็มักจะจำกัดเป็นบางเรื่องที่คุณเขียน/ผู้พูดต้องการสื่อสาร ส่วนข้อมูลหรือข่าวสารเกี่ยวกับเรือนจำจากหน่วยราชการที่เกี่ยวข้องมีอยู่บ้างแต่ก็มักเป็นข้อมูลที่ผ่านการคัดสรรมาเป็นอย่างดี เช่น ข่าวการทำกิจกรรมในวาระสำคัญต่างๆ ข่าวการจัดการเยี่ยมญาติใกล้ชิด เรื่องราวชีวิตของผู้ต้องขังอาจมีปรากฏในสื่อประชานิยม (popular culture) เช่น ภาพยนตร์ แต่ก็มีอยู่น้อยมากในประเทศไทย ภาพยนตร์ชีวิตในเรือนจำที่เป็นที่รู้จักกันดีน่าจะเป็นเรื่องขังแปด ซึ่งอาจมีบางส่วนที่สะท้อนภาพของแดนหญิงเรือนจำอยู่บ้าง แต่ส่วนใหญ่แล้วได้มีการดัดแปลงให้ออกมาในรูปแบบของความบันเทิงมากกว่าจะสะท้อนปรากฏการณ์จริง

การปะทะกับตราผู้ต้องขัง

มีคนน้อยมากในสังคมที่มีประสบการณ์ตรงกับโลกของเรือนจำและผู้ต้องขัง คนส่วนใหญ่ไม่เคยแม้แต่เดินผ่านรั้วของเรือนจำเข้าไปในส่วนที่เป็นสำนักงานของเรือนจำซึ่งเป็นทำงานของเจ้าหน้าที่ ส่วนผู้ที่เคยเข้าไปถึงในพื้นที่ซึ่งมีผู้ต้องขังอยู่จริงๆ ยังมีน้อยลงไปอีก ทั้งนี้ยกเว้นเฉพาะผู้ที่ทำงานเกี่ยวข้องในเรื่องนี้โดยตรง หรือนักวิจัยที่สนใจศึกษาประเด็นที่ทำให้ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับเรือนจำและผู้ต้องขัง หรือผู้ที่เคยอยู่ในเรือนจำมาก่อน หรือผู้ที่เคยเข้าไปเยี่ยมชมเรือนจำอยู่บ้าง ภาพในความนึกคิดหรือจินตภาพเกี่ยวกับเรือนจำสำหรับคนทั่วไปจึงออกมาในลักษณะของพื้นที่อันตราย เต็มไปด้วยโรคร้ายต่างๆ เป็นพื้นที่ที่โคจร ไม่ควรเข้าใกล้เพราะอาจทำให้โชคร้าย ส่วนจินตภาพที่มีผู้ต้องขังคือภาพในทางลบต่างๆ เช่น การเป็นอาชญากรที่โหดเหี้ยม ไม่ขยับหมั่นเพียร ไม่มีความอดทนต่อความยากลำบากเพื่อทำงานหารายได้อย่างสุจริต แต่ใช้การขมขื่นเสพติด การปล้น การลักขโมย หรือการจ้องจ้อง จินตภาพเกี่ยวกับเรือนจำและผู้ต้องขังมีผลทำให้สาธารณชนมีปฏิกิริยาในทางลบต่อผู้ต้องขังและผู้เคยเป็นผู้ต้องขัง โดยเฉพาะการมองว่าผู้ต้องขังมีสถานะต่ำต้อยกว่าคนทั่วไป ไร้พลังอำนาจ ซึ่งเรียกว่าเป็นการปะทะตราทางสังคมให้กับผู้ต้องขัง

แนวคิดในทางจิตวิทยา มองว่ากระบวนการประทับตราที่มีอิทธิพลต่อการสร้างตัวตนของบุคคล โดยผู้ที่ถูกประทับตราจะค่อย ๆ เปลี่ยนผ่านจากการมองตัวเองว่าเป็นคนปกติไปสู่สถานะของการมองเห็นตนเองว่าเป็น “คนคุก” ซึ่งมีนัยถึง คนไม่ดี ต่ำต้อย ผิดปกติ หรือเป็นผู้เบี่ยงเบน แนวคิดทางจิตวิทยา กระแสหลักให้ความสนใจกับการศึกษากระบวนการที่ปัจเจกบุคคลสวมรับลักษณะของ “ตราบาป” ที่ถูกประทับเข้าไปเป็นอัตลักษณ์ของตัวเอง และผลที่มีต่อพฤติกรรมของปัจเจกบุคคล เช่น ผู้ที่พ้นโทษออกมาอาจมีพฤติกรรมก้าวร้าว ไม่สนใจคนรอบข้าง ไม่ต้องการทำงาน ใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหา ดื่มเหล้า สูบบุหรี่ เสพยา หรือแม้แต่การกระทำผิดซ้ำ ส่วนวิธีที่จะช่วยให้บุคคลหลุดพ้นจากการมองเห็นตัวเองในทางเลวร้ายคือ การช่วยให้ผู้ที่ถูกประทับตราสามารถรับมือกับปฏิกิริยาของคนในสังคม การให้การสนับสนุนทางสังคม และการช่วยให้บุคคลสร้างความหมายใหม่ให้กับตัวเอง

อย่างไรก็ตาม มีการวิจารณ์แนวคิดดังกล่าวข้างต้นว่า เป็นการมองข้ามอิทธิพลของกระบวนการประทับตราที่มีต่อระบบคุณค่า การตัดสินถูกผิด และความเชื่อของสังคม ซึ่งมีส่วนสำคัญต่อการจัดระเบียบสังคมให้มีลักษณะของการรังเกียจเดียดฉันท์เชิงโครงสร้าง (structural discrimination) การกีดกันคนกลุ่มน้อย คนยากจน คนด้อยโอกาส คนพิการ แนวคิดในทางสังคมวิทยา มองว่ามีความจำเป็นต้องศึกษากระบวนการทางสังคมที่มีผลต่อการประทับตราคนกลุ่มหนึ่งกลุ่มใดในสังคม เช่น ความรังเกียจเดียดฉันท์ผู้ต้องขังหรือผู้พ้นโทษว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร มีความคิดความเชื่อชุดใดที่ทำให้การต้องเข้าไปอยู่ในเรือนจำกลายเป็นตราบาป ความเข้าใจในเรื่องนี้จะเปิดพื้นที่ให้มีความเข้าใจในการทำงานของอำนาจ เศรษฐกิจ และการเมือง ที่มีส่วนในการกระจายการประทับตราไปยังกลุ่มคนต่าง ๆ ในสังคม

การประทับตราผู้ต้องขังมีพลังอำนาจในการกดทับคุณลักษณะอื่น ๆ ของผู้ต้องขังโดยเฉพาะการมองข้ามผู้ต้องขังในฐานะมนุษย์คนหนึ่งซึ่งอาจเลือกทางเดินผิดพลาด หรืออาจถูกหลอกให้กระทำผิด หรืออาจตกเป็นเหยื่อของกระบวนการยุติธรรม หรือตกอยู่ในสถานการณ์ที่ต้องกระทำผิดโดยไม่ตั้งใจ หรือจำเป็นต้องกระทำผิดเพราะไม่มีทางเลือก (นภากาศ หะวานนท์และคณะ, 2555a) และยังทำให้คนทั่วไปมองข้ามความเป็นมนุษย์ของผู้ต้องขังซึ่งต้องจากลูก พ่อแม่ ครอบครัว และชีวิตที่คุ้นเคยไปอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่มีความกดดัน เต็มไปด้วยคนแปลกหน้า กับทั้งยังละเลยผลข้างเคียงต่อคนอื่น ๆ โดยเฉพาะสมาชิกในครอบครัวที่ได้รับผลจากการลงโทษด้วย คนจำนวนมากถูกทำให้เชื่อว่าการลงโทษอย่างรุนแรงเป็นวิธีการเดียวที่จะทำให้คนยับยั้งการกระทำผิด และมีแนวโน้มจะมองข้ามประสบการณ์ของตนเองและคนใกล้ชิดว่า การให้ความรัก ความเข้าใจ ให้อภัย ในลักษณะที่มนุษย์พึงกระทำต่อมนุษย์ มีพลังในการปรับเปลี่ยนคนมากกว่าการลงโทษด้วยความเกลียดชัง ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจที่สาธารณชนไม่ให้ความสำคัญกับการให้มีการฟื้นฟูดูแลผู้ต้องขังทั้งทางร่างกายจิตใจ และจิตวิญญาณ แนวคิดในการปรับเปลี่ยนเรือนจำจากพื้นที่การลงโทษไปสู่ชุมชนแห่งความหวังใจ (นภากาศ หะวานนท์และธีรวัลย์ วรรณโนทัย, 2560) ซึ่งสามารถช่วยให้การฟื้นฟูดูแลผู้ต้องขังกลับคืนสู่สังคมอย่างมีคุณภาพกลับถูกมองว่าจะทำให้บุคคลไม่เข็ดหลาบ และไม่เกรงกลัวที่จะกระทำผิดซ้ำหรือเป็นการทำให้คนจำนวนมากต้องการเข้าไปอยู่ในเรือนจำ (มากกว่าจะอยู่อย่างอิสระในสังคมภายนอก)

การสร้างภาพในทางลบและการประทับตราผู้ต้องขัง

ภาพในทางลบซึ่งนำไปสู่การประทับตราผู้ต้องขังมิใช่เป็นสภาวะตามธรรมชาติ แนวคิดในเรื่องวาทกรรม (discourse) มีส่วนช่วยให้เข้าใจถึงที่มาของภาพในทางลบที่มีต่อผู้ต้องขังและผู้พ้นโทษ ภาพของผู้ต้องขังในสังคมถูกสร้างขึ้นมาจากภาคปฏิบัติต่าง ๆ (discursive practice) ผ่านความรู้

กฎหมาย กฎระเบียบต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงกับเจตนารมณ์และแนวคิดในการลงโทษผู้กระทำผิด อันนำไปสู่ภาคปฏิบัติการของการควบคุมไม่ให้คนกระทำผิด การจัดการกับผู้กระทำผิด การลงโทษด้วยการจำคุก การกำหนดสถานะของผู้กระทำผิดในสังคม รวมเรียกว่าเป็น “วาทกรรมการลงโทษจำคุก” ซึ่งหมายถึงความคิด ความเชื่อ เหตุการณ์ การเลือกใช้ภาษา ที่มีส่วนสำคัญในการสร้าง/ผลิต ภาพตัวแทนทางสังคมของการกระทำผิดกฎหมาย ความร้ายแรงของการกระทำผิด ความจำเป็นที่ต้องจำคุกผู้กระทำผิดเพื่อปกป้องสาธารณชน ความยากลำบากและการฝึกวินัยอย่าเข้มข้นเป็นวิถีทางที่จะทำให้ผู้กระทำผิดกลับเป็นคนดี ส่วนการแสดงออกถึงความมีมนุษยธรรมในการจำคุกก็จะกระทำผ่านการจัดให้มีกิจกรรมการฟื้นฟูเป็นครั้งคราว

ภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมยังหมายรวมถึงการสร้างความชอบธรรมให้การออกกฎหมายระเบียบ ไปจนถึงการบังคับให้เป็นไปตามกฎหมายและระเบียบ พร้อมกับมีการสร้างความรู้และสื่อสารกับคนทั่วไปถึงความจำเป็นและประโยชน์ของการใช้การจำคุกเป็นหลักในการลงโทษ เช่น การลงโทษจำคุกเป็นระยะเวลาสั้นจะช่วยยืดเวลาการอยู่อย่างปลอดภัยของประชาชน การกวาดล้างอาชญากรรมเป็นครั้งคราวเป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพของการปราบอาชญากรรม คนกระทำผิดมีแนวโน้มจะกระทำผิดซ้ำอีก ดังนั้นวาทกรรมจึงไม่ใช่เป็นเพียงอุดมการณ์หรือความเชื่อเท่านั้น แต่มีภาคปฏิบัติที่ทำให้ทั่วไปรับรู้หรือประจักษ์ชัดว่าเรื่องดังกล่าวเป็นความจริง เป็นเรื่องปกติธรรมดา และกลายเป็นส่วนหนึ่งวิถีชีวิต ทำให้คนไม่ตั้งคำถาม/ปฏิเสธ/โต้แย้ง ถึงแม้ว่าสิ่งที่รัฐปฏิบัติต่อผู้กระทำผิดด้วยการจำคุกซึ่งเป็นการนำอิสรภาพไปจากบุคคล และยังกระหน่ำซ้ำด้วยการทำให้ชีวิตในเรือนจำเต็มไปด้วยความขาดแคลน ชีวิตความเป็นอยู่ที่ยากลำบาก ภายใต้คำอธิบายว่าผู้กระทำผิดควรมีชีวิตที่ยากลำบากและรัฐควรใช้งบประมาณในเรื่องนี้เท่าที่จะทำให้ผู้ต้องขังยังมีชีวิตอยู่ได้เท่านั้น

วาทกรรมการลงโทษด้วยการจำคุกของไทยมีที่มาจากอุดมการณ์และความเชื่อที่เกี่ยวกับประสิทธิภาพและความเหมาะสมของการใช้คุกในรูปแบบของพานอบัติคอน (ดูรายละเอียดในบทที่ 1) ส่วนภาคปฏิบัติการของการทำให้การดำเนินการที่เกี่ยวกับการลงโทษจำคุกและผลอันเลวร้ายที่เกิดจากการลงโทษในลักษณะนี้เป็นที่ยอมรับ คือชุดความรู้ที่เกี่ยวกับการลงโทษด้วยการจำคุกซึ่งส่วนใหญ่เป็นการนำเข้ามาจากประเทศในโลกตะวันตกโดยเฉพาะสหรัฐอเมริกา เช่น ความรู้ในสาขาอาชญาวิทยา ที่เกี่ยวกับการใช้การจำคุกเป็นการลงโทษผู้กระทำผิด ความรู้ทางด้านจิตวิทยา จิตวิทยาสังคม สังคมสงเคราะห์ในเรื่องการฟื้นฟูและการคืนกลับสู่สังคมซึ่งมีส่วนช่วยสร้างความชอบธรรมให้การลงโทษจำคุก

ตัวอย่างภาคปฏิบัติการในการสร้างวาทกรรมการลงโทษจำคุกที่มีส่วนสำคัญในการประทับตราผู้ถูกลงโทษจำคุกคือแนวนโยบายของรัฐบาล กฎหมาย กฎ ระเบียบ ที่เกี่ยวกับการกระทำผิดทางอาญา และการลงโทษในยุคที่รัฐบาลประกาศนโยบายทำสงครามกับยาเสพติด ซึ่งได้มีการสร้างวาทกรรมผ่านการประกาศนโยบายโดยใช้ถ้อยคำที่ไม่เพียงแต่สร้างภาพตัวแทนให้คนที่ต้องคดีอาญาในฐานะของผู้เกี่ยวข้องกับยาเสพติดเป็นผู้ประพฤติดีศีลธรรม บ่อนทำลายชาติ ทำลายสังคม เห็นแก่ตัว และมีจิตใจที่ชั่วร้าย ส่วนคนอื่น ๆ นอกจากนี้เป็นผู้บริสุทธิ์ เป็นคนดี มีศีลธรรม รักชาติ ทำคุณประโยชน์ สังคม ไม่ทำร้ายผู้อื่น ตัวเลขการจับคนเข้าคุกในคดียาเสพติดที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วถูกนำมากล่าวอ้างว่า สังคมกำลังได้รับการเปลี่ยนแปลงหรือปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นสังคมที่ดั่งาม ปลอดภัย จากคนชั่ว คนเลวที่เห็นแก่ตัวและทำลายชาติ เพราะคนเหล่านี้ถูกจับเข้าไปอยู่ในคุกหมดแล้ว ซึ่งเป็นการสร้างหลักประกันให้คนเชื่อว่า รัฐบาลสามารถจัดปัญหาเสพติดได้อย่างได้ผลด้วย (นภาพรณ หะวานนท์ และคณะ, 2555c) นอกจากนี้ยังมีการออกระเบียบคุณสมบัติของผู้ที่จะรับราชการว่าจะต้องไม่เป็น ผู้เคยต้องโทษจำคุกโดยคำพิพากษาถึงที่สุดให้จำคุกเพราะกระทำความผิดทางอาญา เว้นแต่เป็นโทษ สำหรับความผิดโดยประมาทหรือความผิดลหุโทษ การออก พ.ร.บ. สถานประกอบการเพื่อสุขภาพ พ.ศ. 2559 ห้ามผู้เคยต้องคำพิพากษาถึงที่สุดว่าเป็นผู้กระทำความผิดตามกฎหมายที่เกี่ยวกับยาเสพติด เป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่เป็นผู้ให้บริการในสถานบริการเพื่อสุขภาพซึ่งหมายรวมถึงการนวดเพื่อสุขภาพ กิจการสปา ถ้อยแถลงของรัฐบาลในยุคการประกาศสงครามกับยาเสพติด และกฎหมายที่กีดกันคนที่เคย ถูกจำคุก เป็นตัวอย่างที่สะท้อนถึงเจตจำนงของผู้มีอำนาจในการกีดกันผู้กระทำผิดให้ออกไปจากสังคม อย่างชัดเจนและทรงพลัง และมีผลอย่างสำคัญต่อการประกับตราผู้ต้องขังหรือผู้พ้นโทษ และมีผลอย่างมาก ต่อการฟื้นชีวิตของผู้พ้นโทษในสังคม

โดยคนทั่วไปถูกทำให้เชื่อว่าภาคปฏิบัติการนี้ไม่เพียงแต่เป็นสิ่งถูกต้องตามหลักศีลธรรมและ วิชาการเท่านั้น แต่ยังเป็นประโยชน์กับความก้าวหน้าของสังคมที่ต้องใช้หลักเหตุผลในการดำรงชีวิต อีกด้วย การใช้อำนาจในการควบคุมและปฏิบัติต่อบุคคลที่ถูกจัดเข้าสู่ประเภทของผู้กระทำผิดและ ถูกลงโทษจำคุกมาพร้อมกับชุดของความรู้ที่แสดงให้เห็นว่า บุคคลเหล่านี้ควรได้รับการปฏิบัติอย่างไร พร้อมกับนำเสนอว่า ด้วยยุทธวิธีนี้จะสามารถทำให้ผู้ต้องขังกลับคืนสู่สังคมอย่างมีคุณภาพด้วย โดยนัยนี้ ภาคปฏิบัติการของอำนาจผ่านความรู้ชุดต่าง ๆ ได้สร้างความชอบธรรมให้กับสิ่งที่เกิดขึ้น ทำให้คนทั่วไปมองการนำคนที่ถูกจัดประเภทว่าผู้กระทำผิดเข้าไปไว้ในเรือนจำว่าเป็นเรื่องปกติและ เหมาะสม และไม่ตั้งคำถามกับสิ่งที่เกิดขึ้นกับคนที่ถูกนำไปไว้ในสถานที่เหล่านี้ รวมทั้งไม่ตั้งคำถาม กับหลักการ แนวทาง และวิธีการในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังในฐานะมนุษย์คนหนึ่ง ภาคปฏิบัติการทาง

วาทกรรมได้เปิดพื้นที่ให้กับวาทนโยบาย ผู้มีอำนาจ เจ้าหน้าที่ และผู้เชี่ยวชาญอ้างความชอบธรรม ในการดำเนินการต่าง ๆ การใช้อำนาจในลักษณะนี้จึงเป็นไปอย่างแนบเนียน คนทั่วไปมองไม่เห็นว่ามี การใช้อำนาจ ซึ่งต่างจากการใช้อำนาจบังคับด้วยกำลังทหารอย่างกรณีของการกวาดต้อนเชลยในสงคราม

การสร้างภาพตัวแทนหรืออัตลักษณ์ที่ทำให้ให้คนที่ตกอยู่ในฐานะของผู้กระทำผิดทางอาญา เป็นผู้ประพฤติดีศีลธรรม บ่อนทำลายชาติ ทำร้ายสังคม เห็นแก่ตัว และมีจิตใจที่ชั่วร้าย เป็นการสร้างความ เป็นอื่นอย่างสมบูรณ์แบบ (absolute otherness) ซึ่งไม่เพียงแต่ทำให้คนที่มิได้ถูกจัดเข้าสู่ ประเภทดังกล่าวนี้ได้รับการแปลงรูปให้เป็นผู้บริสุทธิ์ เป็นคนดี มีศีลธรรม รักชาติ ทำคุณประโยชน์ สังคม ไม่ทำร้ายผู้อื่น เท่านั้น แต่ยังทำให้คนเชื่อว่า สังคมกำลังได้รับการเปลี่ยนแปลงหรือปรับเปลี่ยน ให้กลายเป็นสังคมที่ดั่งาม ปลอดภัยจากอาชญากรรม ดังนั้นระบอบของความจริงในเรื่องการลงโทษ ผู้กระทำผิดด้วยการจำคุกในรูปแบบที่เป็นอยู่จึงทำหน้าที่สำคัญในการสร้างหลักประกันให้คนเชื่อว่า รัฐบาลสามารถสร้างความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินให้กับประชาชนอีกด้วย

การศึกษาในสหรัฐอเมริกาให้ภาพที่คล้ายคลึงกันว่า สารานชนมีแนวโน้มจะถูกทำให้ เชื่อเกี่ยวกับอันตรายที่จากการที่คนจะตกเป็นเหยื่อของอาชญากรรม โดยมุ่งเป้า การโจมตีไปที่ประชากรกลุ่มที่อ่อนแอ คนชายขอบ คนกลุ่มน้อย และมีการชี้แนะให้บี การลงโทษผู้กระทำผิดให้นักขัง มีการสร้างความเชื่อว่าการจำคุกผู้กระทำผิด จะทำให้ต้องถนนมีความปลอดภัยมากขึ้นซึ่งเท่ากับเป็นการคืนอิสรภาพให้กับ ประชาชน คนทั่วไปสามารถไปไหนมาไหนได้โดยไม่ต้องกลัวอันตรายอีกต่อไป การนำคนผิดไปเข้าคุกเป็นการปิดกั้นความเป็นไปได้ที่ผู้กระทำผิดจะไปไหนมาไหนได้ อย่างอิสระ ซึ่งเป็นสภาวะการณ์ที่คนทั่วไปเคยประสบมาก่อน คือไม่กล้าเดินไปไหน มาไหนอย่างอิสระบนถนนเพราะกลัวอันตรายจากอาชญากร (Cheliotis, 2010)

การชี้ชวนให้คนเชื่อเช่นนี้เป็นการตอกย้ำแนวคิดที่ว่า การลงโทษจำคุกเป็นการทำให้ผู้กระทำผิด ชดเชยความผิดที่ได้กระทำไป โดยผู้กระทำผิดถูกจัดเข้าในกลุ่มของอาชญากรซึ่งต้องมาเป็นผู้ชดใช้ ความผิดของการกระทำที่เป็นอาชญากรรมที่เกิดขึ้นในสังคม ส่วนความล้มเหลวของผู้มีอำนาจ ในการบริหารประเทศเพื่อให้ประชาชนมีความปลอดภัย กินดีอยู่ดี สังคมมีความเหลื่อมล้ำน้อย ซึ่งมีส่วนต่อการลดการกระทำความผิดก็ไม่มีการกล่าวถึง นอกจากนี้ยังมีความพยายามทั้งทางตรง และทางอ้อมที่จะกลบเกลื่อนหรือทำให้สภาวะความทุกข์ทรมานของผู้ต้องขังในฐานะมนุษย์ และการละเมิดสิทธิความเป็นมนุษย์ที่เกิดขึ้นในกระบวนการยุติธรรมเป็นเรื่องปกติธรรมดาที่คน ไม่จำเป็นต้องให้ความสนใจ

การลด/ลบตราประทับผ่านการสร้างที่ยืนในทางสังคมของผู้ต้องขัง

“การตายทางสังคม” จากการถูกจำคุก มีนัยถึงการที่บุคคลถูกกีดกันออกไปจากความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งนอกจากความสัมพันธ์กับครอบครัวแล้ว ยังหมายถึงการถูกตัดขาดออกจากความเป็นสมาชิกของสังคมด้วย ความรู้สึกที่ว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคมและวัฒนธรรมมีความหมายสำหรับบุคคลไม่น้อยไปกว่าการดำรงสายสัมพันธ์กับครอบครัวและเครือญาติ การปิดกั้นหรือพรากบุคคลไปจากปฏิสัมพันธ์ทางสังคมหรือการทำกิจกรรมต่าง ๆ ในฐานะสมาชิกของสังคมไม่เพียงแต่เป็นการทำลายชีวิตในปัจจุบันของบุคคลเท่านั้น แต่ยังเป็นการรื้อถอนทางวัฒนธรรมโดยการปิดกั้นบุคคลไม่ให้มีโอกาสเชื่อมต่อชีวิตในปัจจุบันกับวิถีชีวิตที่ผ่านมาซึ่งเป็นการทำลายการสืบทอดตำนานชีวิตของบุคคล และยังเป็นการปิดกั้นโอกาสที่บุคคลจะเชื่อมโยงประสบการณ์ในปัจจุบันกับสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นการทำลายมรดกทางชีวิตซึ่งไม่ต่างจากการทำให้บุคคลตายไปจากสังคม

การเปิดพื้นที่ให้ผู้ต้องขังเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของสังคม (inclusion) แทนการกันออกไป (exclusion) มีความสำคัญยิ่งในกระบวนการฟื้นฟูผู้ต้องขัง การฟื้นฟู ตัว พึ่งใจ และฟื้นฟูชีวิต ของผู้ต้องขังภายใต้บริบทของการแยกผู้ต้องขังออกจากสังคมเป็นสิ่งที่ยากจะประสบความสำเร็จ เมื่อบุคคลถูกบังคับให้ออกจากบ้าน ชุมชน และสังคมเข้าไปอยู่ในเรือนจำ สิ่งที่ยังหล่อเลี้ยงจิตใจของผู้ต้องขังคือความทรงจำที่มีต่อคนอื่น ๆ เหตุการณ์และเรื่องราวในอดีตก่อนที่จะต้องเข้ามาอยู่ในเรือนจำ แต่เมื่อเวลาผ่านไปและกระบวนการทำให้บุคคลเป็นผู้ต้องขัง (imprisonalization) เกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์แบบ ภาพความทรงจำต่าง ๆ ในฐานะที่ตนเองเคยเป็นสมาชิกของสังคมจะถูกลบเลือนไป บุคคลจะรู้สึกว่าคุณค่าความเป็นส่วนหนึ่งของสังคม รู้สึกแปลกแยกจากสังคม ซึ่งเป็นการลดทอนคุณค่าความเป็นมนุษย์ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม มีการศึกษาที่แสดงให้เห็นว่า การกีดกันบุคคลออกจากการมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งที่มีความหมายต่อบุคคลทำให้ชีวิตของผู้นั้นปราศจากสิ่งยึดเหนี่ยว บุคคลจะเห็นสิ่งซึ่งไม่มีอยู่จริงและไม่เห็นสิ่งที่มีอยู่ในโลกของความเป็นจริง แม้แต่ภาพของดวงอาทิตย์ตกซึ่งคนทั่วไปคุ้นเคยก็อาจปรากฏเป็นภาพที่บิดเบี้ยวสำหรับชีวิตที่ต้องในเรือนจำมาเป็นเวลานานได้ (Guenther, 2013)

ข้อมูลที่มีอยู่แสดงให้เห็นว่า ผู้ที่ต้องเข้าไปอยู่ในเรือนจำส่วนใหญ่มาจากกลุ่มประชากรซึ่งเข้าไม่ถึงการศึกษาที่ดี ไปจนถึงการมีโอกาสที่จำกัดในการเข้าถึงการทำงานที่เหมาะสม มีรายได้ไม่เพียงพอกับมาตรฐานการดำรงชีพ ซึ่งมีผลถึงการมีที่อยู่อาศัยที่ย่ำแย่ การขาดสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ การไม่สามารถเข้าถึงการบริการทางการแพทย์ที่เหมาะสม และการไม่สามารถสนับสนุนให้คนรุ่นลูกได้รับการศึกษาและโอกาสที่ดีในชีวิตมากกว่าพ่อแม่ คนกลุ่มนี้จึงมีชีวิตอยู่เพียงชายขอบของสังคม หรืออีกนัยหนึ่งถูกกันออกไป (exclude) จากสภาวะของความเป็นอยู่ที่ดีในความหมายของสังคมสมัยใหม่ อย่างไรก็ตามสภาวะความยากจนและการถูกกีดกันออกไปจากการมีส่วนร่วมในความมั่งคั่งของสังคมไม่ได้เป็นเงื่อนไขที่เพียงพอ (sufficient condition) และไม่ได้เป็นเงื่อนไขที่จำเป็น (necessary condition) ของการกระทำผิด แต่แน่นอนว่าเมื่อคนกลุ่มนี้กระทำผิดจนถูกลงโทษจำคุก ทั้งผู้กระทำผิดและครอบครัวยิ่งถูกกันออกไปจากสังคมมากขึ้น ดังนั้นฐานคิดของการ “คืนกลับสู่สังคม” จึงต้องมองว่าประชากรกลุ่มนี้คือ “สมาชิกของสังคม” ที่ถูกลงโทษจำคุก ไม่ใช่เป็นเพียงกลุ่มของ “ผู้กระทำผิด” ที่ถูกลงโทษจำคุก หลักการของดำเนินกรฟื้นฟูผู้ต้องขังจึงต้องข้ามกับดักของกำแพงที่ขวางกั้นเรือนจำโดยให้ผู้ต้องขังเข้าถึงสังคมหรืออีกนัยหนึ่งมีปฏิสัมพันธ์กับสังคม เพื่อลดหรือขจัดตราประทับที่มีต่อเรือนจำและผู้ต้องขัง

66 การพัฒนาเรือนจำสุภาพจะจึงต้องประกอบด้วยสองส่วน ส่วนแรกคือพัฒนาเรือนจำให้เป็นพื้นที่ซึ่งผู้ต้องขังได้ใช้ชีวิตอย่างมีคุณภาพ มีพลังสร้างสรรค์ พลังชีวิต และกำลังใจที่จะกลับออกไปใช้ชีวิตที่มีคุณธรรม ศีลธรรม และจริยธรรม และส่วนที่สองคือการเตรียมการให้ผู้พ้นโทษได้รับการยอมรับจากสังคม ฐานคิดในการลงโทษจำคุกของสังคมไทยซึ่งพยายามทำให้เรือนจำมีลักษณะเป็นพื้นที่เฉพาะที่แตกต่างจากสังคมภายนอก ทำให้คนมองว่า คนที่ออกมาจากเรือนจำมีลักษณะของ “ความเป็นอื่น” (the otherness) ซึ่งหมายถึงการเป็นผู้ที่ควรออกไปอยู่นอกแควดวงของสังคม ไม่มีความเสมอภาคกับผู้อื่น และไม่ได้รับการปฏิบัติเหมือนกับคนทั่วไป เมื่อคนในสังคมไม่ไว้วางใจผู้ที่ออกมาจากเรือนจำ แสดงการรังเกียจ หรือลังเลใจที่จะรับเข้าทำงาน ผู้พ้นโทษยอมขาดโอกาสในการเริ่มต้นชีวิตใหม่ อาจค่อยๆ หมดกำลังใจ ขาดความเชื่อมั่นในตนเอง และกลายเป็นผู้ที่ไม่สามารถพึ่งตนเองได้

ดังนั้นเมื่อถึงเวลาพ้นโทษและผู้คุมได้ใช้กุญแจดอกแรกไขประตูให้ผู้ต้องขังออกมาจากเรือนจำ ผู้ออกมาจากเรือนจำยังต้องการ “กุญแจดอกที่สอง” ซึ่งจะไขประตูกำแพงที่มองไม่เห็นเพื่อเปิดพื้นที่ให้ผู้พ้นโทษมีที่ยืนในสังคม หากคนซึ่งอยู่ในโลกภายนอกพากันปิดประตูและล็อกกุญแจไว้อย่างแน่นหนา ชีวิตของผู้ออกมาจากเรือนจำก็จะยังคงติดอยู่ในกับดักอย่างไม่รู้ว่าจะก้าวพ้นไปจากกับดักนี้ได้ ชีวิตที่ไร้อิสรภาพในเรือนจำยังมีการกำหนดไว้อย่างชัดเจนว่า กี่ปี กี่เดือน และกี่วัน ที่จะพ้นโทษและประตูซึ่งปิดกั้นอิสรภาพจะเปิดออก แต่ประตูสำหรับการก้าวไปสู่การมีชีวิตที่ดี เป็นประตูของ “กำแพงที่มองไม่เห็น” ซึ่งน้อยคนนักที่จะรู้ว่าประตูและกำแพงนี้อยู่ กุญแจดอกที่สองเป็นสัญลักษณ์สำคัญของการเปิดประตูให้ผู้ต้องขังก้าวออกไปสู่โลกภายนอกได้อย่างมีศักดิ์ศรีและเป็นที่ยอมรับ ผู้ถือกุญแจดอกที่สองคือคนในสังคมที่จะใช้กุญแจดอกนี้เปิดประตูให้กับผู้ต้องขัง

การสร้างกุญแจดอกที่สองสามารถทำได้หลากหลายรูปแบบ ซึ่งหมายรวมถึงการทำให้สังคมมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิตในเรือนจำ เข้าใจว่าผู้ที่เข้ามาอยู่ในเรือนจำเป็นผู้ที่เคยผิดพลาด ทำผิดกฎหมายบ้านเมืองทั้งโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจ บางคนอาจทำไปเพราะความรับผิดชอบต่อลูกที่ยังเล็กหรือกำลังเรียนหนังสือ การเข้ามาอยู่ในเรือนจำเป็นการลงโทษที่รุนแรงและเพียงพอ สังคมควรไม่ควรสร้างตราประทับผู้ต้องขัง และต้องร่วมกันลบตราประทับที่เคยมีอยู่ออกไป (destigmatize) โครงการนี้นำเสนอว่า การสร้างกุญแจดอกที่สองต้องสร้างผ่านช่องทางของการสื่อสารที่ทำให้คนในสังคมรับรู้เรื่องราวและชีวิตของผู้ต้องขังที่ต่างจากภาพตัวตนซึ่งถูกสร้างขึ้นมาในลักษณะของตราประทับจนทำให้คนในสังคมไม่ยอมรับ หวาดกลัว ไม่ไว้วางใจผู้ต้องขังและผู้พ้นโทษ และพร้อมที่จะเปิดพื้นที่ให้กับผู้พ้นโทษ

การทำให้สังคมปลอดภัยจากอาชญากรรมไม่ใช่การมุ่งมันที่จะนำผู้กระทำผิดเข้าไปไว้ในเรือนจำ แต่ต้องใช้วิธีการจัดระเบียบสังคมที่เอื้อให้คนมีความสุข และความพึงพอใจในชีวิต สมาชิกของสังคมจะต้องมีส่วนร่วมในการสร้างบรรทัดฐานและแบบแผนของการอยู่ร่วมกันอย่างเสมอภาค โดยการพึ่งพานี้จะต้องอยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจต่อกันซึ่งถือว่าเป็นทุนทางสังคม (social capital) ที่จะช่วยให้สังคมสามารถพัฒนาการจัดการต่าง ๆ เพื่อเอาชนะปัญหาที่เกิดขึ้นด้วยการสร้างบรรทัดฐานของความไว้วางใจซึ่งกันและกันขึ้นมาในการติดต่อสัมพันธ์กัน ทั้งนี้เพราะความไว้วางใจเป็นเสมือนน้ำหล่อเลี้ยงความร่วมมือของคนในสังคม ยิ่งคนในสังคมมีความไว้วางใจกันมากเท่าไร สังคมยังมีแนวโน้มจะร่วมมือกันสูงขึ้นเท่านั้น การสร้างกุญแจดอกที่สองเพื่อเปิดพื้นที่ให้ผู้พ้นโทษเข้ามาเป็นสมาชิกของสังคมอย่างเสมอภาคกับคนทั่วไปถือเป็นการสร้างบรรทัดฐานของการอยู่ร่วมกันด้วยความไว้วางใจซึ่งกันและกัน การสร้างกฎเกณฑ์กติกาและวิถีปฏิบัติเพื่อกีดกันผู้พ้นโทษออกไปจากการทำงาน กีดกันการติดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่น หรือจำกัดสิทธิบางประการที่ประชาชนพึงได้รับ จะยิ่งเป็นการผลักดันให้คนจำนวนหนึ่งต้องเข้าสู่เส้นทางของการกระทำผิดมากขึ้น

ผลการดำเนินงานซึ่งได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) ผ่านการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมซึ่งแม้จะเป็นการทำงานกับผู้ต้องขังหญิง แต่ในหลาย ๆ กิจกรรมก็มีผู้ต้องขังชายมาร่วมด้วย แสดงให้เห็นว่า การเปิดพื้นที่ให้ผู้ต้องขังได้มีปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ในสังคม มีส่วนสำคัญในการสร้างกำลังใจ สร้างการตระหนักรู้ในคุณค่าของตนเองและความมั่นใจในตัวเองให้กับผู้ต้องขัง การได้ติดต่อสื่อสารกับโลกภายนอกผ่านกิจกรรมต่าง ๆ ยังช่วยเปลี่ยนบรรยากาศความน่าเบื่อหน่ายในเรือนจำไปเป็นความกระตือรือร้น ความสดชื่น และความมุ่งมั่น ทั้งกับผู้ต้องขังที่เป็นผู้ทำกิจกรรมโดยตรง ผู้ต้องขังคนอื่น ๆ ที่เฝ้าดูการเตรียมการและการจัดกิจกรรมไปจนถึงเจ้าหน้าที่เรือนจำที่พยายามให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่เพื่อชื่อเสียงของเรือนจำ ทุกคนมีเป้าหมายร่วมกันคือการทำงานให้สำเร็จได้ผลตามเป้าหมาย และเมื่องานสำเร็จลงทุกคนก็มีความยินดีร่วมกันอย่างจริงใจ ตัวอย่างของการเปิดพื้นที่ให้ผู้ต้องขังมีปฏิสัมพันธ์กับสังคมภายนอก ได้แก่ การมีส่วนร่วมในเทศกาลที่มีความหมายกับผู้ต้องขังและคนทั่วไป การมีส่วนร่วมในวาระที่คนทั่วไปและผู้ต้องขังมีความรู้สึกสูญเสียร่วมกัน การผลิตสื่อที่นำความสามารถของผู้ต้องขังออกสู่พื้นที่สาธารณะ การนำผลงานฝีมือผู้ต้องขังออกสู่สังคม การสื่อสารชีวิตในเรือนจำจากมุมมองของผู้ต้องขัง และการมีโอกาสได้นำเสนอการแสดงของผู้ต้องขังในเวทีสาธารณะในวาระสำคัญ

การมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่มีนัยถึงการเป็นส่วนหนึ่งของสังคม พัฒนาการของมนุษย์เกิดขึ้นภายใต้บริบททางวัฒนธรรม ปฏิสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับพัฒนาการของมนุษย์เกิดขึ้นตลอดชีวิตมนุษย์ ต่างฝ่ายต่างมีอิทธิพลต่อกัน การตระหนักว่าตนเองเป็นใครและมีความสำคัญอย่างไรเกิดขึ้นจากการที่บุคคลเติบโตและซึมซับวิถีการดำรงชีวิตหรือวัฒนธรรมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการของตนเอง เคยมีความเชื่อกันว่าพัฒนาการที่สำคัญ ๆ ที่มีผลต่อคุณลักษณะของปัจเจกบุคคล (เช่น เซาน์ปัญญา ความสามารถ ความฉลาด) จะเกิดขึ้นในช่วงของวัยทารก วัยเด็ก และวัยรุ่น และหลังจากนั้นก็พัฒนาการของมนุษย์ก็ไม่มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกต่อไป ซึ่งต่อมาพบว่าไม่เป็นความจริง มีการศึกษาที่ชี้ให้เห็นว่า พัฒนาการของมนุษย์อาจเปลี่ยนแปลงไปอย่างมีนัยสำคัญตั้งแต่เด็กจนตาย (Baltes, Staudinger, & Lindenberger, 1999) ส่วนหนึ่งของเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมาจากการที่ปัจเจกบุคคลมีอายุมากขึ้นเรื่อย ๆ แต่แต่ละช่วงอายุจะถูกคาดหวังทางสังคมให้มีพฤติกรรมและบุคลิกลักษณะแตกต่างกันไป และอีกส่วนหนึ่งเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่ไม่เคยหยุดนิ่ง แม้ปัจเจกบุคคลจะดำรงชีวิตอยู่ในที่เดิมแต่วัฒนธรรมก็จะเปลี่ยนแปลงไปหรือหากปัจเจกบุคคลเปลี่ยนหรือย้ายหรือถูกผลักดันให้ไปอยู่ที่อื่น ปัจเจกบุคคลก็จะต้องเผชิญกับการธำรงรักษาความเป็นตัวเองหรืออัตลักษณ์ที่ทำให้ตระหนักว่าตนเองคือใคร มีคุณค่าอย่างไรกับใครบ้าง

ถึงแม้การจำคุกจะเป็นความพยายามในการเคลื่อนย้ายบุคคลออกจากสังคมและนำปัจเจกบุคคลมาสู่บ้านลอมใหม่เพื่อให้มีคุณลักษณะเฉพาะที่เรียกว่า “การเป็นนักโทษ” (prisonization) และคุ้นเคยกับวัฒนธรรมของเรือนจำ แต่ในอีกด้านหนึ่งซึ่งเป็นหน้าที่ในการฟื้นฟูและดูแลผู้ต้องขังในฐานะที่เป็นมนุษย์ และในฐานะที่จะต้องคืนกลับสู่สังคมเมื่อพ้นโทษ เรือนจำต้องให้ความสำคัญกับการเปิดโอกาสให้ผู้ต้องขังดำรงรักษาความผูกพันกับวัฒนธรรมที่ตนเองจากมาด้วย ซึ่งจะช่วยให้ผู้ต้องขังยังคงตระหนักในคุณค่าและอัตลักษณ์ในฐานะประชาชนและสมาชิกของครอบครัวและสังคม

เรือนจำส่วนใหญ่ของไทยได้พยายามจัดกิจกรรมในวันหรือวาระสำคัญที่มีความหมายต่อผู้ต้องขัง เช่น วันแม่ วันพ่อ วันเด็ก วันเฉลิมพระชนมพรรษา วันสำคัญทางศาสนา เป็นต้น เพื่อเป็นการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างเรือนจำ ผู้ต้องขัง กับสังคม โครงการนี้ได้ร่วมมือกับเรือนจำนำร่องการมีส่วนร่วมกับสังคมในวันที่มีความสำคัญสำหรับคนไทย เพื่อส่งผ่านความรู้สึก ความปรารถนา และความหวัง ซึ่งแสดงออกถึงตัวตนของผู้ต้องขังที่ต่างจากจินตภาพที่ถูกสร้างขึ้นในลักษณะที่เป็นการประทับตราผู้ต้องขัง ทั้งนี้ได้เลือกวันสำคัญคือ “วันแม่” ซึ่งเป็นวันที่มีความหมายต่อทั้งผู้ต้องขังและคนทั่วไปในสังคม ทั้งในฐานะของแม่หรือพ่อที่มีความผูกพันกับลูก และในฐานะลูกที่มีความผูกพันกับพ่อแม่ของตนเอง แม้จะเป็นวันแม่ แต่ความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่บุคคลมีให้กับวันแม่ (หรือวันพ่อ) เป็นความหมายที่เกือบจะแยกออกจากกันไม่ได้ เพราะคนเป็นพ่อก็อาจมีบทบาทเป็นทั้งพ่อและแม่ และคนเป็นแม่ก็อาจมีบทบาทเป็นทั้งแม่และพ่อ

การแสดงของผู้ต้องขังหญิง เรือนจำกลางราชบุรี เพื่อจัดทำสารคดี “โยคะบูชาแม่”

การสื่อสารผ่านกิจกรรมที่จัดขึ้นสะท้อนเสียงของผู้ต้องขังซึ่งเคยถูกทำให้เป็น “เสียงเงียบ” ในสังคมมาเป็นเวลานาน ไม่ว่าจะเป็ผลมาจากการไม่มีพื้นที่ให้กับเสียงของผู้ต้องขัง และจากการที่ผู้ต้องขังมองว่าเสียงของตนเองไม่มีความสำคัญหรือไม่มีสิทธิที่จะบอกสิ่งใดกับสังคม กิจกรรมแบ่งออกเป็นสองส่วน ส่วนแรกเป็นการจัดแสดง “โยคะบูชาแม่” เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พ.ศ. 2558 เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ต้องขังหญิงมีส่วนร่วมในงาน “วันแม่แห่งชาติ” ซึ่งเป็นวาระที่ประชาชนจะแสดงออกถึงความจงรักภักดี และเป็นวันที่มีความหมายถึงความผูกพันของครอบครัว โดยเฉพาะแม่กับลูก และลูกกับแม่ กิจกรรมที่จัดประกอบด้วยการแสดง “โยคะบูชาแม่” โดยมีผู้ต้องขังหญิงเรือนจำกลางราชบุรีจำนวน 500 คนแสดงโยคะประกอบดนตรีเพื่อน้อมเกล้าถวายพระพรสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ผู้ทรงเป็น “แม่แห่งแผ่นดิน” ให้ทรงพระเจริญยิ่งยืนนาน และเพื่อเป็นการรำลึกถึงพระคุณแม่

พิธีถวายราชราชสดุดีเฉลิมพระเกียรติในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ 12 สิงหาคม 2558 ซึ่งจัดขึ้น ณ เรือนจำกลางราชบุรี เป็นไปอย่างงดงาม มีผู้แทนหน่วยราชการและสื่อมวลชนจำนวนมากมาร่วมงาน การแสดง “โยคะบูชาแม่” เป็นการแสดงที่ยิ่งใหญ่

และสวยงาม สื่อต่าง ๆ ได้มีการทำข่าวการแสดงนี้อย่างกว้างขวางทั้งข่าวโทรทัศน์และหนังสือพิมพ์ ทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น ทำให้สังคมได้ตระหนักในความสามารถของผู้ต้องขังหญิง และทำให้ผู้ต้องขังเกิดความภาคภูมิใจ ผู้แสดงทุกคนมีความสุขที่ได้มีส่วนร่วมในงานที่มีความสำคัญนี้

นอกจากนี้ยังได้มีการจัดทำวีดิทัศน์เรื่อง “โยคะบูชาแม่” ออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์ช่อง 11 ในวันที่ 12 สิงหาคม 2558 สารคดีโยคะบูชาแม่มีความยาว 55 นาที มีเนื้อหาเกี่ยวกับชีวิตของผู้หญิงซึ่งต้องเข้ามาอยู่ในเรือนจำ ต้องต่อสู้กับความทุกข์ยากของการใช้ชีวิตในเรือนจำ โดยเฉพาะการต้องจากลูกและครอบครัว รวมไปถึงการพยายามอดทนต่อความยากลำบากต่าง ๆ เพื่อรอเวลาที่จะได้ออกไปพบบุคคลอันเป็นที่รัก ไม่ว่าจะเป็นการรอคอยจะเป็นเวลายาวนานสักเพียงใด การนำเสนอเรื่องราวชีวิตของผู้ต้องขังหญิงซึ่งเป็นแม่ที่ต้องทอดทิ้งลูกไว้ภายนอกหรือต้องทอดทิ้งแม่ไว้เพียงลำพังกับหลานเป็นการสื่อสารไปยังลูก แม่ ครอบครัว และคนในสังคม เพื่อขอโอกาสที่จะเริ่มต้นชีวิตใหม่ สารคดีจบลงด้วยการแสดงโยคะบูชาแม่ประกอบเพลงที่มีความหมายเกี่ยวกับวันแม่

ในวันที่สถานีโทรทัศน์ช่อง 11 นำเสนอสารคดีเรื่องนี้ซึ่งเป็นเวลาประมาณ 10:15 น. ทางเรือนจำกลางราชบุรีได้เปิดโทรทัศน์ให้ผู้ต้องขังหญิงและชายทั้งเรือนจำได้ดูพร้อม ๆ กัน ทุกคนดูกันอย่างเงียบกริบไม่คุยกันไม่ลุกไปไหน หลายคนร้องไห้ การได้ดูสารคดีเรื่องนี้ในวันที่มีความหมายต่อตนเองเป็นอย่างมากเปิดพื้นที่ให้ผู้ต้องขังได้เห็นเรื่องราวที่สะท้อนความรู้สึกที่แท้จริงของตนเอง เรื่องราวที่ต้องการบอกกับลูกและพ่อแม่ เรื่องราวที่เคยอยากบอกกับสังคมแต่ไม่มีโอกาส การได้ดูสารคดีที่สะท้อนชีวิตและความรู้สึกของตนเองไปพร้อม ๆ กับคนอื่น ๆ ในสังคมผ่านทางสื่อโทรทัศน์ทำให้ผู้ต้องขังรู้สึกว่าคุณค่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคมและเรื่องราวที่ปรากฏในสารคดีไม่เพียงทำให้ผู้ต้องขังเห็นตัวเองในอีกมุมหนึ่ง แต่ยังเชื่อว่าคนในสังคมและครอบครัวที่ได้ดูก็จะได้รับรู้ถึงสิ่งที่คนที่เป็นผู้ต้องขังอยาก让别人ได้รับรู้ สารคดีเรื่องนี้ได้การนำลงในยูทูบและมีคนติดตามอย่างต่อเนื่องแม้เวลาจะผ่านไปแล้วยังถึงสามปี

การมีส่วนร่วมในวาระที่คนไทยรู้สึกสูญเสียร่วมกัน การเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ได้นำความเศร้าสลดมาสู่ประชาชนทุกหมู่เหล่าทั่วราชอาณาจักร ผู้ต้องขังมีความปรารถนาที่จะแสดงความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงมีต่อผู้กระทำผิดและต้องเข้าไปอยู่ในเรือนจำ ทรงเมตตาพระราชทานอภัยโทษให้กับผู้ต้องขังตลอดมา แต่ผู้ต้องขังไม่มีโอกาสที่จะออกมาสู่โลกภายนอกเพื่อถวายสักการะและแสดงความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเหมือนประชาชนในภาคส่วนอื่น ๆ โครงการนี้ได้จัดทำสารคดีเรื่อง “**วรัสาแลงในความมืด**” เพื่อให้ผู้ต้องขังได้มีส่วนร่วมแสดงความอาลัยและถวายสักการะ เพื่อน้อมระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ที่ทรงมีต่อพสกนิกรในด้านความยุติธรรมทางอาญา สารคดีจรัสแสงในความมืดแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาญาณ เชื่อมโยง

ภาพจากสารคดี “จรัสแสงในความมืด” เรือนจำกลางอุดรธานี

กฎหมาย ความยุติธรรม กับความสุขของประชาชน รวมทั้งบอกเล่าเรื่องราวของผู้ต้องขังซึ่งได้รับพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานแนวทางในการดำเนินชีวิตแบบพอเพียงจนสามารถก้าวข้ามโคกนาฏกรรมและความทุกข์ที่ต้องเผชิญอย่างมีความหวัง

เนื้อหาของสารคดีเป็นการนำความสามารถทางด้านโยคะของผู้ต้องขังออกมาสู่พื้นที่สาธารณะ เพื่อสื่อสารให้สังคมมองเห็นถึงความมานะพยายามของผู้ต้องขังหญิง ซึ่งต้องการแสดงความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ประมุขแห่งพระมหากษัตริย์แห่งประเทศไทย ทรงมีต่อพลเรือนจำ ไม่เว้นแม้แต่ผู้ที่ก้าวพลาดจนต้องมาอยู่ในเรือนจำ พระเมตตาคุณและพระมหากรุณาธิคุณช่วยให้ชีวิตที่ตกอยู่ในความมืดได้รับแสงสว่างและสามารถ “จรัสแสงในความมืด” ได้อย่างภาคภูมิใจ สารคดีจบลงด้วยการมีผู้ต้องขังหญิงและชายจำนวน 999 คน จุดเทียนและร่วมกันร้องเพลงสดุดีมหาราชาโดยมีโปงลางซึ่งเป็นดนตรีพื้นบ้านของอีสานประกอบ พร้อมการแปรอักษร “จรัสแสงในความมืด” และการกราบถวายสักการะ สารคดีมีความยาว 25 นาที ออกอากาศทางโทรทัศน์ช่อง 11 ในวันที่ 4 ธันวาคม 2559 เวลา 22:00-22:25 น. และเสียงภาษาอังกฤษ ออกอากาศทาง NBT World ซึ่งเสนอผู้ชมจาก 177 ประเทศทั่วโลกสามารถรับชมได้

นอกจากนี้ในวาระที่ประเทศไทยมีพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชในเดือนตุลาคม 2560 โครงการนี้ได้ร่วมกับเรือนจำจังหวัดกาฬสินธุ์จัดทำสารคดีเรื่อง “พลังสีหลังกำแพงเรือนจำ” เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ต้องขังแสดงความจงรักภักดีและแสดงความอาลัยในการถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช สารคดีมีความยาว 20 นาที เนื้อหาของสารคดีเป็นการนำเสนอการแสดงออกผ่านศิลปะการใช้สีของผู้ต้องขังหญิงซึ่งอยู่ในมุมที่ไม่มีใครนึกถึงแต่คนกลุ่มนี้มีความจงรักภักดีและต้องเผชิญกับความสูญเสียอันยิ่งใหญ่ของแผ่นดินไม่ต่างจากประชาชนอื่น ๆ

“ สารคดีสะท้อนภาพชีวิตในอดีตของผู้ต้องขังซึ่งเคยมีชีวิตที่ยากลำบากในหมู่บ้านห่างไกล แห่งแหล่งทุรกันดารของจังหวัดกาฬสินธุ์ แต่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชทรงมีพระวิริยะอดทนเสด็จพระราชดำเนินมายังหมู่บ้านโดยไม่มีใครรู้มาก่อน เมื่อพบว่าประชาชนมีความยากลำบาก ได้พระราชทานกำลังใจและความช่วยเหลือ ทรงให้สร้างอ่างเก็บน้ำเพื่อช่วยให้ประชาชนมีน้ำใช้ เมื่อมีผู้ก้าวพลาดต้องเข้ามาอยู่ในเรือนจำ ก็ทรงมีพระเมตตาพระราชทานอภัยโทษเสมอมา พระองค์ทรงเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้ต้องขังสร้างพลังของตัวเองขึ้นมาเพื่อให้ผ่านพ้นวันคืนที่ยากลำบาก การเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เป็นการสูญเสียของประชาชนคนไทย ผู้ต้องขังแต่ละคนได้นำความรักความอาลัยถ่ายทอดลงสู่กลีบดอกไม้จันทร์ที่ทำขึ้นเพื่อนำเข้าร่วมการถวายพระเพลิงพระบรมศพ ”

ส่วนหนึ่งของภาพในสารคดี “พลังสีหลังกำแพงเรือนจำ” เรือนจำจังหวัดกาฬสินธุ์

การผลิตสื่อที่นำความสามารถของผู้ต้องขังออกสู่พื้นที่สาธารณะ ผู้ต้องขังหญิงที่ได้รับการฝึกเป็นครูโยคะในเรือนจำต่าง ๆ มีความสามารถสูงมาก แต่แต่ละคนสามารถแสดงท่าโยคะในระดับก้าวหน้าได้อย่างน่าชื่นชม แต่การอยู่ในเรือนจำทำให้ผู้ต้องขังมีโอกาสน้อยมากที่จะนำความสามารถของตนออกสู่สายตาสาธารณชน โครงการนี้จึงได้จัดทำวีดิทัศน์การแสดงโยคะของผู้ต้องขังจากเรือนจำต่าง ๆ เป็นตอน ๆ ภายใต้ชื่อ (tag) “โยคะใบเรือนจำ” (yoga in prisons) แต่ละตอนยาวประมาณ 10-15 นาที โดยคลิปวีดิทัศน์นี้ได้นำลงยูทูปเป็นระยะ ๆ รวมแล้วประมาณ 30 คลิป มีผู้เข้าชมจำนวนมาก และมีหลายคนได้แสดงความชื่นชมเข้ามา และให้กำลังใจกับผู้แสดงด้วย

การมีโอกาสได้นำเสนอการแสดงในวาระสำคัญ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดงานพระราชทานความสุขแก่ประชาชน ภายใต้ชื่องาน “อุ่นไอรัก คลายความหนาว” ระหว่างวันที่ 8 กุมภาพันธ์ ถึงวันที่ 11 มีนาคม 2561 ณ ลานพระราชวัง ดุสิต และสนามเสือป่า เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี โดยในงานการจัดแสดงนิทรรศการพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช รวมทั้งการสาธิตศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การแสดงบนเวที อาหาร เสื้อผ้า การนวดแผนไทย ฯลฯ

เรือนจำกลางราชบุรี ได้รับเกียรติให้ไปจัดการแสดงบนเวที ณ ลานพระราชวังดุสิต ในวันที่พุธที่ 21 กุมภาพันธ์ 2561 เวลา 17:20-18:00 น. โครงการนี้ได้ร่วมกับเรือนจำกลางราชบุรี นำผู้ต้องขังหญิงเรือนจำกลางราชบุรีซึ่งผ่านการฝึกโยคะจนมีความสามารถเป็นที่ยอมรับ ได้มีโอกาสเข้าร่วมในงานที่มีความสำคัญยิ่งนี้ โดยได้นำเสนอการแสดงของผู้ต้องขังหญิงจำนวน 12 คน ภายใต้ชื่อ “จากฤๅษี ดัดตนสู่การฝึกโยคะเพื่อสุขภาพ” การแสดงในครั้งนี้เป็นการแสดงโยคะประกอบการเล่าเรื่องราวชีวิตของผู้ต้องขังหญิงซึ่งสะท้อนความทุกข์ความเศร้าที่ต้องจากลูก จากครอบครัว มาอยู่ในเรือนจำ การได้มีโอกาสฝึกโยคะจนได้รู้จักตนเอง มีสมาธิ มีสุขภาพที่ดีทั้งกายและใจ มีการเล่นดนตรีไทย ได้แก่ ระนาดและขลุ่ยประกอบอย่างลงตัว นอกจากนี้ผู้แสดงยังขับร้องเพลง “ใจนำทาง” และเพลง “เจ้าหญิงนักกฎหมาย” ซึ่งสะท้อนพระปรีชาสามารถในงานยุติธรรมทางอาญาและพระกรุณาที่พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ทรงมีต่อผู้ต้องขังหญิง การแสดงใช้เวลา 40 นาที มีผู้เข้าชมประมาณ 200 คน โดยมีอธิบดีกรมราชทัณฑ์และผู้มีเกียรติหลายท่านชมการแสดงตั้งแต่ต้นจนจบ ได้รับเสียงปรบมือแสดงความชื่นชมในความสามารถของผู้ต้องขังหญิงตลอดการแสดง ทำให้ผู้ต้องขังหญิงเกิดความภาคภูมิใจ ตระหนักในคุณค่าของตนเอง และมีความมุ่งมั่นที่จะฝึกฝนตัวเองให้มีความรู้ความสามารถต่อไป ในส่วนของคนในสังคมก็มีโอกาสได้เห็นความสามารถทางด้านโยคะของผู้ต้องขังซึ่งน้อยคน

ที่จะสามารถทำได้ เรื่องราวชีวิตของผู้ต้องขังที่นำมาเล่าประกอบการแสดงทำให้ผู้ดูมีความเห็นใจ และเข้าใจชีวิตของผู้ที่ก้าวพลาดและต้องยอมรับผลแห่งการกระทำ ต้องอดทนต่อความยากลำบาก นานัปการ โดยเฉพาะการต้องจากลูก พ่อแม่ และบุคคลที่รักไปอยู่ในเรือนจำ

การแสดงโยคะบนเวทีงานประจำปี ทุ่งศรีเมือง 2561 จังหวัดอุดรธานี ผู้ต้องขังหญิงของ เรือนจำกลางอุดรธานี ได้มีโอกาสไปแสดงโยคะในงานประจำปีทุ่งศรีเมือง เมื่อวันที่ 2 ธันวาคม 2561 งานนี้เป็นงานกาชาดประจำปีของจังหวัด จัดขึ้นกลางเมืองอุดรธานี นับเป็นครั้งแรกที่เรือนจำกลาง อุดรธานีได้รับเกียรติให้จัดการแสดงบนเวทีใหญ่ที่ตกแต่งอย่างสวยงาม เวทีมีความกว้างถึง 26 เมตร แต่ผู้ต้องขังหญิงซึ่งตั้งใจฝึกซ้อมโยคะมาเป็นเวลานาน สามารถแสดงได้อย่างสวยงาม เป็นที่ประทับใจ ของผู้ชม การแสดงใช้เวลา 50 นาที มีพ่อแม่ญาติพี่น้องของผู้แสดงมาร่วมชมอยู่ด้วย ทุกคนมีคำพูด คล้าย ๆ กันว่า ดีใจและภูมิใจที่เห็นลูกบนเวที ไม่นึกว่าลูกจะมีความสามารถมากถึงเพียงนี้ ส่วนผู้แสดง โยคะเองก็รู้สึกภาคภูมิใจ บางคนกล่าวว่า “ไม่เคยคิดว่าในชีวิตจะได้มาแสดงในงานสำคัญเช่นนี้” และ “จะจดจำความรู้สึกดี ๆ เช่นนี้ตลอดไป” ทุกคนรู้สึกปลื้มใจและขอบคุณทุกคนที่มาชมการแสดง และปรบมือให้อยู่ตลอดเวลา

การขาดปฏิสัมพันธ์ระหว่างเรือนจำกับคนทั่วไปในสังคม ทำให้เกิดการสร้างมายาคติเกี่ยวกับ คนที่เข้าต้องเข้าไปอยู่ในเรือนจำในฐานะของผู้ต้องขัง และมีส่วนสำคัญที่ทำให้ผู้พ้นโทษต้องเผชิญ กับอุปสรรคนานัปการในกลับออกมาสู่สังคมภายนอก การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเรือนจำ ผู้ต้องขัง และสังคมภายนอก ผ่านการพัฒนาสื่อที่สะท้อนชีวิตของผู้ต้องขัง ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การผลิตสารคดี เกี่ยวกับชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำ การผลิตสื่อวีดิทัศน์เพื่อนำเสนอความสามารถของผู้ต้องขัง บนสื่อออนไลน์ หรือการให้ผู้ต้องขังได้แสดงความสามารถและบอกถึงเรื่องราวของตนเองทั้งความทุกข์ ความอดทน และความมุ่งมั่น บนเวทีการแสดงที่จัดสำหรับคนทั่วไป นอกจากจะทำให้ผู้ต้องขัง ตระหนักในคุณค่าของตนเองแล้วยังทำให้คนภายนอกเรือนจำและเข้าใจชีวิตผู้ต้องขังตามแบบที่ ผู้ต้องขังมุ่งหวังต้องการจะบอกเล่า การให้ผู้ที่อยู่ในเรือนจำได้มีโอกาสสื่อสารในรูปแบบต่าง ๆ เป็นการทำให้ผู้ต้องขังมีที่ยืนในสังคม นับเป็นจุดเริ่มต้นของการอยู่ร่วมกันระหว่างคนในสังคม ไม่ว่า คน ๆ นั้นอาจเคยกระทำผิด หรืออาจเคยก้าวพลาด แต่การให้อภัย ให้การยอมรับในความเป็นมนุษย์ ของกันและกัน นับเป็นการสร้างภูมิป้องกันให้กับสังคม ชุมชน และปัจเจกบุคคล ทำให้คนในสังคม อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

นำสภาวะปกติสู่ชีวิตในเรือนจำ Bringing Normality to Prison Life

แนวคิดในการใช้เรือนจำเป็นทั้งที่จองจำ (imprisonment) และเป็นสถานที่นำคนมาลงโทษ (punishment) มีมานานตั้งแต่ศตวรรษที่ 16 ในช่วงเวลานั้น มีการต่อต้านการประหารชีวิตและการทรมานในที่สาธารณะว่าเป็นการกระทำที่ไร้มนุษยธรรม (ดูรายละเอียดในบทที่ 1) จนทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบของการลงโทษขึ้นใหม่ โดยการนำผู้กระทำผิดไปจองจำและให้ทำงานหนักเพื่อชดใช้ความผิด รูปแบบของสถานที่จองจำมีการปรับเปลี่ยนไปหลายครั้ง “สถานดัดนิสัย” (houses of correction) ซึ่งสร้างขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. 2139 สถานที่จองจำในรูปแบบนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นสถานที่ลงโทษผู้กระทำผิดที่มีโทษไม่หนักมาก เช่น การลักขโมยสิ่งของ ขอดทาน โสเภณี คนจรจัด การฉ้อโกง ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่ถูกระบุในยุคนั้นว่าเป็นภัยต่อสังคม ผู้ถูกจองจำจะถูกบังคับให้ทำงานหนักเพื่อเป็นการปรับเปลี่ยนิสัยซึ่งถูกมองว่าเป็นความเลวร้าย แนวคิดในการสร้างสถานดัดนิสัยเป็นที่ยอมรับและมีการนำไปปฏิบัติในสังคมต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง แต่กลับปรากฏในเวลาต่อมาว่าสถานดัดนิสัยมีสภาพที่ย่ำแย่ มีการนำผู้กระทำผิดมารวมกันอยู่อย่างแออัด มีการควบคุมที่เข้มงวดและโหดร้าย ผู้ถูกจองจำอดอยาก หิวโหย โรคภัยคุกคาม และยังมีการซื้อขายเหล่า นูหรื การติดสินบน แม้แต่เมื่อเจ็บป่วยก็ต้องจ่ายเงินเพื่อให้ได้ยาและการรักษาพยาบาล หรือมีการจ่ายเงินเพื่อจะไม่ต้องใส่โซ่ตรวน

ประมาณ 200 ปีหลังจากการสร้างสถานดัดนิสัย ได้มีการปฏิรูปการลงโทษอีกครั้งด้วยการสร้าง “สถานที่คุมขัง” (penitentiary houses) ในมลรัฐฟิลาเดลเฟีย มีออกแบบอาคารให้นักโทษอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ๆ ซึ่งคาดหวังว่าการจัดแบ่งพื้นที่เช่นนี้จะสามารถควบคุมและจัดกิจกรรมต่าง ๆ ให้กับนักโทษได้อย่างมีประสิทธิภาพ และเป็นผลดีกับผู้ถูกคุมขัง “สถานที่คุมขัง” ได้รับการยอมรับกันโดยทั่วไปในระยะแรก ๆ ว่าเป็นต้นแบบที่ดี แต่เมื่อเวลาผ่านไปกลับพบว่า ผู้ถูกคุมขังยังคงต้องอยู่กันอย่างแออัด เพราะจำนวนนักโทษเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้เกิดสภาวะแวดล้อมอันย่ำแย่ สุขอนามัยที่เลวร้าย อาหารที่ไม่เพียงพอ และการคอร์รัปชันก็ยังคงดำรงอยู่

แนวคิดในการออกแบบและบริหารจัดการพื้นที่สำหรับคุมขังผู้กระทำผิดซึ่งมีผลอย่างมาก ต่อสถาปัตยกรรมและการจัดระเบียบทางสังคมของเรือนจำในยุคปัจจุบันคือ ข้อเสนอ การปฏิรูปเรือนจำของเจรามี เบนธัม (Jeremy Bentham) ชาวอังกฤษ ซึ่งมองว่าสถานคุมขัง ที่มีอยู่ไม่มีประสิทธิภาพและไม่ช่วยในการฟื้นฟูนักโทษ เจรามี เบนธัมได้นำเสนอแนวคิดของ “พานอบติคอน” เพื่อใช้ในการสร้างเรือนจำ ซึ่งมีประเทศต่างๆ นำความคิดของเขาไปใช้ในการออกแบบเรือนจำอย่างกว้างขวางจนถึงปัจจุบัน แต่กลับปรากฏในเวลาต่อมาว่า รูปแบบ เรือนจำแบบพานอบติคอนกลับประสบความสำเร็จในการทำหน้าที่ฟื้นฟูผู้ต้องขัง จนทำให้นานาประเทศมองเห็นความจำเป็นที่จะต้องมีการปฏิรูปแนวคิดในการออกแบบและจัดระเบียบ ทางสังคมของเรือนจำอย่างจริงจัง หลายประเทศในยุโรป เช่น นอร์เวย์ สวีเดน ฟินแลนด์ เดนมาร์ก เบลเยียม และหลายมลรัฐในสหรัฐอเมริกา ได้เริ่มนำแนวคิดที่เกือบจะตรงกันข้าม กับหลักการของพานอบติคอนมาใช้ โดยเฉพาะการปรับเปลี่ยนฐานคิดจากการทำให้เรือนจำ มีความแตกต่างจากสังคมภายนอกให้มากที่สุด ไปสู่ฐานคิดของการนำสภาวะปกติ มาสู่ชีวิตเรือนจำ เพื่อให้การกลับคืนสู่สังคมของผู้พ้นโทษเป็นไปอย่างราบรื่น

พานอบติคอน : ที่มาของปัญหาในการฟื้นฟูผู้ต้องขัง

การปฏิรูปแนวคิดในการลงโทษครั้งสำคัญเกิดขึ้นปี 2334 เมื่อเจรามี เบนธัม ได้นำเสนอการ ออกแบบคุกที่เรียกว่าพานอบติคอน (panopticon) ซึ่งมีรูปแบบที่แตกต่างไปจากสถานจองจำที่เคย ทำกันมา คำว่า “แพน” (pan) เป็นภาษากรีกแปลว่า “ทั้งหมด” (all) และ “ออปติคอน” (opticon) เป็นคำ ที่เกี่ยวกับ “เห็น” หรือ “สังเกต” พานอบติคอนเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ออกแบบอาคารเป็นวงกลม มีหลังคารูปโดมครอบอยู่ พื้นที่ตรงศูนย์กลางถูกออกแบบให้มีหอคอยสูงเรียกว่า “สถานที่ตรวจสอบ” (inspection house) ส่วนนี้จะถูกโอบล้อมด้วยพื้นที่ซึ่งสร้างเป็นรัศมีหรือเป็นแนวโค้งล้อมรอบหอคอย เพื่อใช้เป็นที่คุมขังนักโทษ พื้นที่สำหรับคุมขังนักโทษถูกซอยเป็นห้องเล็ก ๆ (cells) จากหอคอยซึ่งเป็น จุดที่ผู้คุมอยู่ จะสามารถมองเห็นนักโทษได้ทั้งหมด ส่วนนักโทษจะมองเห็นหอคอย แต่ไม่เห็นผู้คุม จึงไม่รู้ว่าตนเองกำลังถูกมองอยู่หรือไม่ ทำให้นักโทษรู้สึกที่ตนเองกำลังถูกเฝ้าสังเกตหรือจับจ้อง อยู่ตลอดเวลา และระมัดระวังไม่ทำอะไรที่ฝ่าฝืนข้อห้าม เพราะการทำผิดจะถูกลงโทษอย่างหนัก

พานอบติคอนเป็นเทคนิคของการควบคุมเชิงกลไกที่ทำให้ผู้คุมใช้อำนาจในการควบคุม ทุกอิริยาบถของนักโทษได้อย่างสมบูรณ์ ผู้ถูกจองจำซึ่งไม่ปฏิบัติตามกฎ ระเบียบ หรือขัดคำสั่งผู้คุม จะถูกลงโทษอย่างรุนแรง เจรามี เบนธัม นำเสนอแนวคิดของเขาเกี่ยวกับหลักเหตุผลของการสร้างคุกไว้ อย่างชัดเจนว่าเพื่อใช้เป็นสถานที่ลงโทษผู้กระทำผิดและการลงโทษจะบรรลุผลได้ “นักโทษต้องมีชีวิต อยู่อย่างลำบาก” ซึ่งจะต้องเป็นความลำบากในระดับเดียวกับชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนกลุ่ม ที่ยากจนที่สุดของประเทศ และนักโทษจะต้องถูกควบคุมให้อยู่ในระเบียบวินัยที่เข้มงวด เพราะหากชีวิต ในคุกมีความสบายคนก็จะไม่กลัวเกรงการลงโทษจำคุก คุกในรูปแบบของพานอบติคอนไม่ได้ถูกสร้างขึ้น ทันทีหลังจากเจรามี เบนธัมนำเสนอ แต่ถูกนำมาสร้างในเนเธอร์แลนด์ในอีกสองทศวรรษต่อมา และ ในปี 2359 อังกฤษได้สร้างคุกแบบพานอบติคอนขึ้นในกรุงลอนดอนเพื่อใช้เป็นที่คุมขังนักโทษ 860 คน โดยทุกคนถูกคุมขังในห้องซอยเล็ก ๆ แต่ในตอนกลางวันจะให้นักโทษทำงานร่วมกัน

หลักการของการออกแบบสถานที่คุมขังแบบพานอบติคอนคือ ความเชื่อว่าการโดดเดี่ยวนักโทษ โดยห้ามการติดต่อสื่อสารใด ๆ ทั้งสิ้นจะให้นักโทษได้ไตร่ตรองถึงการกระทำของตนเอง สำนึกผิด และกลับตัวเป็นคนดีมีศีลธรรม แต่ในข้อเท็จจริงสถานที่คุมขังต่างจากอาศรมซึ่งผู้ฝึกปฏิบัติธรรม เข้าไปปฏิบัติธรรมด้วยความสมัครใจ การฝึกสมาธิและการภาวนาภายใต้ความเจียมใจช่วยให้ผู้ปฏิบัติ ได้ทบทวนไตร่ตรองประสบการณ์ที่ผ่านมา การฝึกสมาธิทำให้จิตใจสงบ เป็นการเจริญสติ ปลดปล่อย ยกระดับจิตใจของผู้ฝึกให้สูงขึ้นจนเกิดปัญญา แต่ความเจียมในสถานคุมขังเกิดจากการถูกบังคับให้ แยกจากครอบครัวและญาติพี่น้อง การควบคุมทำให้เกิดความหวาดกลัวและหวั่นวิตกว่าจะถูกลงโทษ และเมื่อประกอบกับสภาพความเป็นอยู่อันเลวร้าย ขาดแคลนสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิต จึงเป็น

สภาวะที่ทำให้เกิดการต่อต้านและความเกลียดชัง จึงยากที่จะช่วยให้ผู้ถูกคุมขังได้ฟื้นฟูจิตใจอย่างที่เราจะมี เบนธัม คาดหวังไว้

ความคาดหวังของเจเรมี เบนธัม ที่ต้องการให้ระบบพยานออบติคอนเป็นทั้งระบบควบคุมที่มีประสิทธิภาพและเป็นระบบที่สามารถฟื้นฟูผู้ต้องโทษด้วยการทำให้บุคคลไต่ตรอง สำนึกผิด และเกิดจิตสำนึกของการเป็นคนดีมีศีลธรรม ถูกวิจารณ์โดยนักคิดในเวลาต่อมาว่า พยานออบติคอนเป็นรูปแบบของการใช้อำนาจเชิงระเบียบวินัย ซึ่งเป็นอำนาจในรูปแบบใหม่ที่ไม่ใช่การล่ามโซ่ หรือทรมานนักโทษ แต่เป็นการใช้กลไกควบคุมที่มีประสิทธิภาพมากกว่า (Foucault, 1977) เพราะสามารถควบคุมนักโทษไปถึงระดับของจิตวิญญาณ (soul) ผู้ต้องขังตกอยู่ในสภาวะที่มองตนเองว่าเป็นเพียงวัตถุชิ้นหนึ่ง เป็นสภาวะที่ปราศจากอิสรภาพอย่างแท้จริง ต้องแสดงออกตามที่ผู้อื่นคาดหวัง ไม่กล้าคิดไว้อำนาจ ไร้พลังสร้างสรรค์ เป็นเพียงร่างกายที่ไร้จิตวิญญาณหรือร่างกายที่สยบยอม และก่อให้เกิดวัฒนธรรมแห่งความกลัว เมื่อเวลาผ่านไปนานเข้า นักโทษจะเคยชินกับการกระทำหรือแม้แต่การคิดที่ไม่ใส่ใจในความต้องการจำเป็นหรือความปรารถนาหรือแม้แต่สภาวะที่ดีของตนเอง

การใช้อำนาจทางระเบียบวินัยสามารถควบคุมชีวิตจิตใจและการกระทำลงไปถึงส่วนย่อย ๆ ของชีวิตประจำวันของนักโทษ กฎระเบียบซึ่งเป็นโครงสร้างของคุณเป็นตัวกำหนดว่าผู้คุมและนักโทษต้องทำอะไร ทั้งสองฝ่ายควรมีความสัมพันธ์กันอย่างไร ระบบนี้เป็นเสมือนเครื่องมือของอำนาจที่สามารถควบคุมทั้งผู้คุมและนักโทษ โดยที่ทั้งสองฝ่ายอาจไม่ตระหนักถึงพลังอำนาจในลักษณะนี้ นอกจากนี้ระบบพยานออบติคอนยังได้สร้างวัฒนธรรมแห่งความเงียบขึ้นโดยกีดกันการติดต่อสื่อสารระหว่างนักโทษด้วยกันเองและกับผู้คุม การกีดกันการสื่อสารสร้างบรรยากาศแห่งความทุกข์ทรมานและความเจ็บปวดให้แก่ักโทษ เป็นการลดทอนความเป็นมนุษย์ ระบบพยานออบติคอนทำให้นักโทษกลายเป็นคนเฉยชา แข็งกระด้าง ขาดศรัทธาในผู้อื่น ขาดพลังชีวิต ซึ่งตรงกันข้ามกับความมุ่งหวังของเจเรมี เบนธัม ที่เชื่อว่าการโดดเดี่ยวนักโทษ ความเงียบ และการควบคุมบังคับอย่างเข้มข้นจะทำให้ให้นักโทษสำนึกผิดและกลับกลายเป็นคนดีมีศีลธรรม

อย่างไรก็ตามพยานออบติคอนถูกนำมาใช้เป็นโมเดลสำหรับการสร้างคุกในหลายพื้นที่ทั่วโลกมานานจนถึงปัจจุบัน พยานออบติคอนกลายเป็นต้นแบบของการบริหารจัดการคุกสมัยใหม่ สิ่งที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งคือแม้รูปแบบทางกายภาพของคุณจะเปลี่ยนไป (เช่น มีได้แบ่งที่อยู่ของผู้ต้องขังเป็นห้องเดี่ยวเล็ก ๆ ไม่มีหอคอยอยู่ตรงกลาง) แต่แนวคิดอันเป็นที่มาของการออกแบบสถาปัตยกรรมของพยานออบติคอนยังคงเป็นที่ยอมรับและถูกนำมาใช้ในการจัดระเบียบทางสังคมของเรือนจำอย่างกว้างขวางในเกือบทุกประเทศ การบริหารจัดการเรือนจำภายใต้แนวคิดของพยานออบติคอนมีผลอย่างสำคัญในการทำให้ชีวิตในเรือนจำแปลกแยกจากชีวิตปกติในสังคมในทุก ๆ ด้าน และทำให้ความพยายามในการฟื้นฟูผู้ต้องขังเพื่อให้ผู้พ้นโทษกลับคืนสู่สังคมอย่างมีคุณภาพไม่ประสบความสำเร็จ

ไต่ตรองการนำพยานออบติคอนมาใช้กับเรือนจำของไทย

แนวคิดพยานออบติคอนที่เจเรมี เบนธัม นำเสนอถูกนำไปใช้อย่างสมบูรณ์แบบในช่วงศตวรรษที่ 19 และจากนั้นรูปแบบของเรือนจำในสังคมต่าง ๆ ก็มีการปรับเปลี่ยนไปตามความเหมาะสมของสถานการณ์ แต่ยังคงฐานคิดสำคัญของพยานออบติคอนไว้ เช่น ประเทศสหรัฐอเมริกา มีจำนวนผู้ต้องขังเพิ่มมากขึ้นอย่างล้นหลาม การจัดแบ่งที่อยู่เป็นห้องซอยเดี่ยวเป็นเรื่องที่มีค่าใช้จ่ายสูงมาก จึงจัดให้ผู้ต้องขังอยู่รวมกันแบบเบียดเสียดอัดเยียด แต่ในเรือนจำที่มีความมั่นคงสูงก็ยังใช้การแบ่งเป็นห้องซอยเดี่ยวอยู่หลายประเทศในเอเชียก็ไม่ได้มีการแบ่งซอยห้องแต่จัดให้ผู้ต้องขังอยู่รวมกัน แม้จะไม่สามารถห้ามการสื่อสารได้อย่างเด็ดขาด แต่ก็ยังมีการควบคุมการพูดคุยให้ทำได้อย่างจำกัด เช่น การจัดระเบียบการทำงานไม่ให้มีการสื่อสารกันได้เลยดก ควบคุมการพูดคุยในระหว่างการรับประทานอาหาร หรือเวลานอน เป็นต้น อย่างไรก็ตามพยานออบติคอนก็ยังถือเป็นแบบในอุดมคติ (ideal type) ที่อาจไม่มีปรากฏอยู่อย่างสมบูรณ์แบบ แต่เรือนจำในยุคสมัยใหม่จะดำเนินการไปตามหลักการของแบบในอุดมคตินี้

เรือนจำของไทยก็มีการออกแบบทางกายภาพและการจัดระเบียบทางสังคมภายใต้ฐานคิดของพยานออบติคอนเช่นกัน ในทางกายภาพ พื้นที่ซึ่งเป็นที่อยู่ของผู้ต้องขังปิดล้อมด้วยกำแพงคอนกรีตสูง มีลวดหนามวางอยู่ด้านบน ในปัจจุบันเรือนจำบางแห่งใช้อิฐมวลเบาวางเรียงซ้อนกันไว้ในลักษณะที่หากมีคนปีนขึ้นไปอิฐเหล่านี้จะร่วงลงมา ทำให้เกิดเสียงดังซึ่งจะช่วยให้ผู้คุมรู้ว่ามีความผิดปกติเกิดขึ้น นอกจากนี้ยังมีการปล่อยกระแสไฟฟ้าแรงสูงไว้ตามแนวกำแพง จนทำให้ต้องติดป้ายเตือนว่า **“เขตอันตรายห้ามเข้าใกล้”** การเข้าออกพื้นที่ซึ่งเป็นที่อยู่ของผู้ต้องขังจะมีเพียงทางเดียว โดยทั่วไป

จะทำเป็นประตู 2 ชั้น ชั้นแรกเป็นประตูทางเข้าจากภายนอกซึ่งมีกุญแจล็อกไว้ ผู้ที่จะผ่านเข้าไปต้องได้รับอนุญาตจากผู้บัญชาการเรือนจำ เมื่อผ่านประตูนี้เข้าไปจะเป็นบริเวณของการตรวจค้นสิ่งของต้องห้าม จากนั้นก็ต้องผ่านประตูที่สองซึ่งเป็นทางเข้าไปสู่แดน ประตูนี้จะถูกล็อกกุญแจอยู่ตลอดเวลาเช่นเดียวกัน เมื่อเปิดให้คนเข้าไปแล้ว จะต้องปิดล็อกทันที ไม่มีการเปิดค้างไว้ คนภายนอกที่จะเดินผ่านประตูนี้เข้าไปในแดนที่ผู้ต้องขังอยู่ จะต้องมีเจ้าหน้าที่เรือนจำเป็นผู้นำทางเข้าไป เพียงก้าวแรกที่คนภายนอกเข้าไปในเรือนจำ แม้จะไม่ใช่ว่าในฐานะผู้ต้องขัง ทุกคนจะรู้สึกได้ถึง “พลังอำนาจ” ที่กดทับอิสรภาพของความเป็นมนุษย์ที่เคยมีอยู่ในสังคมภายนอก

สำหรับผู้ที่ถูกส่งเข้ามาอยู่ในเรือนจำตามคำสั่งศาล จะต้องผ่านกระบวนการต่าง ๆ ที่อาจเรียกว่าเป็น “พิธีกรรม” ของการเข้าสู่ชีวิตใหม่ (rite of passage) ที่สำคัญยิ่งคือพิธีกรรมการเปลี่ยนจากสถานะของคนทั่วไปไปเป็น “นักโทษ” โดยเฉพาะการต้องผ่านการตรวจค้นร่างกายอย่างละเอียด ถูกบังคับให้สวมเสื้อผ้าที่ทางเรือนจำจัดให้ เป็นชุดที่เหมือนกันหมด ของที่ติดตัวมาจะถูกเจ้าหน้าที่เก็บไปถูกซักถามประวัติ พิมพ์นิ้วมือ จากนั้นผู้เข้ามาอยู่ในเรือนจำจะต้องดำเนินชีวิตตามตารางเวลาที่เรือนจำกำหนด ปฏิบัติตามกฎระเบียบที่มีการควบคุมอย่างเข้มงวด ต้องฟังฟังเจ้าหน้าที่เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิต ต้องควบคุมตัวเองไม่ให้แสดงความคิดเห็นหรือโต้เถียงเจ้าหน้าที่ ต้องอยู่ในพื้นที่ซึ่งถูกกำหนดไว้อย่างชัดเจน ผู้ที่ตกอยู่ในสภาวะนี้มักใช้คำพูดว่า “ชีวิตได้จบลงแล้ว” เพราะมองไม่เห็นอนาคตตัวเอง ที่สำคัญคือการตระหนักว่า ชีวิตของตนเองจะไม่เหมือนเดิมอีกต่อไป

นอกจากนี้ผู้ต้องขังยังต้องเผชิญกับสภาวะที่ถูกจำกัดหรือลดทอนหรือตัดขาดความสัมพันธ์กับสมาชิกในครอบครัว ไม่ว่าจะเป็น สามี ลูก พ่อแม่ หรือบุคคลอันเป็นที่รัก ทำให้ผู้ต้องขังมองตัวเองเป็นคนไม่มีความรับผิดชอบ เพราะไม่สามารถดูแลลูกและคนอื่น ๆ ในครอบครัว บางคนรู้สึกว่าตัวเองถูกทอดทิ้งเพราะไม่มีคนมาเยี่ยม ยิ่งไปกว่านั้นสภาวะแวดล้อมของเรือนจำยังทำให้ผู้ต้องขังต้องเผชิญกับการใช้ชีวิตที่อัตคัดขาดแคลน เช่น อาหารที่ไม่มีคุณภาพ น้ำใช้ที่มีไม่เพียงพอสำหรับการทำความสะอาดร่างกาย การนอนที่เบียดเสียด อากาศไม่ถ่ายเท การทำงานที่ซ้ำซากจำเจ ขาดการออกกำลังกายที่เหมาะสม มีโอกาสอันจำกัดในการที่จะได้พบบุคลากรทางการแพทย์ นอกจากนี้ระบบของเรือนจำยังได้สร้างกลไกการควบคุมผู้ต้องขังในอีกหลาย ๆ ด้าน ผู้ต้องขังต้องดำเนินชีวิตประจำวันไปตามตารางเวลาที่เรือนจำกำหนดไว้ นับตั้งแต่ตื่นนอน อาหารเช้า เข้าโรงงาน อาหารกลางวัน เข้าโรงงาน อาหารเย็น เข้านอน แม้แต่ในการเคลื่อนไหว ผู้ต้องขังไม่สามารถเดินไปยังที่ต่าง ๆ โดยไม่อยู่ในสายตาของเจ้าหน้าที่หรือผู้ต้องขังซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยเจ้าหน้าที่ ซึ่งล้วนเป็นการจัดระเบียบทางสังคม (social organization) ที่เป็นไปตามแนวคิดของพานอบติคอน

การกระทำ การเคลื่อนไหว การคิด และความปรารถนาของผู้ต้องขังจึงถูกบังคับ ควบคุม กำกับ และปรับเปลี่ยนเพื่อให้เกิดประโยชน์กับเรือนจำให้มากที่สุด การควบคุมในลักษณะเช่นนี้ไม่ต่างจากสิ่งที่มีเซด พูโกต์ เรียกว่า “ร่างกายที่สยบยอม” ซึ่งหมายถึงการที่ผู้ต้องขังถูกกำกับ ควบคุม และจัดระเบียบเสมือนเป็นวัตถุที่ถูกปรับเปลี่ยนและถูกใช้เพื่อให้สนองตอบต่อเป้าหมายของเรือนจำ ซึ่งเรียกว่าเป็น “การใช้ประโยชน์จากการสยบยอม” (docile-utility) เป็นการควบคุมผู้ต้องขังให้ปฏิบัติตามระเบียบของจัดแบ่งเวลาและการจัดสรรพื้นที่สำหรับการใช้ชีวิต การควบคุมในรูปแบบนี้จะอาศัยการกำหนดตารางเวลา กำหนดการเคลื่อนไหว และวิธีการทำงาน ซึ่งเป็นเทคนิคการใช้อำนาจเหนือร่างกายของมนุษย์ในรูปแบบใหม่ที่มีใช้การทรมาน แต่เป็นการใช้ระเบียบวินัยและการควบคุม พูโกต์ชี้ให้เห็นว่าความสำเร็จของสภาวะของความเชื่ออยู่ที่ใช้วินัย วินัยต่างจากการใช้อำนาจบังคับ (force) หรือความรุนแรง เพราะเป็นการทำให้ปัจเจกบุคคลพยายามควบคุมตนเองผ่านการให้กระทำสิ่งต่าง ๆ ซ้ำ ๆ จนชิน เป็นการตรึงคนให้อยู่กับพื้นที่ (space) และเวลาโดยไม่มีเงื่อนไข (Foucault, 1977)

การควบคุมอย่างสมบูรณ์แบบ (absolute control) แสดงให้เห็นจากการออกแบบทางกายภาพที่บ่งบอกชัดเจนถึงการเป็นสถานที่จองจำและลงทัณฑ์ ไม่ว่าจะเป็รูปลักษณ์ภายนอกที่สื่อกับสาธารณชนถึงสถานะของผู้ที่ถูกนำมาไว้ในพื้นที่นี้ และการจัดระเบียบทางสังคมที่ควบคุมบังคับผู้ต้องขังให้อยู่ในระเบียบวินัยทั้งทางร่างกายจิตใจ และจิตวิญญาณ ผ่านคำพูดและการกระทำ ซึ่งเป็นการลดหลั่งดูหมิ่น (humiliate) และลดทอนสถานะของผู้ต้องขังให้ต่ำกว่าปุถุชนทั่วไป โดยบุคคลเหล่านี้ล้วนเคยมีสถานะเป็นพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย เป็นสามีหรือภรรยา หรือเป็นลูกเป็นหลาน มาก่อนแต่ทันทีที่เข้ามาอยู่ในเรือนจำสถานะเหล่านี้ถูกสลายลงออกไปและทำให้บุคคลสวมรับสถานะของการเป็น “นักโทษ” ซึ่งไม่เพียงแต่ทำให้คนกลุ่มนี้ต่างจากประชากรทั่วไปในสังคมเท่านั้น แต่ยังเป็นการสื่อกับสังคมว่า คนเหล่านี้เป็นคนไม่ดี เป็นคนที่สังคมควรมีความระมัดระวังในการมีปฏิสัมพันธ์ด้วย ดังนั้นเรือนจำจำเป็นต้องปิดกั้นการให้ผู้ต้องขังติดต่อกับสัมพันธ์กับคนในสังคม แม้แต่การที่ทางเรือนจำควบคุมผู้ที่เข้าไปทำงานหรือเยี่ยมชมเรือนจำอย่างเข้มงวดก็ได้รับคำอธิบายว่าเพื่อความปลอดภัยจากการถูกทำร้ายของผู้ต้องขังเช่นกัน ภาคปฏิบัติการเหล่านี้ล้วนนำไปสู่การ “ประทับตรา” (stigmatization) ผู้ต้องขังทั้งสิ้น

ปฏิสัมพันธ์ของสภาวะแวดล้อมทางกายภาพ สังคม และวัฒนธรรมของเรือนจำกับการรับรู้การตีความและการปรับตัวของผู้ต้องขังได้สร้างความเป็น “นักโทษ” ให้กับผู้ที่ต้องเข้ามาอยู่ในเรือนจำ ผู้ต้องขังมีแนวโน้มจะนิยามตนเองว่าเป็นคนไม่ดี เป็นคนไร้ค่า ไร้อำนาจ ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ อ่อนแอ และเสี่ยงต่อการเป็นโรคต่าง ๆ บางคนมีความเครียดอย่างรุนแรง หดหู่ และซึมเศร้า อย่างไรก็ตามผู้ต้องขังแต่ละคนมีประวัติความเป็นมา ประสบการณ์ชีวิตก่อนเข้ามาในเรือนจำ ประสบการณ์ในเรือนจำ

และการปรับตัวต่างกัน ดังนั้นผู้ต้องขังแต่ละคนจึงตอบสนองต่อสภาวะแวดล้อมของเรือนจำแตกต่างกัน บางคนกลายเป็นคนเฉยเมย เพิกเฉยกับสิ่งต่าง ๆ บางคนมีความเครียด บางคนก้าวร้าว สำหรับคนที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับเรือนจำในฐานะอื่นที่ไม่ใช่ผู้ต้องขัง ก็จะมองเรือนจำว่าเป็นพื้นที่ที่แปลกแยกจากโลกภายนอกโดยสิ้นเชิง

สิ่งแวดล้อมทางกายภาพทางสังคม และวัฒนธรรม แสดงให้เห็นว่า เรือนจำเป็นพื้นที่สำหรับการจองจำและลงโทษมากกว่าจะเป็นพื้นที่ของการฟื้นฟู แต่มีได้หมายความว่า ในเรือนจำของไทยและชีวิตผู้ต้องขังจะมีลักษณะตามแบบแผนของพานอติคอนทั้งหมด ในความเป็นจริงเรือนจำหลายแห่งในสังคมไทยได้มีการปรับเปลี่ยนแนวปฏิบัติต่างๆ และพยายามพัฒนาสิ่งแวดล้อมทั้งทางกายภาพและสังคมให้ผู้ต้องขังรู้สึกสบายใจและอบอุ่นใจมากขึ้นแต่เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นผลมาจากการบริหารจัดการของผู้บริหารและเจ้าหน้าที่ซึ่งเป็นคุณลักษณะเฉพาะบุคคล มากกว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงในระดับของฐานคิดซึ่งแสดงออกมาในทางนโยบายและเจตนารมณ์ของผู้มีอำนาจรับผิดชอบโดยมีการวางระบบในการบริหารจัดการเรือนจำในรูปแบบใหม่อย่างชัดเจน ดังเช่นที่มีดำเนินการในหลายประเทศในยุโรป ภาพตัวแทนของเรือนจำไทยจึงยังสะท้อนฐานคิดของพานอติคอนอย่างเด่นชัด

เมื่อการจำคุกถูกทำให้เป็นการตายทางสังคม

นับจากศตวรรษที่ 16 การจำคุกถูกนำมาใช้แทนการประหารชีวิตและการทรมาน ในที่สาธารณะ แต่กลับปรากฏว่าแม้การลงโทษจำคุกจะไม่ใช้การประหารชีวิต แต่ก็เหมือนกับ การตายทางสังคม (social death) การจำคุกไม่เพียงแต่เป็นการปิดกั้นไม่ให้ผู้ต้องขังรับทราบบทบาทของการเป็นสมาชิกในครอบครัว ไม่ว่าจะในฐานะพ่อแม่ ลูก ต้องตัดขาดความสัมพันธ์กับญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง ปิดกั้นทางเลือกในการเข้าถึง การบริการสุขภาพที่เคยได้รับ ปิดกั้นการเข้าถึงชีวิตสังคมและกิจกรรมทางวัฒนธรรม แต่ยังคงหมายรวมถึงชีวิตหลังจากพ้นโทษ ซึ่งถูกรังเกียจและกีดกันการเข้าถึงโอกาส ในชีวิตอย่างเสมอภาคกับประชาชนทั่วไป เช่น การทำงาน การยอมรับจากคนในชุมชน และสังคม การถูกจำคุกจึงเป็นสภาวะที่ไม่ต่างจากการตายทั้งเป็นและชีวิตหลังการตาย ก็เป็นสภาวะที่แปลกแยกจากชีวิตปกติของสังคมอีกด้วย

ผู้ต้องขังถูกทำให้มีฐานะเป็นคนชายขอบที่ถูกกั้นออกไปจากสังคมทั้งในเชิงพื้นที่และสังคม ในเชิงพื้นที่ ผู้ต้องขังถูกนำไปคุมขังไว้ภายในกำแพงสูง ไม่สามารถออกมาสู่โลกภายนอกได้ในเชิงสังคม ผู้ต้องขังถูกมองว่าไม่ใช่สมาชิกของสังคม เป็นบุคคลที่สังคมไม่ต้องการให้อยู่ร่วมด้วยเพราะเกรงกลัวอันตราย แม้ว่าผู้กระทำผิดจะชดใช้ความผิดของตนเองและพ้นโทษออกมาแล้ว แต่ผู้พ้นโทษก็ยังคงถูกประหัตประหารและยังคงไม่ได้รับการยอมรับจากสังคม ดังนั้นการพัฒนาเรือนจำสุภาพจะต้องประกอบด้วยสองส่วน ส่วนแรกคือ พัฒนาเรือนจำให้เป็นพื้นที่ซึ่งผู้ต้องขังสามารถใช้ชีวิตอย่างมีคุณภาพ มีพลังสร้างสรรค์ พลังชีวิต และกำลังใจที่จะกลับออกไปใช้ชีวิตที่มีคุณธรรม ศีลธรรม และจริยธรรม และส่วนที่สองคือ การเตรียมการให้ผู้พ้นโทษได้รับการยอมรับจากสังคม นโยบายการบริหารจัดการและการดำเนินการที่ผ่านมาของเรือนจำเป็นความพยายามทำให้เรือนจำมีลักษณะเป็นพื้นที่เฉพาะที่แตกต่างจากสังคมภายนอก ซึ่งมีผลถึงการทำให้คนที่ออกมาจากเรือนจำถูกกีดกันให้ไปเป็นคนชายขอบ หรือต้องอยู่นอกแวดวงของสังคม ไม่มีความเสมอภาคกับผู้อื่น และไม่ได้รับการปฏิบัติเหมือนกับคนทั่วไป

ตัวอย่างการใช้ฐานคิดในการบริหารจัดการเรือนจำที่มีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน ได้แก่ รูปแบบของเรือนจำในสหรัฐอเมริกาและนอร์เวย์ สหรัฐอเมริกามีอัตราอาชญากรรมและการกระทำผิดซ้ำ สูงที่สุดในโลก ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากแนวคิดในการให้ผู้กระทำผิดชดใช้ผลกรรมในความผิดของตนเอง (retribution) เป็นมาตรการหลักในการลงโทษ ส่วนประเทศนอร์เวย์มีอัตราอาชญากรรมและการกระทำผิดซ้ำในระดับต่ำ เรือนจำในนอร์เวย์ได้ชื่อว่าเป็นเรือนจำที่ใช้หลัก

ของมนุษยธรรมสูงที่สุดในโลก หลักการสำคัญคือมุ่งเน้นการใช้ “ความเป็นปกติ” (normality) เป็นฐานคิดของระบบการลงโทษ เป้าหมายสำคัญของการลงโทษคือการให้ผู้กระทำผิดกลับสู่สังคม จึงมุ่งเน้นการลดความรู้สึกในทางลบและลดผลข้างเคียงอันเกิดจากการนำบุคคลออกมาจากสังคม อันจะทำให้ประเทศได้คนที่มีความพร้อมในการกลับคืนสู่สังคม

นอร์เวย์และสหรัฐอเมริกา มีพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมแตกต่างกันในหลาย ๆ ด้าน แต่ทั้งสองประเทศเคยประสบปัญหาที่คล้ายคลึงกันในเรื่องอาชญากรรมและการกระทำผิดซ้ำมาก่อน โดยแต่ละประเทศได้เลือกวิธีการแก้ไขปัญหาคือต่างกัน และปรากฏผลว่าทางเลือกของนอร์เวย์ประสบความสำเร็จในการแก้ปัญหาได้ดีกว่าสหรัฐอเมริกา (Labutta, 2017) ในปี 2521 รัฐบาลนอร์เวย์ได้เริ่มใช้นโยบายทางเลือกอื่นแทนการจำคุก การกำหนดให้โทษจำคุกสั้นลงสำหรับความผิดที่เกี่ยวข้องกับทรัพย์สิน และประกาศอย่างชัดเจนว่าจะใช้การฟื้นฟูเป็นหลักในระบบการลงโทษ โดยประกาศหลักการของการลงโทษอย่างชัดเจนว่า การนำอิสรภาพไปจากบุคคลถือเป็นการลงโทษที่เพียงพอแล้ว นอกเหนือจากการสูญเสียอิสรภาพผู้กระทำผิดพึงได้รับสิทธิเท่ากับผู้ที่ไม่ได้กระทำผิด ซึ่งเป็นหลักการที่ประเทศส่วนใหญ่รวมทั้งประเทศไทยไม่เคยประกาศออกมาอย่างชัดเจน

ในส่วนของประเทศไทยได้เลือกใช้วิธีการที่คล้ายคลึงกับสหรัฐอเมริกาในการแก้ปัญหาอาชญากรรม โดยเฉพาะการประกาศสงครามกับยาเสพติด นอกจากนี้แนวนโยบายและแนวปฏิบัติที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการเรือนจำก็ยังเน้นการควบคุมบังคับและลงโทษซึ่งมีส่วนทำให้เกิดปัญหาการกระทำผิดซ้ำในอัตราที่สูง ในปี 2519 ไทยได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามยาเสพติด โดยรัฐบาลประกาศนโยบายที่จะป้องกันและปราบปรามยาเสพติดอย่างเข้มงวดกวาดขัน และในปี 2522 ได้มีการออกกฎหมายขยายนิยามและขอบเขตของสิ่งที่เรียกว่าเป็นอาชญากรรมยาเสพติดออกไปอย่างกว้างขวางมากขึ้น เช่น กำหนดให้กระท่อมและกัญชาเป็นยาเสพติดประเภทที่ 5 (นพ.ภรต วัฒนานนท์ และคณะ, 2555c) และเมื่อรัฐบาลไทยมีการประกาศสงครามกับยาเสพติดในปี 2546 เจตนารมณ์ของการมองผู้กระทำผิดเป็นศัตรูของสังคมมีความชัดเจนมากขึ้น โดยรัฐบาลเจาะจงเลือกใช้การจำคุกเป็นมาตรการหลักของการลงโทษ จนเกิดสถานการณ์การจำคุกอย่างล้นเกิน (mass incarceration) **สถานะเช่นนี้ยังเป็นอุปสรรคในการฟื้นฟูผู้ต้องขัง** นำไปสู่การกระทำผิดซ้ำเมื่อพ้นโทษไปแล้ว อาจเรียกว่าก่อให้เกิด “วงจรของปัญหา” (vicious cycle) การบริหารจัดการเรือนจำของไทยสะท้อนทั้งการจำกัดอิสรภาพและการลงโทษไปพร้อม ๆ กัน ดังนั้นการไตร่ตรองและทบทวนเพื่อหาทางออกของปัญหาในระดับฐานคิดในการลงโทษ การฟื้นฟู และการคืนกลับสู่สังคมจึงเป็นเรื่องสำคัญ

เรือนจำของไทยไม่เคยผ่านการปฏิรูปทางความคิดอย่างชัดเจน อาจมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงบ้างเล็กน้อย ภายใต้อุดมคติแบบเดิม แม้แต่พระราชบัญญัติราชทัณฑ์ซึ่งใช้มาตั้งแต่ พ.ศ. 2479 ก็เพิ่งมีการปรับปรุงและประกาศใช้ฉบับใหม่เมื่อปี 2560 ซึ่งมีการกล่าวถึงการฟื้นฟูผู้ต้องขังที่มุ่งเน้น

ไปที่การให้เรือนจำจัดกิจกรรมเพื่อฝึกวิชาชีพเพื่อเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย แต่ฐานคิดเดิมของการบริหารจัดการเรือนจำแบบพานอติคอนยังคงดำรงอยู่ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะแนวคิดในการพัฒนาเรือนจำยังคงทำกันในลักษณะของ “ระบบปิด” ในกลุ่มของผู้เกี่ยวข้อง และยังมีฐานคิดของการทำงานแบบระบบราชการ สาธารณชนแทบไม่ได้รับการสนับสนุนให้เข้ามามีส่วนร่วมอย่างจริงจัง อาจเข้ามาในฐานะผู้รับเชิญบ้างแต่มีอยู่ในฐานะของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ในส่วนสาธารณชนเองก็มีแนวโน้มจะเพิกเฉยหรือหลีกเลี่ยงที่จะให้ความสนใจกับเรือนจำ เพราะอาจรู้สึกว่าการลงโทษเรือนจำขัดกับความรู้สึกของมนุษย์ กล่าวคือในแง่หนึ่งคนในสังคมมองว่า ผู้กระทำผิดควรได้รับการลงโทษ หรืออาจมองไปถึงขั้นของการให้ผู้กระทำผิดชดเชยความผิดที่กระทำไปเพื่อความปลอดภัยของสาธารณชน แต่ในอีกด้านหนึ่งภาพของเรือนจำที่สะท้อนการกระทำที่ละเมิดความเป็นมนุษย์ปกติ ไม่ว่าจะเป็ นสัญลักษณ์ของหอคอยสูงสำหรับการควบคุม การใช้เครื่องพันธนาการ เช่น โซ่ตรวน โครงสร้างที่เต็มไปด้วย ลูกกรงเหล็กแข็งแรง การลือคประตูด้วยกุญแจดอกใหญ่ การอยู่อย่างแออัด การลงโทษที่รุนแรง ล้วนให้ ภาพที่ความขัดแย้งต่อจิตสำนึกของ “ความเป็นมนุษย์” เป็นการปฏิบัติที่ขัดกับหลักมนุษยธรรมและเมตตาธรรม ไม่มีใครอยากให้คนที่ตัวเองรัก ผูกพันต้องตกอยู่ในสถานะเช่นนั้น แต่คนในสังคมก็ดูเหมือน จะถูกทำให้เชื่อว่า เรือนจำตามสถานะที่เป็นอยู่เป็นสิ่งจำเป็น ปฏิกริยาที่มีต่อเรือนจำและผู้ต้องขัง จึงออกมาในรูปของการมองข้ามหรือมองไม่เห็นหรือไม่อยู่ในสายตา (invisible) หรือไม่ดำรงอยู่ (nonexistent) ในสังคม

หลักการของเรือนจำสุขภาพ:

แม้สถานที่จองจำผู้กระทำผิดจะมีการปรับเปลี่ยนจากสถานดัดนิสัย ไปเป็นสถานที่คุมขังและเปลี่ยนไปเป็นพยานอบติคอน แต่แนวคิดหลักของการใช้สถานที่เหล่านี้เป็นทั้งสถานที่จองจำและสถานที่ลงโทษไปพร้อม ๆ กันยังคงดำรงอยู่ แนวคิดนี้ถูกใช้มาจนถึงปี 2500 ที่อันเป็นที่คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนและสังคมขององค์การสหประชาชาติ ได้ให้การรับรอง “ข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำว่าด้วยการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง” (UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners SMRs) ซึ่งเป็นการสืบเปลี่ยนฐานคิดเกี่ยวกับการลงโทษจำคุกอย่างชัดเจนว่า ความทุกข์ทรมานอันเกิดจากการสูญเสียอิสรภาพเพราะถูกจำคุกเป็นการลงโทษที่เพียงพอ บทบาทที่สำคัญของเรือนจำคือการฟื้นฟู (rehabilitation) ไม่ใช่การลงโทษ อย่างไรก็ตามหลักคิดนี้ยังมิได้ถูกนำไปใช้มากนัก จนถึงปัจจุบันประเทศต่าง ๆ (ยกเว้นบางประเทศในยุโรปและในบางมลรัฐของสหรัฐอเมริกา) ยังคงบริหารจัดการเรือนจำในลักษณะของการใช้เรือนจำเป็นพื้นที่ทั้งสำหรับการจองจำ (imprisonment) และลงโทษ (punishment) ผู้กระทำผิด

ในปี 2558 องค์การสหประชาชาติได้มีมติให้การรับรองข้อกำหนดขั้นต่ำขององค์การสหประชาชาติในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังซึ่งเป็นการปรับปรุง SMRs ให้มีความเหมาะสมมากขึ้นเรียกว่า ข้อกำหนดแมนเดลา (The Nelson Mandela Rules) ข้อกำหนดแมนเดลาเน้นถึงความสำคัญที่จะต้องส่งเสริมสภาวะความเป็นมนุษย์ในขณะที่ถูกจำคุก และการตระหนักว่าผู้ต้องขังยังคงเป็นสมาชิกของสังคม โดยเฉพาะมีการปรับปรุงมาตรฐานในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังทุกกลุ่ม ทุกสถานะให้มีความเหมาะสมโดยคำนึงถึงหลักมนุษยธรรมและคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังมากขึ้น นอกจากนี้ข้อกำหนดแมนเดลายังกล่าวถึงคุณค่าของเจ้าหน้าที่เรือนจำในฐานะผู้ทำงานทางด้านบริการสังคมที่มีความสำคัญอีกด้วย

เรือนจำสุขภาพ เป็นแนวคิดในการพัฒนาเรือนจำสุขภาพที่สอดคล้องกับมาตรฐานนานาชาติ โดยเฉพาะในหลักการสำคัญที่ว่า เรือนจำเป็นสถานที่สำหรับควบคุมผู้ที่ศาลมีคำสั่งลงโทษจำคุก (imprisonment) และการพรากอิสรภาพไปจากบุคคลถือว่าการลงโทษที่เพียงพอ เรือนจำจึงไม่ควรให้ออกแบบและจัดระเบียบทางสังคมในลักษณะที่เป็นการลงโทษ (punishment) ผู้กระทำผิดซ้ำซ้อนอีกครั้ง หน้าที่สำคัญของเรือนจำคือการฟื้นฟูผู้ต้องขัง แนวคิดเรือนจำสุขภาพได้มาจากการหลอมรวมความรู้ที่ได้จากการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งได้ดำเนินงานผ่านกิจกรรมในเรือนจำต่าง ๆ เป็นความพยายามในอันที่จะพัฒนาเรือนจำให้เป็นพื้นที่ที่เอื้ออำนวยให้ผู้ที่อยู่ในเรือนจำมีสุขภาพที่ดี แนวคิดสำคัญในการพัฒนาเรือนจำสุขภาพคือการสนับสนุนวิถีการดำรงชีวิตที่ส่งเสริมสุขภาพ (healthy living) โดยการลด/ละหรือขจัดเงื่อนไขและการปฏิบัติต่าง ๆ ที่เป็นการบั่นทอนสุขภาพผู้ต้องขังออกให้มากที่สุด สุขภาพในที่นี้หมายถึงรวมทั้งสุขภาพกายใจ และจิตวิญญาณ ส่งเสริมการรักษาความสัมพันธ์ที่มีคุณภาพกับครอบครัวและสังคม รวมทั้งการสนับสนุนให้ผู้ต้องขังมีโอกาสสร้างที่ยืนในสังคม โดยเฉพาะการปรับเปลี่ยนภาพในทางลบที่สังคมมีต่อเรือนจำและผู้ต้องขังให้เป็นภาพในทางบวก

“ หลักการสำคัญของเรือนจำสุขภาพคือ กระบวนการฟื้นฟูผู้ต้องขัง ควรได้รับการบูรณาการเข้าไปในวิถีการดำรงชีวิตตลอดทั้ง 24 ชั่วโมง ในเรือนจำ ซึ่งหมายความว่า การบริหารจัดการสภาวะแวดล้อมทั้งทางกายภาพ วิถีการดำรงชีวิต ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขัง ความสัมพันธ์กับโลกภายนอก ต้องให้ความสำคัญกับการทำให้ชีวิตในเรือนจำแตกต่างจากชีวิตในสังคมทั่วไปให้น้อยที่สุด (normalization) การออกแบบภายนอกและภายในของเรือนจำ ไม่ควรมุ่งเน้นไปที่การจองจำและทำกิจกรรมต่างๆ เท่านั้น แต่ควรออกแบบและบริหารจัดการพื้นที่ที่จะช่วยให้ผู้ต้องขังไม่รู้สึกรู้ว่ากำลังถูกจองจำหรือทำให้รู้สึกหดหู่ใจอยู่ตลอดเวลา และควรให้ความสำคัญกับการออกแบบเพื่อให้เกิดความสดใสเบิกบาน ให้ผู้อยู่อาศัยได้รับแสงแดดและสัมผัสสีสดของต้นไม้ ดอกไม้ ซึ่งเป็นการออกแบบเพื่อการฟื้นฟูเยียวยา เพื่อว่าเมื่อเวลาของการลงโทษสิ้นสุดลง ผู้พ้นโทษไม่จำเป็นต้องเข้าสู่กระบวนการคืนกลับสู่สังคม (reintegration) อีกครั้ง ”

นำสภาวะปกติมาสู่ชีวิตเรือนจำ

การทำให้เรือนจำมีความแตกต่างจากการดำรงชีวิตตามปกติของคนทั่วไปสะท้อนให้เห็นจากสถาปัตยกรรมภายนอกและการออกแบบภายในของเรือนจำ การจัดระเบียบทางสังคม (social organization) และวัฒนธรรมของเรือนจำ ดังได้นำเสนอไปแล้วว่า ผู้ถูกส่งเข้ามาอยู่ในเรือนจำจะต้องเข้าสู่กระบวนการขัดเกลาใหม่ (resocialization) ให้เปลี่ยนจากคนทั่วไปสู่การเป็น “นักโทษ” (prisonization) และถูกกดดันให้คงความเป็นนักโทษไปจนกว่าจะพ้นโทษ จึงจะได้รับการอนุญาตให้คืนกลับสู่ภาวะปกติ โดยผู้พ้นโทษต้องผ่านการปรับตัวใหม่อีกครั้งหนึ่งเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้ ซึ่งเรียกกันว่า เป็นกระบวนการ “การคืนกลับสู่สังคม” (social reintegration) กระบวนการนี้ยากที่จะบรรลุเป้าหมาย เพราะหลักการและภาคปฏิบัติของการทำให้เรือนจำแตกต่างจากสภาวะปกติ มีส่วนทำให้สังคมสร้าง (construct) กำแพงขึ้นมาหลายชั้น เช่น ความรังเกียจเดียดฉันท์ ความไม่ไว้วางใจ ความหวาดกลัว ความไม่มั่นใจในความปลอดภัยของตัวเอง ซึ่งล้วนเป็นการปิดกั้นการกลับคืนสู่สังคมของผู้พ้นโทษ การทำให้เรือนจำแตกต่างจากสภาวะปกติจึงมีลักษณะเป็น “การประทับตรา” ผู้ที่ถูกลงโทษจำคุกด้วย ซึ่งหมายความว่า การต้องเข้าไปอยู่ในเรือนจำไม่เพียงทำให้ผู้ต้องขังแตกต่างจากคนทั่วไปในสังคมเท่านั้น หากแต่ยังเป็นการผลักให้สถานะของผู้ต้องขังและผู้พ้นโทษไปอยู่ที่ “ชายขอบ” ของสังคมมากกว่าจะเป็นบุคคลที่มีสิทธิของความเป็นพลเมืองเสมอภาคกับคนทั่วไป

การทำให้เรือนจำและชีวิตในเรือนจำใกล้เคียงกับชีวิตสังคมภายนอกเรือนจำจึงเป็นพื้นฐานสำคัญของการคืนกลับสู่สังคมและลดการกระทำผิดซ้ำ ประสบการณ์จากประเทศนอร์เวย์แสดงให้เห็นว่า อัตราการกระทำผิดซ้ำของผู้ประกอบอาชญากรรมที่ร้ายแรงระดับที่ต้องถูกควบคุมในเรือนจำที่มีความมั่นคงสูง เมื่อผ่านกระบวนการฟื้นฟูภายใต้หลักการของการทำให้การใช้ชีวิตในเรือนจำค่อย ๆ เปลี่ยนผ่านไปสู่สภาวะปกติสามารถทำให้ผู้ต้องขังพร้อมที่จะคืนกลับสู่สังคมเมื่อพ้นโทษได้เป็นอย่างดี ทำให้ออร์เวย์มีการกระทำผิดซ้ำในอัตราที่ต่ำมาก นอร์เวย์มองว่าปัญหาสำคัญของการคืนกลับสู่สังคมของผู้ต้องขังคือการต้องใช้ชีวิตอยู่ในสังคมปิดเป็นเวลานาน ดังนั้น สำหรับนอร์เวย์แล้ว เรือนจำต้องทำหน้าที่ในการฟื้นฟู ไม่ใช่การลงโทษทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งมาตรฐานตามข้อกำหนดแมนเดลา ก็ได้นำแนวคิดนี้มากำหนดไว้เป็นมาตรฐานขั้นต่ำของการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังด้วย

หลักการที่น่าสนใจของระบบการลงโทษของนอร์เวย์ซึ่งมุ่งเน้นการนำสภาวะปกติมาสู่เรือนจำ คือ การกำหนดให้ผู้ซึ่งทำหน้าที่ทางการแพทย์ การศึกษา การทำงาน หรือห้องสมุด มาจากชุมชนหรือสังคมภายนอกเรือนจำ ไม่ใช่เจ้าหน้าที่เรือนจำ ซึ่งทำให้ผู้ต้องขังได้เรียนรู้และมีเครือข่ายกับบุคคลที่มาจากอาชีพต่าง ๆ ในสังคม และยังช่วยให้ชีวิตในเรือนจำยังคงมีความเชื่อมโยงกับคนในอาชีพต่าง ๆ ในสังคม เรือนจำในสังคมไทยมีความพยายามในการติดต่อเชิงวิพากษ์ที่มีความรู้

เข้ามาสอนผู้ต้องขังในเรือนจำ ซึ่งนอกจากจะมีส่วนทำให้ผู้ต้องขังได้รับความรู้และทักษะในเรื่องต่าง ๆ เพิ่มขึ้นแล้ว ยังเป็นการสนับสนุนให้ผู้ต้องขังรู้จักบุคคลในแวดวงต่าง ๆ ภายนอกเรือนจำ เมื่อพ้นโทษไปแล้วบางคนก็มีการติดต่อขอคำปรึกษาหรือคำแนะนำในการทำงานต่อไปอีก นอกจากนี้ การให้ผู้ต้องขังออกไปทำกิจกรรมต่าง ๆ นอกเรือนจำ เช่น การแสดงบนเวที การนำผลงานที่มีคุณภาพออกไปแสดง การออกไปร่วมในการแข่งขันต่าง ๆ การออกไปประกวดสิ่งของตนเองถนัด หรือการไปแสดงความสามารถในการทำอาหาร หรือการผลิตสื่อต่าง ๆ ที่สะท้อนความสามารถของผู้ต้องขัง ช่วยให้ผู้ต้องขังเกิดความภาคภูมิใจและมีความมั่นใจในตนเองมากขึ้น คำชมหรือการยอมรับจากคนในสังคม เป็นสิ่งที่มีคุณค่ากับผู้ต้องขัง

ดังนั้นหากมีการขยายการจัดกิจกรรมในลักษณะนี้ออกไปก็จะมีส่วนสร้างความรู้สึกที่ดีเกี่ยวกับตัวเองให้กับผู้ต้องขังและช่วยให้คนในสังคมมองผู้ต้องขังในทางที่ดี จะเป็นการลดหรือปรับเปลี่ยนจินตภาพในทางลบที่มีต่อผู้ต้องขัง ช่องว่างระหว่างเรือนจำกับสังคมภายนอกก็จะค่อย ๆ แคบลง นอกจากนี้ยังควรให้ความสำคัญกับแนวคิดของรัฐบาลนอร์เวย์ในการกำหนดให้หน่วยงานหรือองค์กรทางสังคมอื่นๆ ทำหน้าที่รับผิดชอบในด้านการฟื้นฟูผู้ต้องขังอย่างเต็มตัว ไม่ใช่ในฐานะ “แขกรับเชิญ” เพราะเพียงการรับผิดชอบของเจ้าหน้าที่เรือนจำในการควบคุมดูแลผู้ต้องขังเป็นภาระที่หนักมาก ทำให้ในหลายๆ กรณี เจ้าหน้าที่เรือนจำไม่สามารถให้ความสำคัญกับงานด้านอื่นๆ นอกเหนือจากงานควบคุมและรักษาระเบียบวินัยในเรือนจำได้เท่าที่ควร นอกจากนี้การที่เจ้าหน้าที่เรือนจำต้องทำหน้าที่หลายอย่างย่อมเป็นอุปสรรคในการพัฒนา “ความเป็นมืออาชีพ” ในด้านที่ตนเองถนัดอีกด้วย

การสร้างภาวะความเป็นปกติให้กับเรือนจำยังหมายถึง การทำให้สภาวะแวดล้อมทางกายภาพและสังคมของเรือนจำก้าวพ้นจากแนวคิดของพานอบติคองให้มากที่สุด แม้ว่าเรือนจำยังคงต้องดำรงรักษาหน้าที่ของการควบคุมผู้ต้องขังให้อยู่ในเรือนจำจนกว่าจะพ้นโทษ แต่มิได้หมายความว่าโครงสร้างทางกายภาพของเรือนจำจะต้องมีลักษณะเหมือนกับกรงเหล็กที่แสดงถึงความมั่นคงปลอดภัยจนมองข้ามแนวคิดในการออกแบบที่สามารถบูรณาการความคิดในเรื่องความมั่นคงกับการฟื้นฟูเข้าไว้ด้วยกัน เรือนจำของไทยไม่มีการคิดนวัตกรรมในการออกแบบสถาปัตยกรรมภายนอกและภายในที่ให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูร่างกายและจิตใจของผู้ต้องขัง รูปแบบของสถาปัตยกรรมจะผ่านการใช้ติดต่อกันมายาวนานหลายทศวรรษ แม้จะมีการสร้างเรือนจำใหม่ขึ้นมา ก็ยังคงยึดหลักการของการสร้างเรือนจำในรูปแบบเดิม ในหลายประเทศที่ให้ความสำคัญกับการใช้สถาปัตยกรรมในการ

ฟื้นฟู จะพยายามคิดออกไปนอกกรอบของเรือนจำที่มีสัญลักษณ์ที่ทำให้ผู้อยู่อาศัยหดหู่หรือจิตตก การทำให้พื้นที่อยู่อาศัยทั้งกลางวันและกลางคืนเป็นพื้นที่ของวิถีการดำรงชีวิตที่ส่งเสริมสุขภาพ โดยเฉพาะการออกแบบให้พื้นที่มีความเชื่อมโยงกับธรรมชาติ เช่น ต้นไม้ ดอกไม้ ได้รับแสงแดดและมีความโปร่งสบาย และมีการจัดพื้นที่ให้น่าอยู่ภายใต้ทรัพยากรที่จำกัด ถือเป็นการลงทุนเพื่อการฟื้นฟูที่คุ้มค่าที่สุดอย่างหนึ่ง

โครงการเรือนจำสุขภาพได้นำร่องการจัดพื้นที่ในเรือนจำเพื่อให้ผู้ต้องขังหญิงมีวิถีการดำรงชีวิตที่ส่งเสริมสุขภาพ (healthy living) โดยการเพิ่มพื้นที่สีเขียวในแดนหญิง มีการปลูกพืชผักสวนครัว และสมุนไพร การจัดสร้างศาลาโดยใช้วัสดุต่างๆ ราคาไม่แพงขึ้นในบริเวณพื้นที่สีเขียวสามารถใช้เป็นพื้นที่ให้ผู้ต้องขังทำงานและจัดกิจกรรม ซึ่งทำให้เกิดบรรยากาศที่ผ่อนคลาย นอกจากนี้ยังได้ร่วมมือกับเรือนจำกลางราชบุรีจัดให้ผู้ต้องขังไม่จำเป็นต้องนั่งทำงานอยู่ในโรงงานแต่เพียงอย่างเดียว บริเวณอื่นๆ ที่เหมาะสมในแดนหญิงก็สามารถนำมาจัดเป็นพื้นที่ทำงานในตอนกลางวันได้ ส่วนในโรงงานก็มีการจัดวางผลผลิตที่ให้ความสดใส ทำให้เกิดบรรยากาศเหมือนการนั่งทำงานอยู่ในชุมชนของตนเอง (ดูรายละเอียดในบทที่ 3)

“ สภาวะความเป็นปกติในเรือนจำยังหมายถึงการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังด้วย ในเรือนจำอาลดน ของประเทศนอร์เวย์นำแนวคิดที่เรียกว่า “ความปลอดภัยแบบ มีพลวัต” (dynamic security) มาใช้ ภายใต้ระบบนี้เจ้าหน้าที่เรือนจำกับผู้ต้องขัง สามารถมีความสัมพันธ์แบบเป็นกันเอง พูดคุย แลกเปลี่ยนความคิด หรือแม้แต่นั่งรับประทานอาหารด้วยกันได้ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความไว้วางใจกัน ซึ่งต่างจากการรักษาความปลอดภัย แบบตายตัว (static security) ในแบบของพานอบติคอน ในกรณีที่ผู้ต้องขังกระทำความผิดก็จะมี การตัดสิทธิบางอย่าง เช่น การห้ามดูโทรทัศน์ เป็นต้น อย่างไรก็ตามการนำแนวคิด เรื่องความปลอดภัยแบบมีพลวัตอาจก่อให้เกิดความกังวลใจในส่วนของเจ้าหน้าที่เรือนจำ โดยทั่วไปเรือนจำมีแนวโน้มจะเผชิญกับความขัดแย้งระหว่างหน้าที่ในการควบคุมกับหน้าที่ ในการฟื้นฟู ความเป็นห่วงในความปลอดภัยทำให้เรือนจำยังมีความเข้มงวดกับการควบคุม แต่ยิ่งการควบคุมมีความเข้มงวดมากขึ้นเท่าไร ยิ่งทำให้ผู้ต้องขังมีความกดดัน เครียด และสูญเสียความมั่นใจในตัวเองมากขึ้น ซึ่งล้วนมีผลในทางลบต่อเป้าหมายการฟื้นฟูและ เยียวยา ที่ต้องการให้ผู้ต้องขังตระหนักในศักดิ์ศรีของตนเอง มีศรัทธาในผู้อื่น มีความมั่นใจ ในตัวเอง และมีพลังสร้างสรรค์ ซึ่งโครงการเรือนจำสุขภาพได้แสดงให้เห็นว่า หากจะทำให้ เป้าหมายของการฟื้นฟูประสบความสำเร็จ ก็จำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างทาง สังคมของเรือนจำจากการใช้ระบบการบังคับบัญชาและควบคุมในแนวตั้งซึ่งเน้นการสั่งการ และการยึดกฎระเบียบแบบตายตัว มาสู่ระบบความสัมพันธ์ที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วม ของทุกฝ่าย รวมทั้งไม่ยึดติดอยู่กับกฎระเบียบแบบตายตัวจนทำให้ไม่มีความยืดหยุ่นใน การปรับเปลี่ยนสิ่งต่างๆ เพื่อสร้างชุมชนการฟื้นฟูและเยียวยา (therapeutic community) ซึ่งมีนัยเช่นเดียวกับแนวคิดของ“ชุมชนแห่งความห่วงใย” (caring community) ซึ่งเป็นแนวคิดที่นำมาใช้ในโครงการเรือนจำสุขภาพ

”

ดังนั้นถึงแม้ว่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขังจะถูกกำหนดให้เป็นความสัมพันธ์แบบแนวดิ่ง คือเจ้าหน้าที่มีหน้าที่ควบคุมและดูแลผู้ต้องขังให้เป็นไปตามระเบียบและวินัยที่มีการกำหนดไว้ แต่การแสดงความเห็นห่วงหรือการเปิดใจรับฟังความคิดเห็น หรือการให้คำปรึกษา กับผู้ต้องขัง เป็นสิ่งที่มีคุณค่าทางใจกับผู้ต้องขังมาก ดังนั้นจึงควรส่งเสริมและสนับสนุนให้เจ้าหน้าที่และผู้ต้องขังมีโอกาสสร้างความสัมพันธ์แบบแนวนอนให้มากขึ้น เช่น การจัดกิจกรรมให้เจ้าหน้าที่และผู้ต้องขังต้องร่วมมือกันอย่างจริงจังจะช่วยสร้างระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพากันและมีความเข้าใจซึ่งกันและกันมากขึ้น

ในส่วนของการใช้ระเบียบวินัยและการควบคุมแม้ว่าจะเป็นสิ่งจำเป็น แต่การใช้ระเบียบวินัยที่เข้มงวดเกินไป โดยเป้าหมายมิใช่เพื่อสร้างความสงบเรียบร้อยในเรือนจำ แต่เพื่อเป็นการลงโทษหรือเพื่อสร้างชีวิตที่ยากลำบากให้กับผู้ต้องขัง อาจทำให้ผู้ต้องขังกลายเป็นบุคคลที่สยบยอม ขาดความเป็นตัวของตัวเอง ขาดความมั่นใจ ซึ่งอาจเป็นการลดทอนพลังชีวิต พลังใจ และพลังความคิด ที่จะกลับออกไปใช้ชีวิตอย่างมีคุณค่า ดังนั้นจึงอาจต้องมีการทบทวนกันว่า ระเบียบวินัยและการควบคุมในเรื่องใดบ้างที่มีความสำคัญสำหรับสังคมเรือนจำ และมีเรื่องใดบ้างที่อาจไม่มีความจำเป็นแต่กลับส่งผลในทางลบต่อผู้ต้องขัง มาตรการการลงโทษควรวางอยู่บนฐานของการเคารพในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ โดยเหตุที่ผู้ต้องขังประกอบด้วยคนหลายวัย การลงโทษควรคำนึงถึงความเหมาะสมกับวัยของผู้ต้องขังด้วย เช่น การลงโทษผู้สูงอายุอาจต้องระมัดระวังในเรื่องความรู้สึกของคนที่อยู่ในวัยที่ควรได้รับการเคารพนับถือ การลงโทษบางอย่างอาจก่อให้เกิดความอับอายหรือรู้สึกไม่ดีกับตนเองได้

การดำเนินการของเรือนจำสุภาพจะแสดงให้เห็นว่า เรือนจำในฐานะของพื้นที่ของการบังคับและควบคุมไม่จำเป็นต้องทำให้ผู้ต้องขังกลายเป็นบุคคลที่ “เซื่อง” เสมอไป เรือนจำมีศักยภาพที่จะเป็นพื้นที่ทางสังคมที่ทำให้ผู้ต้องขังสร้างตัวตนขึ้นมาได้ สภาวะแวดล้อมทางกายภาพและทางสังคมที่ช่วยให้ผู้ต้องขังก้าวข้ามแรงกดดันของการสูญเสียอิสรภาพจะช่วยให้ผู้ต้องขังสามารถเก็บเกี่ยวผลดีจากสิ่งทางเรือนจำจัดให้ และได้มีโอกาสใคร่ครวญเกี่ยวกับการกระทำของตนเองในอดีต ที่เคยหลงไหลอยู่กับวัตถุสิ่งของจนทำให้ต้องการเงินโดยไม่มีขีดจำกัดและยอมที่จะกระทำในสิ่งที่ผิดกฎหมาย นอกจากนี้การสนับสนุนให้ผู้ต้องขังได้สัมผัสถึงความรักความเป็นห่วงจากครอบครัวและญาติพี่น้องก็มีส่วนช่วยให้ผู้ต้องขังมีกำลังใจและตั้งใจที่จะออกไปเริ่มต้นชีวิตใหม่อีกครั้งเมื่อพ้นโทษ ผู้ต้องขังบางคนมีโอกาสได้รับรู้ความรู้สึกรักและห่วงใยจากแม่หรือคนใกล้ชิดอื่น ๆ ซึ่งขณะในขณะที่อยู่ภายนอกเรือนจำกลับมองข้ามสิ่งเหล่านี้ สายใยแห่งความผูกพันในครอบครัวได้คืนกลับมาสู่ความรู้สึกของผู้ต้องขังทำให้ผู้ต้องขังตระหนักในคุณค่าของตนเอง

การพราวอิสรภาพไปจากบุคคล โดยทำให้บุคคลต้องออกจากสังคมที่คุ้นเคย ต้องจากครอบครัว ต้องละทิ้งบ้านและถิ่นฐาน รวมทั้งชีวิตความเป็นอยู่ เป็นการลงโทษที่หนักมากสำหรับผู้ต้องขัง ดังนั้นการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังจึงไม่ควรเป็นการลงโทษหรือซ้ำเติมสถานการณ์ที่เลวร้ายของการต้องตกเป็นผู้ต้องขังให้เป็นการลงโทษเพิ่มขึ้นหรือหนักขึ้นไปอีก นอกจากนี้การต้องเข้ามาอยู่ในเรือนจำเป็นเวลานาน หลายคนมีความพยายามในการปรับตัว ตั้งใจทำความดี ไม่ฝ่าฝืนกฎระเบียบ รู้สึกว่าตนเองได้กระทำผิด และยอมรับการต้องมารับโทษในเรือนจำ แต่โทษจำคุกที่ยาวนานมากทำให้คนรู้สึกท้อแท้ เพราะสิ่งที่ได้เรียนรู้ภายในเรือนจำไม่เคยได้นำออกไปใช้จริงในโลกภายนอก และต้องการมีโอกาสใช้ชีวิตตามปกติ ดังนั้นอาจมีการจัดระบบให้ผู้ต้องขังที่ได้อยู่ในเรือนจำมาเป็นเวลานาน และมีความประพฤติดี เป็นที่ไว้วางใจของเจ้าหน้าที่ ได้มีโอกาสเปลี่ยนแปลงสภาวะความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น เช่น มีพื้นที่สำหรับการให้ผู้ต้องขังได้อยู่ในลักษณะของชุมชน มีการทำงานที่มีรายได้ และมีลูกหรือญาติพี่น้องมาเยี่ยมหรือมาอยู่ด้วยได้ จะช่วยให้ผู้ต้องขังมีกำลังใจและไม่สูญเสียความรู้สึกที่ดีเกี่ยวกับตัวเอง ในระยะยาวอาจปรับเปลี่ยนระบบให้การดูแลผู้ต้องขังที่มีคุณสมบัติตามเกณฑ์ได้เข้าไปอยู่ในความดูแลของชุมชน แทนการต้องมาใช้เวลาอยู่ในเรือนจำยาวนานเกินไป

แม้ในปัจจุบันกรมราชทัณฑ์จะมีนโยบายในการทำ “เรือนจำเปิด” หรือ “เรือนจำโครงสร้างเบา” สำหรับผู้ต้องขังใกล้ออก แต่ผู้ที่จะเข้ามาอยู่ในโครงการนี้ได้ต้องใกล้พ้นโทษ ทำให้ผู้ซึ่งต้องโทษสูงต้องรอที่ได้รับโอกาสนี้เป็นเวลานานมาก จนเมื่อถึงเวลาที่ได้รับมีโอกาสนี้อาจจะสายเกินไป ดังนั้นการวางระบบให้ผู้ต้องขังค่อยๆ ก้าวไปตามเส้นทางสู่สภาวะของความเป็นปกติมากขึ้นเรื่อยๆ เป็นระยะๆ จนกว่าจะพ้นโทษจึงเป็นทางเลือกในการฟื้นฟูที่มีประสิทธิภาพ เพราะหากการคืนกลับสู่สังคมของผู้ต้องขังไม่ประสบความสำเร็จก็ยากที่เป้าหมายของการลดการกระทำผิดซ้ำจะบรรลุผล หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งเรือนจำกลายเป็นพื้นที่ซึ่งมีส่วนทำให้เกิด “วงจรของการกระทำผิดซ้ำ” ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่คนยอมรับกันโดยทั่วไปว่าครอบครัวซึ่งมีสมาชิกต้องโทษจำคุกมีแนวโน้มสูงมากที่จะมีสถานะที่ย่ำแย่กว่าเดิม นับเป็นสัญญาณเตือนที่มีความสำคัญยิ่งต่อระบบการลงโทษทางอาญา ทางออกของปัญหานี้คือการปรับเปลี่ยนฐานคิดเกี่ยวกับการลงโทษจำคุกและการบริหารจัดการเรือนจำให้พ้นไปจากแนวคิดของพานอเบตคอน

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

นภาพกรณ์ หะวานนท์, 2557.

“ปฏิรูปเรือนจำ : จากสถาบันการลงโทษสู่ชุมชนแห่งความหวัง”, **วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง**, (10) 2 : 1-19.

นภาพกรณ์ หะวานนท์ และธีรวัลย์ วรรณไทย์, 2560.

ปฏิรูปเรือนจำด้วยการสร้างชุมชนแห่งความหวัง. กรุงเทพฯ : ทริปเพิ้ล กรุ๊ป จำกัด.

นภาพกรณ์ หะวานนท์, เพ็ญศิริ จีระเดชากุล, ธีรวัลย์ วรรณไทย์, พิสมัย รัตนโรจน์สกุล, กิตติกร สันคติประภา, 2555a.

ชีวิตที่ถูกลืมนับ : เรื่องเล่าของผู้หญิงในเรือนจำ. กรุงเทพฯ : สำนักกิจการในพระตำริพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา กระทรวงยุติธรรม.

นภาพกรณ์ หะวานนท์, เพ็ญศิริ จีระเดชากุล, ธีรวัลย์ วรรณไทย์, พิสมัย รัตนโรจน์สกุล, กิตติกร สันคติประภา, กำจัด พวงสวัสดิ์, จิรภา สิ้นธนูวา, 2555b.

การใช้วิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อนำข้อกำหนดกรุงเทพฯ ไปสู่การปฏิบัติ : กรณีศึกษาในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สำนักกิจการในพระตำริพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา, กระทรวงยุติธรรม.

นภาพกรณ์ หะวานนท์, เพ็ญศิริ จีระเดชากุล, ธีรวัลย์ วรรณไทย์, กำจัด พวงสวัสดิ์, จิรภา สิ้นธนูวา, 2555c.

คำให้การของผู้หญิงที่ถูกจำคุกในคดียาเสพติด. กรุงเทพฯ : สำนักกิจการในพระตำริพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา กระทรวงยุติธรรม.

เพ็ญศิริ จีระเดชากุล, 2555.

เมื่อสายใยยังคงเชื่อมโยงชีวิตของแม่ในเรือนจำ. สำนักกิจการในพระตำริพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา กระทรวงยุติธรรม.

ภาษาอังกฤษ

Baltes, P. B.; Staudinger, U. M.; Lindenberger, U. 1999.

Lifespan Psychology: Theory and Application to Intellectual Functioning. **Annual Review of Psychology**, 50: 471-507.

Bunk, B. E. 1978.

Effects of Hatha Yoga and Mantra Meditation on the Psychological Health and Behavior of Incarcerated Males, (Doctoral dissertation). The University of Texas Health Science Center at Dallas.

Cheliotis, L. 2010.

“The Ambivalent Consequences of Visibility: Crime and Prisons in the Mass Media”, **Crime, Media, Culture : An International Journal**, 6(20) : 169-184.

Clemmer, D. 1958.

The Prison Community, New York : Rinehart.

Contreras-Pulido, P.; Martín-Pena. D.; Aguaded, I. 2015.

Bringing Down Self-stigma: Media in Prisons as Allies for Social Inclusion. (36)June, 15-26.

Craig, S. 2004.

“Rehabilitation Versus Control: An Organizational Theory of Prison Management”, **The Prison Journal**, 4(84): 92S-114S.

De Beaumont & De Tocqueville. 1883.

“The Penitentiary System”, **The North American Review**, 37(80): 117-138. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/25103018>

Dixey, R. & Woodall, J. 2012.

“The Significance of “The Visit” in a Category B Prison: Views from Prisoners, Prisoners, Family and Prison Staff”, **Community, Work & Family**, 15(1): 29-47.

Duwe, G. & Clark, V. 2011.

“Blessed Be the Social Tie That Binds: The Effects of Prison Visitation on Offender Recidivism”, **Criminal Justice Policy Review**, XX(X): 1-26.

Fletcher, A. & Stephenson, J. 1985.

Order and Disorder in Early Modern England. Cambridge: Cambridge University Press.

Foucault, M. 1977.

Discipline and Punish: The Birth of the Prison. NewYork: Vintage Books.

Glaze, L. E. & Maruschak, L. M. 2008.

Parents in Prison and Their Minor Children, Bureau of Justice Statistics Special Report. Washington, D.C. : US Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics.

Guenther, L. 2013.

Solitary Confinement: Social Death and Its Afterlives. Minneapolis : University of Minnesota Press.

- Johnston, N. 2009.
 “Evolving Function: Early Use of Imprisonment as Punishment” **The Prison Journal**, (Supplement), March, 89 (1). Retrieved from <http://online.sagepub.com>
- Kaplan, S. 1983.
 “A Model of Person-Environment Compatibility”, **Environment and Behavior**, 15(3) : 311-332.
- King R. and Elliott, K. 1977.
Albany : Birth of a Prison. London: Routledge & Kegan Paul.
- Kleinman, Arthur & Rachel Hall-Clifford. Forthcoming.
 “Stigma: A Social, Cultural, and Moral Process. **Journal of Epidemiology and Community Health**, 63(6).
- Kraftl, P. & Adey, P. 2008.
 “Architecture/Affect/Inhabitation: Geographies of Being-in Buildings”, **Annals of the Association of American Geographers**, (98)1: 213-231.
- Liebling, A.; Arnold, H.; Straub, C. 2011.
 An Exploration of Staff – Prisoner Relationships at HMP Whitemoor: 12 Years On. Cambridge: Cambridge Institute of Criminology, Prisons Research Centre.
- Maruschak, L. M.; Glaze, L. E.; Mumola, C. J. 2010.
 Incarcerated Parents and Their Children. In J. M. Eddy & J. Poehlmann (eds.), *Children of Incarcerated Parents: A Handbook for Researchers and Practitioners* Washington, D.C.: Urban Institute Press.
- Mills, A. & Codd, H. 2008.
 “Prisoners’ Families and Offender Management: Mobilizing Social Capital”, **Probation Journal**, 55 (1): 9-24.
- Moore, T.W. 1981.
 “Education and Ethics of Discrimination”, **Journal of Philosophy of Education**, 15(2) : 235.
- Murray, J. (2007),
 “The Cycle of Punishment: Social Exclusion of Prisoners and Their Children”, **Criminology and Criminal Justice**, 7: 55–81.
- Poehlmann, J.; Dallaire, D.; Loper, A.B.; Shear, L.D. 2010.
 “Children’s Contact with Their Incarcerated Parents: Research Findings and Recommendations”, **The American Psychologist**, 65(6): 575–98.
- Plugge, E. ; Martin, R.E.; Hayton, P. 2014.
 “Noncommunicable Diseases and Prisoners”, **Prisons and Health**. Enggist, Moller, Galea, Udesen (editors.), WHO Regional Office for Europe.
- Pollock, J.M. 2005.
 “The Philosophy and History of Prisons” in **Prisons : Today and Tomorrow**. Joycelyn M. Pollock (editor), Boston: Jones and Bartlett Publishers.
- Price, J. M. (2015).
Prison and Social Death. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Rentzmann, W. 1996.
 “Prison Philosophy and Prison Education”, **Journal of Correctional Education**, 47(2): 58-63.
- Sparks, R.; Bottoms, A.E.; Hay, W. 1996.
Prisons and the Problem of Order. Oxford: Clarendon Press.
- Sykes, G. 1958.
The Society of Captives: A Study of a Maximum Security Prison. Princeton, NJ : Princeton University Press.
- Sidahmed, M. 2016.
 “Ramen Is Displacing Tobacco As Most Popular US Prison Currency, Study Finds”, **The Guardian**, 22 August 2016.
- Tewksbury, R. & DeMichele, M. 2005.
 “Going To Prison: A Prison Visitation Program”. **The Prison Journal**, 85(3): 292-310.
- Ullman, D. 2014.
 “Bringing Yoga to Prison”, **The Atlantic**, New York, NY, February 11.. Retrieved from <https://www.theatlantic.com/health/archive/2014/02/bringing-yoga-to-prison/283490/>
- Viggiani, N. 2007.
 “Unhealthy Prisons: Exploring Structural Determinants of Prison Health”, **Sociology of Health & Illness**, 29(1) : 115–135.
- Wimberly, A.S. & Xue, Jia. 2016
 “A Systematic Review of Yoga Interventions in the Incarcerated Setting,” **The Journal of Sociology & Social Welfare**, (43): 85-108. Retrieved from <https://scholarworks.wmich.edu/jssw/vol43/iss4/6>
- World Health Organization. 2016.
 “Meeting Report: Regional Consultation on Prisons and Health”, Copenhagen, Denmark, 3-4 November.

ขอขอบคุณ

ที่ปรึกษา

นางจันทิมา เขยสงวน

ผู้อำนวยการสำนักสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพะประชากรกลุ่มเฉพาะ
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

นางภรณ์ ภูประเสริฐ

เรือนจำที่ร่วมโครงการ

เรือนจำกลางราชบุรี

เรือนจำกลางอุดรธานี

เรือนจำกลางอุบลราชธานี

เรือนจำจังหวัดกาฬสินธุ์

คณาจารย์และเจ้าหน้าที่คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี

อาจารย์วรุฒน์ วีระศิลป์

อาจารย์กฤติน วิจิตรไตรธรรม

อาจารย์ณพงศ์ปกรณ์ ผลินยศ

นายจิระ ใจตุ่น

นายสุพัฒพงษ์ ชวนประยูร

นางสาวไพลิน โพธิ์ประสาท